

FESTIVALE TYRNAVIENSE

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

FESTIVALE TYRNAVIENSE

ZBORNÍK PRÍSPEVKOV Z VEDECKEJ KONFERENCIE
FESTIVALE TYRNAVIENSE
KONANEJ DŇA 16. DECEMBRA 2024
NA PÔDE FILOZOFICKEJ FAKULTY
TRNAVSKEJ UNIVERZITY V TRNAVE

TRNAVA 2024

NÁZOV/TITLE:

Festivale Tyrnaviense

EDITORI/EDITORS:

Mgr. Katarína Karabová, PhD.

Mgr. Jozef Kordoš, PhD.

GARANTKA EDÍCIE/EXECUTIVE EDITOR:

prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

RECENZENTI/REVIEWERS:

doc. Mgr. Erika Brodňanská, PhD.

Mgr. Nicol Sipekiová, PhD.

© Mgr. Katarína Karabová, PhD., Mgr. Jozef Kordoš, PhD. (eds.), 2024

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2024

Zborník obsahuje príspevky prijaté vedeckým výborom konferencie.
Autori sú zodpovední za obsah príspevkov.

This book includes abstracts and full papers accepted by Scientific & Review Committee.
Authors are responsible for the contents.

Konferenčný zborník je výstupom z riešenia grantovej úlohy Kega č. 007TTU-4/2022 Filozofické diela z produkcie historickej Trnavskej univerzity (1635 – 1777) ako svedectvo pokrokového vedeckého myslenia v slovenskom milieu v 18. storočí.
This book is supported by the Kega Agency, number 007TTU-4/2022 Philosophical works produced at the historic Trnava University (1635 – 1777) as a testimony to progressive scientific thinking in the Slovak milieu in the 18th century.

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadna jeho časť sa nesmie reprodukovat', ukladať do informačných systémov ani inak rozširovať bez predchádzajúceho súhlasu majiteľov autorských práv. / All rights reserved. No part of this book covered by the copyright hereon may be reproduced or copied in any form or by any means without written permission from the publisher and editors.

ISBN 978-80-568-0693-7 (elektronická verzia)

ORGANIZÁTORI KONFERENCIE

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

VEDECKÝ VÝBOR KONFERENCIE:

prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.,
prodekanka pre vedu, výskum a edičnú činnosť FF TU

doc. Mgr. Erika Brodňanská, PhD.,
Katedra klasickej filológie FF UPJŠ v Košiciach

doc. Mgr. Erika Juríková, PhD.,
Katedra anglického jazyka a literatúry PdF TU v Trnave

doc. Mgr. Anton Vydra, PhD.,
Katedra filozofie FF TU v Trnave

Mgr. Svorad Zavarský, PhD.
Historický ústav SAV, Bratislava

ORGANIZAČNÝ VÝBOR KONFERENCIE:

Mgr. Katarína Karabová, PhD.

Mgr. Jozef Kordoš, PhD.

Ing. Mgr. Janka Ješková

OBSAH

Úvod	
KATARÍNA KARABOVÁ	9
Niekoľko poznámok k Ciceronovmu prekladaniu slovesa <i>ἐπέχειν</i> v spise <i>Academica priora</i>	
PETER FRAŇO	13
Krásne a monštruózne zároveň. Prečo boli v antike mytologické monštrá zväčša ženského rodu?	
MARCELA ANDOKOVÁ	27
Niceta de Remesiana a jeho <i>De utilitate hymnorum</i>	
FREDERIK PACALA	41
Zrkadlo panien ako ideál ženských stredovekých cností	
ANABELA KATRENIČOVÁ	59
Polemika o františkánskou chudobu v perspektíve listín Angela Clarena (+1337)	
VÍT HLINKA	73
<i>Testimonia registri Varadiensis</i> : Hľadanie práva podľa Varadínskeho registra	
DANIELA ROŠKOVÁ	99
<i>Vir bonus, dicendi peritus</i> – zachované reči Jána Sambuca	
IVAN LÁBAJ	117
Študenti gymnázia v Trnave v 17. a 18. storočí: Od štatistických údajov ku každodennému životu	
ZSÓFIA KÁDÁR – HENRIETA ŽAŽOVÁ	135

Dizertácia F. J. Fukera <i>Generalia medicinae</i> (Trnava, 1773)* FRANTIŠEK ŠIMON	163
Edície a spracovania starších latinských textov v periodiku <i>Solennia Bibliothecae Kishontanae</i> (1809 – 1842) ANGELA ŠKOVIEROVÁ – MIRIAM AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ	179
Výučba grécko-latinskej lekárskej terminológie na stredných zdravotníckych školách EMA PAVLÁKOVÁ – MÁRIA ŠIBALOVÁ	193
Zoznam autorov	219

Úvod

Vedecký zborník *Festivale Tyrnaviense* je súborom vedeckých štúdií, ktoré odzneli na rovnomennej konferencii, ktorú zorganizovala Katedra klasických jazykov Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave 16. decembra 2024. Príspevky prezentujú najnovšie výsledky bádania v oblasti klasických štúdií nielen slovenských odborníkov, ale aj kolegov zo zahraničia. Ich rôznorodosť svedčí o širokom diapazóne tém, ktorým je možné sa vo svete klasiky zaoberať. Peter Fraňo sa v príspevku *Niekoľko poznámok k Ciceronovmu prekladaniu slovesa ἐπέχειν v spise Academica priora* venuje analýze Ciceronovho spisu *Academica priora* z pohľadu prekladu gréckeho slovesa ἐπέχειν, ktorým sa vo filozofii skepticizmu označoval epistemologický akt takzvaného „zdržania sa súdu“. Marcela Andoková a jej štúdia *Postoj Rimanov k životnému prostrediu očami antických autorov* skúma postoj Rimanov k prírode a prírodnému prostrediu v širšom zmysle v kontexte environmentálnej histórie. Frederik Pacala a jeho príspevok *Niceta de Remesiana* a jeho *De utilitate hymnorum* sa venuje osobnosti významného ranokresťanského biskupa a teológa Nicetu de Remesiana, a jeho kázni *De utilitate hymnorum*, predstavujúcej dôležitý príspevok k diskusii o úlohe hudby a spevu v kresťanskej liturgii. Anabela Katreničová v príspevku *Zrkadlo panien ako ideál ženských stredovekých cností* predstavuje cnosti, ktoré sa očakávali od zasvätených panien, pričom vychádza z analýzy diela pravdepodobne nemeckého benediktínskeho mnícha Konráda z Hirsau. Vít Hlinka vo svojej štúdií *Polemika o františkánskou chudobu v perspektíve listín Angela Clarena* približuje konflikt pápeža Jana XXII. (1316 – 1334) s františkánskym rádom v diskusii ohľadom otázky, či Kristus a apoštoli boli držiteľmi majetku. Predmetom príspevku *Hľadanie práva podľa Varadínskeho registra* Daniely Roškovej je Varadínsky register a jeho pripravované kritické bilingválne vydanie.

Ivan Lábaj svoj príspevok *Vir bonus, dicendi peritus* – zachované reči J. Sambuca venuje ôsmim zväčša pohrebným rečiam, z ktorých niektoré Ján Sambucus aj osobne predniesol. Dvojica autoriek dlhodobo sa zaoberajúcich históriou Trnavskej univerzity Zsófia Kádár a Henrieta Žažová si v príspevku *Študenti gymnázia v Trnave v 17. a 18. storočí: Od štatistických údajov k bežnému životu* zobrali pod drobnohľad trnavských študentov, ktorí podľa ich vlastných slov „formovali život v meste“. František Šimon vo svojom príspevku *Dizertácia F. J. Fukera Generalia medicinae (Tyrnaviae, 1773)* predstavuje dielo košického profesora medicíny Fridricha Jakuba Fukera a hodnotí ho z viacerých pohľadov, pričom vychádza z porovnania s rukopisom diela. Angela Škovierová a Miriam Poriezová svoj príspevok *Solemnia Kishontanae (1809 – 1842) – Edície a spracovanie starších latinských textov* venujú identifikácii a hlbšej analýze textov v rovnomennom periodiku Malohontskej učenej spoločnosti, ktoré vychádzalo v prvej polovici 19. storočia. Zborník uzatvára štúdia *Výučba grécko-latinskej lekárskej terminológie na stredných zdravotníckych školách*. Jej autorkami sú Ema Pavláková a Mária Šibalová, ktorých cieľom je poskytnúť komplexný pohľad na výučbu latinského jazyka na stredných zdravotníckych školách a navrhnúť stratégie na jeho zlepšenie.

Vedecká konferencia **Festivale Tyrnaviense** sa uskutočnila v rámci riešenia projektu KEGA č. 007TTU-4/2022 Filozofické diela z produkcie historickej Trnavskej univerzity (1635 – 1777) ako svedectvo pokrokového vedeckého myslenia v slovenskom milie v 18. storočí a konferenčný zborník je čiastkovým výstupom projektu popri jeho štyroch hlavných výstupoch, ktorými sú latinsko-slovenské kritické bilingválne edície štyroch novolatinských textov viažucich sa na produkciu historickej Trnavskej univerzity (1635 – 1777). Konkrétne ide o výber z diel 18. storočia písaných po latinsky z rôznych oblastí filozofie. Jozef Kordoš edične upravil a do slovenčiny preložil diela Štefana Čibu *Dissertatio historico-physica de admirandis Hungariae aquis* – Historicko-prírodovedná rozprava o podivuhodných vodách Uhorska, ktoré vyšlo v Trnave v roku 1713. Nicol Sipekiová sa venovala

Jánovi Ivančičovi a jeho spisu o logike z roku 1757 *Institutiones logicae* – Základy logiky. Katarína Karabová spracovala úvodnú dišputu o astronómii z diela *Elementa philosophiae naturalis* – Základy prírodnej filozofie, ktoré vyšlo v Trnave v roku 1758 a jeho autorom je Anton Revický. Štvorlístok bilingválnych latinsko-slovenských edícií uzatvára Erika Juríková Andrejom Jaslinským a jeho dielom *Institutionum Physicae Pars Altera, seu Physica Particularis in usum Discipulorum Concinnata* – Základy fyziky, časť druhá čiže čiastková fyzika zostavená pre úžitok študentov z roku 1761 a podrobne si všíma časť o vodách.

Súčasťou vedeckého podujatia bol aj okrúhly stôl týkajúci sa problematiky moderných kritických edícií. Zúčastnili sa ho viacerí poprední slovenskí a českí klasickí filológovia a počas moderovanej diskusie sa pokúsili skoncipovať základné pravidlá, ktoré by mali byť základom moderného kritického spracovania latinského textu. Ich znenie prinášame v článku zverejnenom online na webovom sídle Katedry klasických jazykov Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave pod názvom *Fundamenta editionum criticarum recentiorum*.

Katarína Karabová

Niekoľko poznámok k Ciceronovmu prekladaniu

slovesa ἐπέχειν v spise *Academica priora*¹

PETER FRAŇO

SUMMARY

Some remarks on Cicero's translation of the verb ἐπέχειν in *Academica priora*

The paper deals with the analysis of the translation of the Greek verb ἐπέχειν in Cicero's *Academica priora*. In the philosophy of skepticism, this term referred to the epistemological act of so-called "restrain", which was directed primarily against the Stoics and consisted of not giving "assent" (gr. συγκατάθεσις) to an "impression" (gr. φαντασία). Skeptical philosophers adopted this term from common language, by which it was used to denote the interruption of a movement already in progress, and this interruption was perceived to be arduous. In this sense it can be found present, for example, already in Homer or Sophocles. In the extant parts of the *Academica priora*, the Roman author uses the Latin verb *sustinere*, which he took from the contemporary language of the coachmen, to translate this philosophical term. This word was used as a command to stop the horses shortly before arriving at their destination. However, as we know from his correspondence (Cic. Att. 13.21.3), Atticus, after reading the treatise, suggested to Cicero

---

¹ Text je súčasťou realizácie projektu č. 24-361-01864, ktorý podporil z verejných zdrojov Fond na podporu umenia.

to replace this Latin verb with the word *inhibere*, which was originally part of the language of boatmen and referred to the process of lifting the oars shortly before the boat was moored on shore. Cicero initially agreed to this change, but based on personal experience with the use of the term in common language, he eventually asked Atticus to revert to the original term *sustinere*. This additional information helps us to better understand the author's method of working in translating Greek philosophical terms into Latin.

Key words: Cicero, *Academica*, *epekhein*, Latin philosophical terminology, sceptical philosophy

Ciceronov záujem o filozofiu vychádzal z autorovho historického a občianskeho presvedčenia o kultúrnej vyspelosti Rimanov. Tak ako sa Rimania dokázali postupne vyrovať Grékom v literatúre (napr. písaním lyrickej poézie, epiky i drámy) či v umeleckých schopnostiach (napr. v maliarstve alebo v sochárstve), rovnakým spôsobom môžu túto zručnosť dosiahnuť aj v oblasti filozofie. Oproti iným oblastiam gréckej kultúry sa však filozofia v rímskej spoločnosti stretávala s oveľa väčšími predsudkami. Tento predpoklad si uvedomoval aj Marcus Tullius Cicero, ktorý vo viacerých svojich filozofických dielach obhajuje pred domácim publikom vlastnú filozofickú tvorbu ako samostatný literárny žáner respektíve filozofiu ako samostatný vedecký odbor.² Cicero reagoval na námietky kritikov horlivou filozofickou aktivitou, ktorá sa prejavovala najmä písaním samostatných filozofických spisov, prekladáním gréckych filozofických textov do latinčiny a vytváraním

---

² Pozri napr. Cic. Fin. 1.1; Off. 2.1 – 8; Ac. 1.10 – 12.

novej latinskej filozofickej terminológii.³ V prípade tvorby latinskej filozofickej terminológii sa Cicero musel predovšetkým vyrovnáť s úplnou absenciou domácej filozofickej prekladateľskej tradície, na ktorú by mohol kontinuálne nadviazať. Sám si teda potreboval vytvoriť nejaké základné pravidlá, podľa ktorých by postupoval pri prekladaní a tvorbe latinských filozofických technických termínov vo svojich dielach. Stručný manuál prekladateľských zásad Cicero uvádza v tretej knihe spisu *De finibus bonorum et malorum*, kde sú spomínané tri hlavné princípy, ktoré by sa mali pri tejto činnosti uplatňovať. Po prvé, Cicero pri prekladaní nepovažuje za nevyhnutné prekladať „od slova doslova“ (*verbum e verbo*), teda grécky termín nahrádzať pojmom latinským utvoreným priamo podľa neho, ak v latinčine existuje „bežnejší“ (*usitatum*) výraz, ktorý má rovnaký význam ako grécke slovo. Čiže, ak je možnosť, treba pri prekladaní vždy uprednostňovať výrazy z domáceho jazyka, ktoré sa pôvodne mohli používať v úplne iných kontextoch, no dajú sa preniesť a uplatniť aj v oblasti filozofie. Po druhé, ak sa nedá uplatniť prvý spôsob prekladania, Cicero preferuje vyjadrovať „niekoľkými slovami“ (*pluribus verbis*), to, čo Gréci vyjadria „jedným slovom“ (*uno Graeci*). A po tretie, ak sa „žiadne latinské slovo nehodí“

---

³ Cicero preložil do latinčiny dva Platónove dialógy (*Timaios a Prótágoras*) a Xenofónov spis *O hospodárení*. K Ciceronovým filozofickým dielam pozri Maso, Stefano: *Cicero's Philosophy*. Berlin; Boston: Walter de Gruyter, 2022, s. 18 – 47. K problematike tvorby latinskej filozofickej terminológii u Cicerona pozri Baltussen, Han: *Cicero's Translation of Greek Philosophy: Personal Mission or Public Service?* In: McElduff, Siobhán – Sciarrino, Enrica (eds.): *Complicating the History of Western Translation. The Ancient Mediterranean in Perspective*. London: Routledge, 2011, s. 37 – 48; Glucker, John: *Cicero's Remarks on Translating Philosophical Terms – Some General Problems*. In: Glucker, John – Burnett, Charles (eds.): *Greek into Latin from Antiquity until the Nineteenth Century*. London: Warburg Institute, 2012, s. 37 – 96; Hartung, Hans-Joachim: *Ciceros Methode bei der Übersetzung griechischer philosophischer Termini*. Diss. Hamburg, 1970; Powell, Jonathan: *Cicero's Translations from Greek*. In: Powell, Jonathan (ed.): *Cicero the Philosopher*. Oxford: Clarendon Press, 2002, s. 273 – 300.

(*minus occurret Latinum*), až vtedy je prípustné „použiť aj grécke slovo“ (*Graeco verbo utamur*).⁴

Jedným zo spisov, ktorý nám ponúka možnosť podrobnejšie nahliadnuť do mechanizmov autorovej tvorby latinskej filozofickej terminológie, je spis *Academica*, ktorý existoval pôvodne v dvoch verziách. Prvá verzia (*Academica priora*) bola rozvrhnutá do dvoch kníh. Neskoršia, prepracovaná a rozšírená verzia (*Academica posteriora*) mala už štyri knihy. Z tohto diela sa nám popri viacerých zlomkoch zachovala druhá kniha z prvej verzie (nazvaná *Lucullus*), ktorej sa v texte budeme podrobnejšie venovať a časť prvej knihy z druhej verzie (nazvaná *Varro*). Keďže spis *Academica* sa zameriava na prezentáciu myšlienok akademického skepticizmu, vyskytuje sa v ňom veľmi veľa latinských prekladov gréckej filozofickej terminológie, ktoré súviseli s dobovými polemikami skeptikov s predstaviteľmi stoicizmu a epikureizmu.⁵

Jedným z najznámejších, ako aj najdôležitejších termínov skeptickej epistemológie bolo sloveso ἐπέχειν, ktorým sa označoval kognitívny akt takzvaného „zdržania sa úsudku“. Hoci toto sloveso a od neho odvodený termín ἐποχή sa stali symbolom skeptickej filozofie, stretne sa s ním, ako pripomína Hans-Joachim Hartung, už v najstarších gréckych literárnych textoch. V dvadsiatom prvom speve *Iliady* je napríklad použité pri popise hrozivej povodne, ktorú spôsobí rieka Skamandros, a hlavný hrdina Achilles, aby unikol nešťastiu, zhodí do vody veľký a krásny brest:

„[...] Ten celý sa spolu aj s koreňom zrútil,
rozvaliac úplne breh, a hustými konármi zdržal (ἐπέσχε)

⁴ Cic. Fin. 3.15; pozri aj Powell, J.: c. d., s. 292; Ak v texte nie je uvedené inak, všetky citácie z latinských a gréckych zdrojov sú uvádzané podľa kritických vydaní antických textov z edície Loeb Classical Library.

⁵ Pozri Cicero, Marcus Tullius: *On Academic Scepticism*. Translated, with Introduction and Notes, by Charles Brittain. Indianapolis; Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc., 2006, s. 138 – 142.

krásne tečúci prúd (ῥέεθρα), bo, zrútiac sa do vody celý,
utvoril cez vodu most“.⁶

V Sofoklovej tragédii *Aias* sa zas Odysseus pýta bohyně Atény, čo „zdržalo“ (ἐπέσχε) Aiantovu vražednú „ruku“ (χεῖρα) od toho, aby pobil gréckych náčelníkov po tom, ako mu vďaka intrigám hlavného veliteľa gréckeho vojska Agamemnóna odopreli prisúdiť výzbroj po mŕtvom Achillovi.⁷ Od obdobia života Platóna sa začalo toto sloveso viac používať v psychologickom slova zmysle na označenie duševných pohybov. Platónov Sokrates napríklad používa tento výraz v *Obrane Sokratovej* pri slávnom výklade o vešteckom hlase *daimonia*, ktoré Sokrata v prípade jeho súdneho procesu nevarovalo, že by sa dopúšťal niečoho nesprávneho:

„A predsa pri iných rečiach ma často zadržalo (ἐπέσχε) uprostred výkladu; teraz ma však nevarovalo nikde počas celého tohto rokovania, ani pri nijakom čine, ani pri nijakom slove“.⁸

V kontexte uvedeného významového posunu nadobudol tento pojem aj vo filozofii skepticizmu význam rozumovej mohutnosti, ktorá dokáže zadržať náš úsudok od toho, aby sme sa priklonili k nejakému názoru. Sextus Empiricus charakterizuje toto pravidlo, ktoré sa používalo pri skeptickej argumentácii, nasledovnými slovami:

„Formulu ‘Zdržiavam sa úsudku’ (ἐπέχω) používame namiesto ‘Nemôžem povedať, ktorému z predložených predmetov treba veriť alebo ktorému neveriť’, čím ukazujeme, že sa nám veci javia rovnocennými,

⁶ Hom. Il. 21.243 – 246 (citované podľa Homéros: *Ílias XIII-XXIV*. Preklad M. Okál. Martin: Thetis, 2011, s. 196).

⁷ Soph. Aj. 50.

⁸ Plat. Apol. 40b (citované podľa Platón: *Dialógy I*. Preklad J. Špaňár. Bratislava: Pravda, 1990, s. 363).

pokiaľ ide o ich hodnovernosť alebo nehodnovernosť. Či sú rovnaké, netvrdíme; len hovoríme, čo sa nám o nich javí, keď ich vnímame. Aj zdržanlivosť v úsudku (ἐποχή) sa nazýva podľa toho, že zdržujeme svoj rozum (ἐπέχεσθαι τὴν διάνοιαν), takže pre rovnocennosť skúmaných predmetov ani nič netvrdíme, ani nepopierame“.⁹

V prvom rade si musíme uvedomiť, že skeptická „zdržanlivosť v úsudku“ bola namierená predovšetkým proti tým dobovým teóriám poznania, ktoré sa domnievali, že svet môžeme pravdivo poznať. Ako ale správne pripomína Matúš Porubjak, cieľom skeptickej filozofie nebola len teória poznania, ale aj etika. Stoici, ako aj epikurejci sa totiž domnievali, že veci, s ktorými sa vo svete stretávame, majú nejakú objektívnu hodnotu, a dá sa teda o nich jednoznačne povedať, že sú napríklad dobré alebo zlé. Ak však budeme zastávať takéto presvedčenie, veľmi ľahko sa môžeme dostať do konfliktu s niekým iným, kto má na danú vec úplne opačný názor, a tento spor môže vyvolávať duševný nepokoj. No keď sa ale rozhodneme „zdržiavať sa úsudku“ a nebudeme prisudzovať veciam vo vonkajšom svete pozitívnu alebo negatívnu hodnotu, môžeme dosiahnuť skutočný duševný pokoj.¹⁰ Najťažšie totiž nie je vysloviť nejaký názor, ale vycvičiť náš kognitívny aparát k tomu, aby neprisudzoval pravdivosť žiadnemu typu presvedčenia.

Ak však ostaneme pri epistemologickom charaktere ἐπέχειν, ten sa formoval najmä v konfrontácii so stoickou teóriou poznania, ktorá prešla pomerne zložitým vývojom, no jej hlavné zložky môžeme rekonštruovať nasledujúcim spôsobom. Podľa stoikov všetky objekty vo svete dokážu vyvolávať v prostredí podnety, ktoré sa vďaka pôsobeniu

⁹ Sext. P. H. 1.196 (citované podľa Sextus Empiricus: *Základy pyrrhonskej skepsy*. Preklad J. Špaňár. Bratislava: Pravda, 1984, s. 63 – 64). Všetky uvedené príklady z antických textov uvádza a komentuje Hartung, H.-J.: c. d., s. 104 – 105.

¹⁰ Porubjak, Matúš: *Hellénistické inšpirácie pre filozofiu ako terapiu*. In: Démuth, Andrej – Slavkovský Adrián Reginald (ed.): *Filozofia ako terapia*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2010, s. 36 – 41.

fyzikálnych médií (napr. vzduchu) prenášajú do našich zmyslových orgánov. Zo zmyslových orgánov sa tieto informácie transformujú do „vedúcej časti ľudskej duše“ (gr. ἡγεμονικόν), kde vzniká nejaká „predstava“ (gr. φαντασία; lat. *visum*). A ak tejto „predstave“ udelí spomenutá „vedúca racionálna zložka našej duše“ takzvaný „súhlas“ (gr. συγκατάθεσις; lat. *adsensio*), tak *de facto* pripustí, že naša zmyslová skúsenosť pravdivo odpovedá nejakému faktu vo svete. Základom istoty poznania pre stoikov je takzvaná „kataleptická predstava“ (gr. slovo καταληπτικός je odvodené od slovesa καταλαμβάνω, ktoré znamená „chytiť“, „dosiahnuť“, „pristihnúť“, „prichytiť“, „odhaliť“; lat. *comprehensio*), ktorá vierohodne otláča vonkajší predmet v našej duši a je teda schopná pochopiť pravdivé poznanie vecí a doviest človeka k nadobudnutiu vedenia.¹¹ Zakladateľ stoicizmu, Zénón z mesta Kition, opisuje tento štvorzložkový proces poznávania (predstava – súhlas – pochopenie – vedenie) pomocou metafory ruky:

„Keď totiž roztrhol prsty (*extensis digitis*) a ukázal poslucháčom dľaň (*manum*), povedal im: ‘Asi toto je predstava (*visum*)’. Potom, keď trošku skrčil prsty (*digitos contraxerat*) povedal: ‘Približne toto je súhlas (*adsensus*)’. Potom zovrel prsty a ukážuc päšť (*pugnumque facerat*), povedal, že to je pochopenie (*comprehensionem*). Preto dal tomu meno *katalépsis*, ktoré predtým nebolo známe. Keď nakoniec chytil ľavou rukou (*laevam manum*) päšť (*pugnum*) a tuho a prudko ju zovrel (*arte vehementerque*), vravel, že také je vedenie (*scientiam*), no okrem múdreho (*sapientem*) vraj nie je nikomu prístupné“.¹²

¹¹ Pozri napr. Kalaš, Andrej: *Elementy stoickej epistemológie*. Filozofia, roč. 55/2000, č. 4, s. 294 – 306; Kalaš, Andrej: *Kataleptická fantázia v stoickej epistemológii*. Filozofia, roč. 56/2001, č. 6, s. 363 – 381; Kalaš, Andrej: *Stoicko-akademická polemika o poznaní*. Filozofia, roč. 60/2005, č. 2, s. 77 – 89; Kalaš, Andrej: *Úloha pudu a súhlasu v stoickej epistemológii*. Filozofia, roč. 57/2002, č. 3, s. 163 – 180.

¹² Cic. Ac. 2.145.

Z hľadiska stoickej epistemológie predstavuje najdôležitejší prvok celého poznávacieho procesu predovšetkým akt „súhlasu“, pretože ak nejakej „predstave“ udelím „súhlas“, tak predpokladám, že daný vnem korešponduje so svetom tam vonku, a môžem ho preto považovať za pravdivý. Skeptické ἐπέχειν je teda namierené predovšetkým na tento akt „súhlasu“. Metaforický povedané prostredníctvom ἐπέχειν zadržím prsty, aby sa nedotkli dlane. Neurobím teda aktívny pohyb myslou, aby som niečomu prisúdil status pravdivosti alebo nepravdivosti, ale zastavím svoj rozum od toho, aby takýto krok vykonal.

Ako možno vidieť zo všetkých týchto príkladov, tak literárnych, ako aj filozofických, akt zdržiavania či zadržania sa väčšinou vzťahoval na nejaký objekt či predmet bežného alebo psychologického významu (prúd, ruka, *daimonion*, rozum). Zároveň vždy išlo o zadržanie už nejakého prebiehajúceho pohybu a toto prerušenie sa vnímalo ako namáhavé (prerušenie povodne, konania človeka v afekte, činu i slova, nášho nutkania vypovedať o svete). Keď teda Cicero hľadal vhodný latinský termín na vyjadrenie takéhoto pohybu, musel brať do úvahy tieto špecifické významové konotácie gréckeho slovesa ἐπέχειν.¹³ Z hľadiska pravidiel, ktoré sme si predstavili v úvode textu, sa Cicero rozhodol uplatniť prvé pravidlo, teda hľadal jeden konkrétny latinský pojem z bežného jazyka, ktorý by najlepšie významovo zodpovedal gréckemu termínu.

Rímsky autor používa v zachovaných častiach spisu *Academica priora* pri prekladaní termínu ἐπέχειν latinské sloveso *sustinere*,¹⁴ ktorého význam je v latinskom jazyku pomerne široký, no prevažne sa vzťahuje na spomínaný akt „zadržovania“, „zdržovania“, „zastavovania“ niečoho v pohybe. Týmto predmetom zastavenia je v prípade kritiky stoického epistemologického procesu, ako sme si už povedali, neu-delenie „súhlasu“ nejakej „predstave“, aby sa nemohla považovať za

---

¹³ Hartung, H.-J.: c. d., s. 104 – 106.

¹⁴ Pozri napr. Cic. Ac. 2.48; 53; 68; 98; 104; 107; 108.

pravdivú.¹⁵ Cicero preberá tento výraz z dobového pracovného jazyka kočišov. Slovesom *sustinere* sa označoval finálny akt zastavenia koní zapriahnutých do voza krátko pred príchodom do nejakého cieľového bodu. Kočiš, keď uvidel miesto, kam mal namierené prísť, zatiahol za opraty, a tým zadržal pohyb koní. To zapríčinilo spomalenie vozu, ktorý sa však na základe zotrvačnosti stále pohyboval a zastavil sa až tesne pred cieľom bez toho, aby kočiš musel ešte vykonať nejaký iný aktívny pohyb. Cicero v spise *Academica priora* hovorí:

„Lebo tak ako šikovný kočiš (*agitator callidus*) ešte skôr, než sa dostane do cieľa (*prius quam ad finem veniam*), zastaví svoje kone (*equos sustinebo*), a to o to viac, ak miesto, ku ktorému sa blížia, je strmé (*praeceps*). ‘Rovnako sa aj ja zdŕžam (*sustineo*)’, odpovedal, ‘neodpovedám (*nec [...] respondeo*), aj keď mi kladú pútavé otázky’¹⁶

Čiže „zdržanie sa úsudku“ a neodpovedanie na nejakú otázku (= v epistemologickom slova zmysle neudelenie „súhlasu“ nejakej „predstave“) je analogické povelu zadržania koní pred príchodom do cieľa, za ktorým sa rozprestiera strmá priepasť, do ktorej by sa mohol kôň zrútiť. Slovo *sustinere* teda vyjadruje profesionálnu zručnosť získanú pravidelným prevádzkovaním činnosti kočiša. V skeptickom slova zmysle teda znamená tiež istú zručnosť, ktorú filozof nadobudne iba usilovným tréningom, prostredníctvom aplikovania pravidla zadržania rozumu (*sustinere*) na súdy o predmetoch vonkajšieho sveta. Ako ale vieme, spis *Academica priora* prechádzal neustálou Ciceronovou revíziou, ktorú veľmi dobre dokumentujú najmä *Listy Atticovi* z prvej polovice roku 45 pred n. l., keď dokončoval prvé vydanie tohto diela

15 Napr. „sustinere [...] adsensu“ (Cic. Ac. 2.48); „sustinere adsensionem“ (Cic. Ac. 2.53); „ab adsensu sustineat“ (Cic. Ac. 2.107).

16 Cic. Ac. 2.94; Hartung, H.-J.: c. d., s. 105 – 106.

a zároveň uvažoval nad vydaním druhým.¹⁷ Z tejto korešpondencie sa dozvedáme, že Atticus po obdržaní prvého vydania navrhoval Ciceronovi nahradiť latinské sloveso *sustinere* slovom *inhibere*. Cicero spočiatku s touto zmenou súhlasil, no na základe osobnej skúsenosti s použitím tohto výrazu v bežnom jazyku, nakoniec požiadal Attica, aby sa vrátil k pôvodnému výrazu *sustinere*.¹⁸ O dôvodoch, prečo došlo k takejto revízii, vypovedá list adresovaný Atticovi z 29. júla roku 45 pred n. l.:

„Teraz sa vraciam naspäť k veci – slovo *inhibere*, ktoré sa mi najskôr veľmi páčilo (*adriserat*), už teraz dôrazne odmietam (*vehementer displicet*). Lebo toto slovo patrí jednoznačne do námorníckeho slovníka (*nauticum*). To som síce vedel už predtým, ale myslel som si, že veslári prestanú veslovať (*sustineri remos*), keď dostanú príkaz *inhibere*. Včera, keď loď priplávala k mojej vile, som sa dozvedel, že to tak nie je. Neprestávajú veslovať (*non enim sustinent*), ale veslujú iným spôsobom (*alio modo remigant*). To je naozaj veľmi vzdialené od gréckeho výrazu ἐποχή. Teda, postaraj sa prosím, aby to v knihe bolo tak, ako to bolo pôvodne. A povedz Varronovi, aby urobil to isté, ak to už zmenil. Nikto to nemohol vyjadriť lepšie než Lucilius:

‘Zadržte (*sustineas*) voz a kone, ako to často robí dobrý kočiš.’¹⁹

Tiež Karneadés vždy prirovnáva ἐποχή k pästiarskemu stretu (προβολὴν *pugilis*) a ku kočišovmu zadržaniu (*retentionem aurigae*). Naproti tomu *inhibitio* veslárov predpokladá pohyb (*motum*), a dokonca veľmi silný pohyb (*vehementiorem*) veslovania lode späťne smerom k zadnej časti plavidla (*remigationis navem convertentis ad puppim*)²⁰

17 Pozri Reinhardt, Tobias: *Cicero's Academic libri and Lucullus. A Commentary with Introduction and Translations*. Oxford: Oxford University Press, 2023, s. clvii – clxvi.

18 Hartung, H.-J.: c. d., s. 109 – 111.

19 Luc. fr. 1249.

20 Cic. Att. 13.21.3.

Ako pripomína Hans-Joachim Hartung, Cicero si asi pôvodne myslel, že sloveso *inhibere* znamená podobne ako *sustinere* akt zadržania dopravného prostriedku krátko pred príchodom do cieľa, teda v prípade lode, zdvihnutie vesiel veslárov, aby loď na základe zotrvačnosti priplávala sama tesne k brehom a tam sa zastavila. V takomto význame ho použil aj v spise *De oratore*:

„Keď pri zrýchlenej plavbe veslári zastavia veslovanie (*remiges inhibuerunt*), loď si sama aj tak ešte udržiava pohyb a svoj smer (*retinet tamen ipsa navis motum et cursum*), hoci sa už prerušil nápor vesiel a ich zábery (*intermisso impetu pulsusque remorum*)“.²¹

Na základe osobnej skúsenosti s priplávaním lode k svojej vile v meste Astura však zistil, že *inhibere* neznamená len zastavenie veslovania, ale aj prudký spätný pohyb veslárov, ktorého cieľom je pribrzďovať loď opačným smerom, ako bol pôvodný smer plavby, aby sa tento pohyb prerušil a loď rýchlejšie zastavila. Čiže z epistemologického hľadiska to nie je „zadržanie úsudku“, ale už aktívny pohyb mysle iným smerom (teda pravdepodobne nejaké konkrétne vyjadrenie o svete), čo je, ako Cicero sám hovorí v spomínanom liste, veľmi vzdialené od gréckej ἐποχή.²² Z tohto dôvodu nemohol tento pojem použiť ako prekladový ekvivalent a vrátil sa k termínu *sustinere*. Zároveň zjavne považuje za nevyhnutné túto zmenu podoprieť ešte aj argumentom, ktorý sa dovoľáva názoru autority (*argumentum ad auctoritatem*). Jednak uvádza, že sloveso *sustinere* v kontexte kočišovho zadržania koní použil vo svojom diele aj satirik Gaius Lucilius. Môže sa teda oprieť o textovú evidenciu z diela uznávaného staršieho latinského básnika. A jednak spomína skeptického filozofa Karneada, ktorý prirovnal ἐποχή okrem

21 Cic. de Orat. 1.153 (citované podľa Cicero, Marcus Tullius: *Tuskulské rozhovory. Laelius o priateľstve a iné*. Preklad E. Šimovičová, J. Bartosiewiczová, D. Škoviera. Bratislava: Pravda, 1982, s. 303).

22 Hartung, H.-J.: c. d., s. 109 – 111.

vyššie spomínaného prípadu aj k pästiarskemu termínu προβολή, keď sa pästiar chránil rukami pred útočníkom a týmto spôsobom zadržal výpad. Má teda potvrdené podobné významové charakteristiky tohto pojmu (ἐπέχειν ako zadržiací manéver proti silnému pohybu) aj v prípade autority pochádzajúcej z prostredia skeptickej filozofie.

Na záver možno konštatovať, že pri Ciceronovom rozhodnutí prekladať grécke sloveso ἐπέχειν latinským pojmom *sustinere* hralo rolu niekoľko faktorov. V prvom rade, rímsky autor sa v súlade so svojimi prekladateľskými zásadami rozhodol použiť jeden pojem z bežného jazyka (*sustinere*), ktorého význam sa približoval tomu filozofickému v zmysle zastavenia nejakého namáhavého procesu. Možnosť preložiť termín ἐπέχειν iným latinským slovesom (*inhibere*) prehodnotil po tom, ako sa na vlastné oči presvedčil, čo tento pojem v skutočnosti znamená, a že teda nezodpovedá charakteristikám, ktoré považoval za dôležité pri výbere vhodného slova.

BIBLIOGRAFIA

Baltussen, Han: *Cicero's Translation of Greek Philosophy: Personal Mission or Public Service?* In: McElduff, Siobhán – Sciarrino, Enrica (eds.): *Complicating the History of Western Translation. The Ancient Mediterranean in Perspective*. London: Routledge, 2011, s. 37 – 48.

Cicero, Marcus Tullius: *On Academic Scepticism*. Translated, with Introduction and Notes, by Charles Brittain. Indianapolis; Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc., 2006. 161 s.

Cicero, Marcus Tullius: *Tuskulské rozhovory. Laelius o priateľstve a iné*. Preklad E. Šimovičová, J. Bartosiewiczová, D. Škoviera. Bratislava: Pravda, 1982. 536 s.

Glucker, John: *Cicero's Remarks on Translating Philosophical Terms – Some General Problems*. In: Glucker, John – Burnett, Charles (eds.): *Greek into Latin from Antiquity until the Nineteenth Century*. London: Warburg Institute, 2012, s. 37 – 96.

Hartung, Hans-Joachim: *Ciceros Methode bei der Übersetzung griechischer philosophischer Termini*. Diss. Hamburg, 1970. 203 s.

Homéros: *Ílias XIII-XXIV*. Preklad M. Okál. Martin: Thetis, 2011. 296 s.

Kalaš, Andrej: *Elementy stoickej epistemológie*. Filozofia, roč. 55/2000, č. 4, s. 294 – 306.

Kalaš, Andrej: *Kataleptická fantázia v stoickej epistemológii*. Filozofia, roč. 56/2001, č. 6, s. 363 – 381.

Kalaš, Andrej: *Stoicko-akademická polemika o poznaní*. Filozofia, roč. 60/2005, č. 2, s. 77 – 89.

Kalaš, Andrej: *Úloha pudu a súhlasu v stoickej epistemológii*. Filozofia, roč. 57/2002, č. 3, s. 163 – 180.

Maso, Stefano: *Cicero's Philosophy*. Berlin; Boston: Walter de Gruyter, 2022. 178 s.

Mutschmann, Hermannus (vyd.): *Sexti Empirici Opera: Vol. 1*. Lipsiae, 1912. 429 s.

- Platón: *Dialógy I*. Preklad J. Špaňár. Bratislava: Pravda, 1990. 928 s.
- Porubjak, Matúš: *Hellénistické inšpirácie pre filozofiu ako terapiu*. In: Démuth, Andrej – Slavkovský Adrián Reginald (ed.): *Filozofia ako terapia*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2010, s. 17 – 42.
- Powell, Jonathan: *Cicero's Translations from Greek*. In: Powell, Jonathan (ed.): *Cicero the Philosopher*. Oxford: Clarendon Press, 2002, s. 273 – 300.
- Reinhardt, Tobias: *Cicero's Academici libri and Lucullus. A Commentary with Introduction and Translations*. Oxford: Oxford University Press, 2023. 920 s.
- Sextus Empiricus: *Základy pyrrhonskej skepsy*. Preklad J. Špaňár. Bratislava: Pravda, 1984. 240 s.

ÚDAJE O AUTOROVI

Doc. Mgr. Peter Fraňo, PhD.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a aplikovanej filozofie
peter.frano@ucm.sk

Krásne a monštruózne zároveň. Prečo boli v antike mytologické monštrá zväčša ženského rodu?¹

MARCELA ANDOKOVÁ

SUMMARY

Beautiful and monstrous. Why so many mythological monsters in Antiquity were female?

In the ancient cultures of the Near East and the Mediterranean monsters were the visual representation of phenomena that were perceived as evil or harmful, such as disease or natural disasters. Individual regions naturally had their own fearsome creatures, whose appearance was influenced by the cultural background, climate or fauna of the area. Such monsters literally encompassed the fear, desire, anxiety or fantasy of the people who created them. Culture itself creates its monsters. Without cultural awareness, there are no monsters or monstrous beings. So what cultural awareness, what fears, desires or expectations did patriarchal Greek society have that gave birth to its female monsters? This and other related questions I will try to answer in this paper, where I will examine selected female monsters from Greek mythology while offering a modern interpretation of them, especially from the perspective of a female recipient.

Key words: Greek mythology, female monsters, patriarchal society, punished beauty, feminist interpretation

---

¹ Príspevok vyšiel rámci projektu Vega č. 1/0644/24.

ÚVOD

V starovekých kultúrach Blízkeho východu a Stredomoria sa so zmienkami o monštrách stretávame približne od 3. tisícročia pred n. l.² Monštrá predstavovali v umení týchto krajín vizuálnu podobu takých javov, ktoré sa vnímali ako zlé či škodlivé, napríklad choroby alebo prírodné katastrofy.³ Jednotlivé regióny mali pochopiteľne vlastné hrôzostrašné bytosti, ktorých vzhľad bol ovplyvnený kultúrnym pozadím, podnebími či faunou danej oblasti.

Ako v tejto súvislosti píše Jeffrey Cohen, monštrá boli stelesnením istých kultúrnych momentov, a to konkrétne času, pocitu a miesta.⁴ Takéto monštrá v sebe doslova zahŕňali strach, túžbu, úzkosť či predstavivosť ľudí, ktorí ich vytvorili. Kultúra sama totiž kreuje svoje monštrá. Bez kultúrneho povedomia niet monštier ani monštruozných bytostí. Akú kultúru, aké strachy, túžby či očakávania mala teda patriarchálna grécka spoločnosť, ktorá dala zrod svojim ženským monštrám? Na túto a s ňou spojené otázky sa pokúsime dať odpoveď v tomto príspevku, kde sa budeme venovať vybraným ženským monštrám z gréckej mytológie a zároveň ponúkneme ich modernú interpretáciu, zvlášť z pohľadu ženského recipienta.

ŽENSKÁ MONŠTRUOZITA V KONTEXTE ANTICKÝCH MONŠTIER

Klasickú definíciu slova monštrum, tak ako ho chápeme dnes, nám ponúka napríklad *Slovník súčasného slovenského jazyka*, kde sa píše, že monštrum je niečo nezvyčajné, čo sa vymyká predstave o bežnej,

2 Predstavy o existencii duchov a iných neviditeľných nadprirodzených bytostí, ktoré sa pohybujú v našom svete, sú však ešte omnoho staršie.

3 V gréckej mytológii a náboženstve sa stretávame s rôznymi zbožštenými abstraktami, ktoré odzrkadľujú postoj vtedajších ľudí k náročným životným situáciám; napr. Limos = Hlad, Ponos = Námaha, atď. Starí Rimania si napr. zbožstili horúčku (Febris) a obracali sa k nej zvlášť matky s prosbou, aby boli od horúčky uchránené ich deti, najmä novorodenci. Novorodenecká úmrtnosť v prvom roku života bola totiž v tom čase takmer päťdesiat percentná.

4 Porov. Cohen, Jeffrey J.: *Monster Culture (Seven Theses)*. In: Cohen, Jeffrey J. (ed.): *Monster Theory: Reading Culture*. University of Minnesota Press, 1996, s. 3 – 25, tu s. 3 – 4.

normálnej podobe, veľkosti a podobne, a obyčajne vzbudzuje úžas, odpor alebo hrôzu.⁵ Často je to nejaká obluda či ozruta.

Antický človek mal však spočiatku o monštrách trochu inú predstavu. Viac nám o tom môže prezradiť etymológia latinského slova *monstrum*, ktoré sa zvykne spájať s dvoma slovesami, a to *monere*, ktoré v tejto súvislosti znamená varovať, vystríhať či predpovedať, a tiež so slovesom *monstrare*, ktorého význam je ukazovať. V očiach starých Rimanov predstavovalo monštrum teda to, čo ukazuje ľuďom vôľu bohov, čo naruša prirodzený poriadok a vzbudzuje šok alebo hrôzu. Až neskôr sa toto slovo stalo synonymom pre akéhokoľvek tvora s fyzickou anomáliou.

Ak hlbšie nazrieme do sveta antických mýtov, všimneme si, že veľké množstvo monštier bolo ženského rodu. Možno nás to na prvý pohľad zarazí, ale pri dôkladnejšom preskúmaní týchto mýtov sa daný fenomén stane zrejším. Starí Gréci totiž často stotožňovali povahu žien s divokosťou prírody, keďže ich považovali za iracionálne a prehnane emocionálne.⁶ Sue Blundell k tomu ešte dodáva, že schopnosť žien rodiť deti ich spájala s prírodnými silami, ktoré boli mimo mužskej kontroly. Ženy, ktoré porodili deti s telesnými abnormalitami, boli neraz vnímané ako potenciálne desivé a ničivé bytosti, a napokon ženská sexualita, ktorá v sebe niesla istý deštruktívny potenciál, vyvolávala u vtedajších mužov strach.⁷

Dokladom toho, ako sa starí Gréci vyrovnávali s takýmito „monštrami“, je tiež klasický príbeh z gréckej mytológie o Pasifaé, manželke mýtického krétskeho kráľa Mínoa, a jej monštruóznom synovi

5 *Slovník súčasného slovenského jazyka*. 3. zväzok (M – N). Bratislava: VEDA – vydavateľstvo SAV, 2015.

6 Porov. Felton, Debbie: *Monsters and the Monstrous: Ancient Expressions of Cultural Anxieties*. In: *A Cultural History of Fairy Tales in Antiquity*. Bloomsbury, 2021, s. 109 – 130, tu s. 115. V tejto súvislosti si musíme uvedomiť, že divoká príroda bola v očiach antického človeka nebezpečným miestom, kde prebývali démoni a iné obávané bytosti. Na rozdiel od dnešnej doby nebola považovaná za miesto, kde by človek chcel odpočívať či aktívne tráviť svoj voľný čas.

7 Porov. Blundell, Sue: *Women in Classical Athens (Classical World Series)*. Bristol Classical Press, 1998, s. 17 – 19. K téme pozri tiež Blundell, Sue – Williamson, Margaret: *The Sacred and the Feminine in Ancient Greece*. London & Bristol: Routledge, 1998.

Minótaurovi s ľudským telom a býčou hlavou.⁸ Podľa jedného mýtu slúbil kráľ Minós obetovať Poseidónovi najlepšieho býka, avšak na svoj sľub zabudol. Poseidón sa na neho za to nahneval a spôsobil, že jeho manželka Pasifaé sa sama zaľúbila do posvätného bieleho býka, s ktorým splodila monštruózne dieťa Minótaura. Na tomto príbehu vidíme nielen to, ako starí Gréci hľadali odpoveď na to, prečo sa ženám rodia deti s postihnutím či fyzickými abnormalitami, ale tiež na to, prečo v prírode vznikajú sexuálne poruchy, ako napríklad zoofília. Pochopiteľne, ak sa žene v antickom Grécku narodilo postihnuté dieťa, považovalo sa to primárne za jej chybu. Muži na tom svoj podiel nevideli, a tak sa na takéto ženy často dívali ako na monštruózne bytosti, ktorým sa tieto veci diali možno aj ako dôsledok trestu zo strany bohov.⁹

MEDÚZA

Grécka mytológia vytvorila veľké množstvo monštier, ktoré mali hadiu podobu, prípadne sa znázorňovali aspoň s chvostom hada. Had sa v antike často spájal s ženským pohlavím,¹⁰ preto má aj množstvo klasických ženských monštier práve hadiu podobu. Medzi takýmito

---

⁸ Porov. Svoboda, Ludvík: *Encyklopedie antiky*. Praha: Academia, 1973, s. 388.

⁹ Psychologický pohľad na grécke mýty v historickej perspektíve ponúka napr. Vernant, Jean-Pierre: *Mythe et pensée chez les Grecs. Études de psychologie historique*. Paris: La Découverte, 1996. Z pohľadu dnešnej psychológie sa interpretácii vybraných gréckych mýtov venuje Von Franz, Marie-Louise: *Mýtus a psychologie. Mýty o stvoření z pohledu hlubinné psychologie*. Praha: Portál, 1999. Ženskú otázku s odkazom na postavy z antických dejín a mytológie vynikajúcim spôsobom spracováva publikácia Sikes, Lucy A. – Molton, Mary D.: *Matka, Hetéra, Amazonka, Médium. Čtyři ženské archetypy*. Praha: Portál, 2015.

¹⁰ Dokladom takéhoto vnímania je aj v hebrejskej Biblii tretia kapitola z knihy Genezis, kde sa stretávame s hadom, ktorý zvedie na neposlušnosť prvú ženu Evu. Porov. Gn 3, 1 – 6.

monštrami jednoznačne vyniká hadovlasá Medúza,¹¹ ktorá spolu s ďalšími dvoma Gorgónami žila podľa tradície na odľahlom skalnatom ostrove kdesi v Stredozemnom mori. Všeobecne môžeme povedať, že obydliia monštier, ktoré sa nachádzali v dostatočne vzdialených a exotických regiónoch, boli viac než len temnými regiónmi spájajúcimi sa s istým nebezpečenstvom. Boli tiež sférou fantázie či métami istého vyslobodenia alebo vymanenia sa zo zaužívaných vzorcov správania. Monštrá pritom slúžili len ako akési sekundárne bytosti, skrze ktoré sa dajú objaviť možnosti iných pohlaví, sexuálnych praktík či sociálnych zvyklostí.¹²

Medzi bytosťami, ktoré azda najviac zamestnávali fantáziu a myseľ antických ľudí vrátane básnikov, má svoje osobitné miesto práve spomínaná Medúza – krásna a ohyzdná zároveň. S jej vyobrazením sa stretávame nielen na štíte bohyně Atény či iných hrdinov, na antických vázach, ale jej hlava s neodolateľným pohľadom a hadími vlasmi dominuje aj na mnohých nádherných mozaikách, ktoré zdobili vstupné haly do luxusných rímskych vil.¹³ Podobne ako tabuľky s výstrahou: “Pozor, zlý pes!” na bránach do našich záhrad, predstavovali aj tieto mozaiky akési *apotropaion*, a ich úlohou bolo chrániť dom pred nežiaducimi návštevníkmi či votrelcami. Pri pohľade na tieto mozaiky nás však neraz fascinuje sugestívny pohľad Medúzy, od ktorého nevieme odtrhnúť svoj zrak. Nečudo, že toto monštrum očarilo aj troch súrodencov Versaceovcov, ktorí sa ako deti hrávali v ruinách jednej rímskej vily (Villa Romana di Casignana) v Reggio Calabria na juhu dnešného Talianska, kde objavili mozaiku s neodolateľným pohľadom Medúzy. Pri pohľade na ňu síce neskameneli, ale tento obraz bol natoľko sugestívny, že keď

11 K téme pozri napr. Felton, Debbie: *Medusa and the monstrous feminine*. Dostupné na internete: <https://websites.umass.edu/felton/2024/10/01/medusa-and-the-monstrous-feminine>;

Glennon, Madeleine: *Medusa in Ancient Greek Art*. In: Metropolitan Museum of Art, 2017. Dostupné na internete: https://www.metmuseum.org/toah/hd/medu/hd_medu.htm; Rainer, Mack: “Facing Down Medusa (An Aetiology of the Gaze).” In: *Art History* 25, č. 5 (2002), s. 571 – 604.

12 Porov. Cohen, *Monster Culture (Seven Theses)*, s. 18.

13 Známe sú mozaiky z rímskych domov v Pompejoch, ktoré sa dnes nachádzajú v Národnom archeologickom múzeu v Neapole.

neskôr Giani Versace hľadal logo pre svoju módnú značku, rozhodol sa práve pre hlavu Medúzy. Tá mala totiž okrem iného aj ochrannú (apotropaickú) funkciu. A keďže značka pretrváva dodnes, zrejme je táto Medúzina funkcia naozaj efektívna.

Koho vlastne predstavuje toto ženské monštrum? Od rímskeho básnika Ovidia sa dozvedáme, že išlo pôvodne o krásne mladé dievča:

*“Čuj teda, skade to všetko. Bola to prekrásna deva,
nejeden z pytačov kochal sa nádejou budiacou závišť.
Ale nič na nej nebolo krajšie ako jej vlasy.
Tak mi to tvrdili mnohí, čo zreli ju na vlastné oči.
Raz ju vraj v svätyni Minervinej zneuctil Neptún.
Jovova dcéra sa odvrátila a štítom si cudne
zakryla oči. Ale ten zločin neušiel trestu:
bohyňa zmenila Medúze vlasy v odporné hady,
obraz tých plazov, čo stvorila, doteraz na hrudi nosí,
aby sa zdesený nepriateľ triasol hrôzou a strachom.”¹⁴*

Ako vyplýva z ukážky, Medúza bola za svoj čin trpko potrestaná. Dnes sa však môžeme právom pýtať, prečo práve ona? Veď ju znásilnil Neptún. A možno do Aténinho chrámu len utekala hľadať v ňom ochranu bohyne. Ktovie? Isté je, že Aténa za tento skutok neobrátila svoj hnev voči bohu morí Neptúnovi, ale proti bezbrannej mladej žene. Tento príbeh nám tak viac, než čokoľvek iné hovorí o tom, že na vine bola Medúza, pretože svojou krásou zviadla samotného boha. Krása sa tu preto vníma ako niečo dočasné a spája sa s ošklivosťou, ktorá Medúze ostáva navždy, až kým ju definitívne neporazí grécky hrdina Perseus. A ako inak, s pomocou Aténinho štítu, v ktorom ako v zrkadle vidí obraz Medúzy, jedinej smrteľnej z Gorgón. Pri priamom pohľade na ňu by totiž skamenel rovnako, ako mnohí iní hrdinovia pred ním. Monštrá, a o to viac ženské, porážajú v gréckej mytológii zo zásady muži, ktorí si takýmto skutkom zasluhujú slávu a stávajú sa hrdinami.

---

¹⁴ Ovidius, *Metamorphoses* IV, 767 – 798; slov. preklad *Metamorfózy*, s. 94.

Tento ich skutok predstavuje víťazstvo patriarchálnej spoločnosti nad silami chaosu, ktorý stelesňoval ženský element.

Avšak tento príbeh ponúka ešte aj inú interpretáciu. Keď Perseus odsekne Medúze hlavu, z jej krku povstanú dve nové bytosti: okrídlený kôň Pegasus a Chrysaor, obor so zlatým mečom. Sloboda Medúzinej oškľivosti tak v sebe podľa Zimmermanovej zahŕňa slobodu tvoriť nový druh krásy, taký, ktorý nik nemôže pošpiňať či kontrolovať.¹⁵

LAMIA

Ďalšou zo ženských príšer, ktoré mali napoly ženskú – napoly hadiu podobu, bola o niečo menej známa požieračka detí, Lamia. Podľa jedného z mýtov to bola pôvodne krásna lýbijská princezná, do ktorej sa zamiloval sám najvyšší boh Zeus a splodil s ňou niekoľko detí. Lamia sa však stala obeťou žiarlivej Héry, ktorá jej z pomsty všetky deti usmrtila. Keďže Lamia za nimi neprestajne plakala, Diovi sa jej ulúťostilo a umožnil jej, aby mala vyberateľné oči. Mohla si ich vybrať a nasadiť, kedykoľvek sa jej zachcelo, aby nemusela hľadiet na šťastné ženy obklopené svojimi deťmi. Z krásnej ženy sa tak stalo monštrum, ktorého skutky boli motivované neutíšiteľným hnevom a žiaľom. Z pocitu vlastnej frustrácie začala Lamia kradnúť a požierať cudzie deti. V novoveku sa tak jej postava neraz spájala aj s upírmi monštrami.¹⁶

GELLO

Lamii je v istom zmysle blízky aj iný ženský démon ohrozujúci ženský reprodukčný cyklus. Gello totiž v antickej mytológii spôsobuje neplodnosť, potraty a novorodeneckú úmrtnosť. Išlo pôvodne o mladú

---

¹⁵ Porov. Zimmerman, Jess: *Women and Other Monsters: Building a New Mythology*. Beacon Press, 2021, s. 25 – 27, zvlášť s. 26.

¹⁶ Zaujímavý pohľad na interpretáciu mena Lamia v antike, ako aj v neskorších obdobiach, najmä v stredoveku, ponúka Hana Šedinová v článku «La raffigurazione della lamia nel Vocabularius dictus Lactifer e le sue origini antiche e medievali.» In: *Graecolatina Pragensia* 24 (*Acta Universitatis Carolinae – Philologica*, 3/2012), 2012, s. 113 – 124.

pannu, ktorá predčasne zomrela a vrátila sa na svet ako duch, aby ubližovala iným deťom. V antike sa s ňou spájalo aj známe príslovie “Mať deti radšej než Gello”, ktorého význam je kaziť a ničiť deti nesprávnou výchovou. V stredoveku a zvlášť v modernej dobe sa Gello spájala často s Lamiou a stotožňovala sa so strigami, babami Jagami či inými čarodejnicami.

CHIMÉRA

Ak sa ešte vrátíme k hadím monštrám z gréckej mytológie, rozhodne pri ich výpočte nemôžeme opomenúť dcéru matky monštier Echidny a hrozného hadieho obra Tyfóna – bizarné monštrum známe pod menom Chiméra.¹⁷ Spredu mala telo leva, ktorý bol symbolom sily, moci a zúrivosti; v strede mala hlavu kozy symbolizujúcu šialenosť, divokosť a nepredvídateľnosť; a zadná časť tela prechádzala do chvosta hada, ktorý symbolizoval klamstvo, jed a nebezpečenstvo. Aj toto monštrum bolo stelesnením síl chaosu bojujúcich proti prirodzenému poriadku a civilizácii. Chiméra, ktorá zo svojich hláv chrlila nebezpečný oheň, dlho plienila krajinu Lýkiu v Anatólii (dnešné Turecko) a poraziť sa ju podarilo až hrdinovi Bellerfontovi, ktorý sa k nej priblížil zhora na slávnom okrídlenom koňovi Pegasovi v dostatočnej vzdialenosti na to, aby mu ona neublížila, ale aby jej on mohol zasadiť smrtiacu ranu priamo do krku svojím oštepom.

Aj táto príšera opäť reflektuje mužskú fantáziu túžiacu po hrdinských činoch, ktoré sa viac než inde prejavujú v boji s nebezpečnými monštrami. Tieto obludy bývajú niekedy stelesnením odvekej túžby človeka zakúsiť dobrovoľne a kontrolovane strach, aby sa tak vyrovnal s vlastnou smrteľnosťou a telesnosťou.¹⁸ Tak, ako si antickí ľudia rozprávali tieto hrôzostrašné príbehy, podobne aj my neraz dobrovoľne sledujeme vďaka kinematografii monštruózne scény z hororových

¹⁷ V našej kultúre pretrváva Chiméra v podobe frazeologizmu, ktorý označuje niečo, čo je iba preludom alebo čírym výmyslom (napr. „jeho láska k nej bola iba chimérou“).

¹⁸ Porov. Cohen, *Monster Culture (Seven Theses)*, s. 17.

filmov, lebo vieme, že tento strach je len dočasný, ako je dočasné aj trvanie samotného filmu. Rovnako si uvedomujeme, že nás po ňom opätovne čaká svet útechy a novej nádeje.

SKYLLA A CHARYBDA

Ďalšie zo ženských monštier, ktorému museli tvárou v tvár čeliť grécki hrdinovia, ktoré však nebolo možné zabiť, je bájna Skylla. Aj v tomto prípade ide o obeť ženskej žiarlivosti. Do pôvabnej morskej nymfy Skyllly sa totiž zamiloval morský boh Glaukos, ona však jeho lásku neopätovovala. Nešťastný morský boh požiadal o pomoc mocnú čarodejnicu Kirké, ktorá ale sama túžila po Glaukovi. On ju však odmietol a požiadal ju, aby mu kúzлами zabezpečila lásku milovanej Skyllly. Čarodejnica plná závidosti a hnevu nad ohrdnutou láskou podala Glaukovi čarovné byliny, ktoré Skyllu premenili na príšernú obludu so šiestimi hroznými hlavami a dvanástimi nohami brešúcimi ako psy. Dozvedáme sa o tom z Homérovej *Odysey*, kde čítame:

“V jaskyni žije obluda Skylla, brešúca strašne.

*Hlas má tenký sťa šteňa, čo nedávno prišlo len na svet,
je to však obluda hrozná a nikto, kto by ju videl,*

nemal by zaiste radosť, i keby boh sa s ňou stretol.

*Obluda dvanásť má nôh a všetky sú nepeknej formy;
šijí má šesť, sú nadmieru dlhé a na každej z nich je
strašná hlava a v každej hlave sú v troch radoch zuby,
vsadené husto a pevne, a plné sú pochmúrnej smrti.*

*Dopoly tela je v jaskyni skrytá a vytŕčajú von z nej
hlavy s papulou strašnou a jednotlivé dychtivo hľadí
na všetko okolo brala a loví z jaskyne ryby,
delfíny, morských psov, ba chytá aj obludy väčšie,
ktoré šumiaca Amfitrité tam v tisíckach živí.”¹⁹*

¹⁹ Homéros: *Odyseia* XII, 85 – 97, London: William Heinemann, 1919; slov. preklad Homér: *Odyseia* (I – XII), Martin: Thetis, 2011, s. 261.

Keď sa Odysseus a jeho muži snažia preplaviť späť domov na rodnú Itaku, musia prejsť cez úzky kanál plný nebezpečenstiev na oboch stranách.²⁰ Na jednej z nich číha na námorníkov Skylla, na druhej zas morské monštrum Charybda v podobe vodného víru, ktorý do seba vtáhuje všetko navôkol:

*“... pod ním Charybda božská vstrebáva do seba vodu.
Trikrát ju vychrlí za deň a trikrát ju, aká to hrôza,
do seba vpije. Ty nebuď tam vtedy, keď bude ju vpijať,
ani Zemetras sám by nemohol vyrvať ťa skaze.
Radšej sa priblíž k skalisku Skyilly a popri nej rýchle
preplávaj so svojou loďou, je zaiste omnoho lepšie
nemať na lodi šiestich druhov než stratíť ich všetkých.”²¹*

Čarodejnica Kirké poradí Odysseovi, aby sa skôr držal na strane Skyilly a radšej obetoval šiestich mužov z posádky, ako by sa obeťou víru mali stať všetci námorníci. Tento príbeh sa pretavil do známeho príslovia: “ocitnúť sa medzi Skyllou a Charybdou”, ktoré reflektuje odvekú ľudskú dilemu: čo/koho treba v živote v danej situácii obetovať. Aj v tomto príbehu sa do centra dostáva mužský hrdina, ktorý chce zabiť ženské monštrum, avšak Kirké ho za to vyhreší, upozorniac ho na fakt, že Skylla je na rozdiel od neho nesmrteľná. Podľa Zimmermanovej predstavuje aj tento príbeh, v ktorom nachádzame kontrast medzi Skyllinou pôvodnou krásou a neskoršou ošklivosťou, metaforu pre odpor a strach, s akým dominujúca mužská spoločnosť pozerá na telo žien, ktorých správanie je spurné a spoločensky neprijateľné.²²

SFINX

Iný pohľad na ženské monštra ponúka v gréckej mytológii rozprávanie o Sfinge. Postava obrej Sfingy bola v antike známa naprieč

²⁰ Ide o Messinskú úžinu medzi južným cípom Talianska a Sicíliou.

²¹ Homér: *Odysseia* XII, 104 – 110, slov. preklad s. 262; porov. tiež Ovidius, *Metamorphoses* XIV, 1 – 68, Leipzig: Teubner, 1981; slov. preklad Ovidius, *Metamorfózy*, s. 259 – 260.

²² Porov. Zimmerman, *Women and Other Monsters*, s. 52 – 63.

Egyptom, Áziou i Gréckom. V každej z týchto kultúr mala však iný význam. V starovekom Egypte táto 66 stôp vysoká bytosť s telom leva strážiła veľkú pyramídu v Gíze a bola pravdepodobne mužského pohlavia. Ako taká symbolizovala mužskú moc. Na druhej strane grécky dramatik Sofokles opisuje vo svojej tragédii *Kráľ Oidipus*²³ Sfingu ako ženské monštrum s telom mačkovitej šelmy a s vtáčimi krídlami. Toto monštrum prekypuje nebezpečnou múdrosťou a kladie ľuďom záľadné hádanky. Usadí sa pri meste Téby, kde svojou hádankou obťažuje okolo-idúcich a zožerie každého, kto na ňu nie je schopný správne odpovedať: „Čo chodí ráno po štyroch, na obed po dvoch a večer po troch nohách?“²⁴

Keď Oidipus prichádzajúci do mesta, aby tu naplnil svoj osud, rozlúšti jej ťažkú hádanku, Sfinx sa natolko zosype, že sa buď vlastnou “rukou” usmrtí, alebo skočí do priepasti. Ako píše McGreevyová, jej koniec je logickým dôsledkom v kultúre, ktorá trestala ženy nechávajúce si poznanie pre seba samé.²⁵ Poznanie predstavuje moc, a tá patrila mužom. Preto muži až donedávna znemožňovali ženám prístup k formálnemu vzdelaniu.

Príbeh Sfingy je teda príbehom ženy kladúcej otázky, na ktoré muži nevedia odpovedať. A podobne ako v iných príbehoch, aj v tomto je to muž, ktorému sa podarí rozlúštiť záhadu a ženské monštrum tak zbaví svojej sily, čím jej ďalšia existencia stratí zmysel.

ZÁVER

Ako sme na uvedených príkladoch mali možnosť vidieť, tieto príbehy sa nám dnes často javia ako číry výplod ľudskej fantázie, avšak v očiach antických ľudí reflektovali „kvázi historickú“ skutočnosť či stratenú minulosť, v ktorej ľudia žili spolu s hrdinami, bohmi a nadprirodzenými

23 Porov. Sofokles: *Oedipus the king*. In: *The Loeb classical library* 20. London – New York: William Heinemann, 1912.

24 Odpoveďou je človek, ktorý ako batola chodí po štyroch, ako dospelý chodí po dvoch a ako senior sa opiera o paličku.

25 Porov. McGreevy, Nora: *Why so Many Mythological Monsters are Female*. Arts & Culture, 2021.

bytosťami. Tieto príbehy o ženských monštrách nám skôr než o ženách samotných prezrádzajú viac o živote a postojoch patriarchov, ktorí svojimi obmedzeniami zväzovali súdobé ženy.

Strach zo ženských monštier stelesňuje teda v gréckej kultúre túžbu mužov vládnuť nad ženami, túžbu mať kontrolu nad nimi s cieľom podriaďiť ich svojim predstavám o fungujúcej spoločnosti a poriadku.²⁶

Ženské monštra sú súčasťou príbehov, ktoré patriarchovia rozprávali svojim deťom, a tým im sprostredkovali svoj pohľad na to, čo očakávali od ženskej sexuality a správania. Neprekvapuje nás preto, že mnohé ženské autorky sa dnes k týmto mytologickým príbehom vracajú, aby nanovo prehodnotili život antických monštier optikou ženskej duše. Mnohé ženy sa v dejinách stali monštrami a monštra sa zas stali ženami. A tak sa tieto príbehy odovzdávali z generácie na generáciu, až sa napokon dostali až k dnešným recipientom. A je len na nás, ako ich my prístupníme a objasníme ďalším generáciám.

---

²⁶ Porov. Cohen, *Monster Culture (Seven Theses)*, s. 16.

BIBLIOGRAFIA

- Homéros: *Odysseia*. London: William Heinemann, 1919.
- Homér: *Odysseia*. 2 zv. Martin: Thetis, 2011.
- Publius Ovidius Naso: *Metamorphoses*. Leipzig: Teubner, 1981.
- Publius Ovidius Naso: *Metamorfózy*. Bratislava: Tatran, 1979.
- Sofokles: *Oedipus the king. Oedipus at Colonus. Antigone*. The Loeb classical library, 20. London – New York: William Heinemann Ltd., 1912.
- Blundell, Sue – Williamson, Margaret: *The Sacred and the Feminine in Ancient Greece*. London & Bristol: Routledge, 1998.
- Blundell, Sue: *Women in Classical Athens (Classical World Series)*. Bristol Classical Press, 1998.
- Cohen, Jeffrey J.: *Monster Culture (Seven Theses)*. In: Cohen, Jeffrey J. (ed.): *Monster Theory: Reading Culture*. University of Minnesota Press, 1996, s. 3 – 25.
- Felton, Debbie: *Medusa and the monstrous feminine*. Dostupné na internete: <https://websites.umass.edu/felton/2024/10/01/medusa-and-the-monstrous-feminine/>
- Felton, Debbie: *Monsters and the Monstrous: Ancient Expressions of Cultural Anxieties*. In: *A Cultural History of Fairy Tales in Antiquity*. Bloomsbury, 2021, s. 109 – 130.
- Glennon, Madeleine: *Medusa in Ancient Greek Art*. Metropolitan Museum of Art, 2017.
- Dostupné na internete: https://www.metmuseum.org/toah/hd/medu/hd_medu.htm
- McGreevy, Nora: *Why so Many Mythological Monsters are Female*. Arts & Culture, 2021.
- Mittman, Asa S. – Hensel, Marcus (eds.): *Classic Readings on Monster Theory*. Cambridge University Press, 2021.
- Rainer, Mack: “Facing Down Medusa (An Aetiology of the Gaze).” In: *Art History* 25, č. 5 (2002), s. 571 – 604.

Sikes, Lucy A. – Molton, Mary D.: *Matka, Hetéra, Amazonka, Médium. Čtyři ženské archetypy*. Praha: Portál, 2015.

Slovník súčasného slovenského jazyka. 3. zväzok (M – N). Bratislava: VEDA – vydavateľstvo SAV, 2015.

Svoboda, Ludvík a kol.: *Encyklopedie antiky*. Praha: Academia, 1973.

Šedinová, Hana: “La raffigurazione della lamia nel Vocabularius dictus Lactifer e le sue origini antiche e medievali.” In: *Graecolatina Pragensia*, 24 (*Acta Universitatis Carolinae – Philologica*, 3/2012), 2012, s. 113 – 124.

Vernant, Jean-Pierre: *Mythe et pensée chez les Grecs. Études de psychologie historique*. Paris: La Découverte, 1996.

Von Franz, Marie-Louise: *Mýtus a psychologie. Mýty o stvoření z pohledu hlubinné psychologie*. Praha: Portál, 1999.

Zimmerman, Jess: *Women and Other Monsters: Building a New Mythology*. Beacon Press, 2021.

ÚDAJE O AUTORKE

Doc. Mgr. et Mgr. Marcela Andoková, MA, PhD.

Univerzita Komenského

Filozofická fakulta

Katedra klasickej a semitskej filológie

marcela.andokova@uniba.sk

Niceta de Remesiana a jeho *De utilitate hymnorum*¹

FREDERIK PACALA

SUMMARY

Niceta de Remesiana and his *De utilitate hymnorum*

Niceta de Remesiana, an important early Christian theologian and bishop in Remesiana was the author of works focused on theological and liturgical issues. Among his notable works is the sermon called *De utilitate hymnorum* (also known as *De psalmodiae bono*), in which he advocated the singing of psalms as an integral part of Christian prayer and worship. This text can be considered as an apologia for singing, where singing is perceived not only as an aesthetic element, but also as a tool for spreading faith and correcting souls. *De utilitate hymnorum* makes arguments in support of singing based on biblical texts and early Christian traditions, while also rejecting the use of musical instruments in favor of the human voice. The sermon focuses on the importance of the psalms in the Old and New Testaments, as well as their ability to comfort, encourage and unite faithful Christians, also emphasising the right harmony of voices and modesty in singing. Niceta also criticises theatricality and bragging in worship singing. The work thus represents an important source for understanding the early Christian attitude towards music and its theological significance.

Key words: Niceta de Remisiana, music, singing, sermon

---

¹ Príspevok vyšiel v rámci projektu VEGA č. 1/0644/24.

Hudba ako neodmysliteľná súčasť *septem artes liberales* tvorí dôležitú zložku nášho pohľadu na umenie naprieč všetkými historickými obdobiami. Inak tomu nebolo ani v ranokresťanských časoch, počas ktorých sa na hudbu,² alebo presnejšie spev, pozerali jednotliví autori rôzne. Do polemiky o vhodnosti spevu na Božiu chválu či priamo liturgiu sa v 5. storočí zapojil aj ranokresťanský autor Niceta de Remesiana († po 414). Ten sa vo svojej kázni *De utilitate hymnorum*,³ ktorá nesie aj alternatívny názov *De psalmodiae bono*, zaoberá dôležitosťou spevu a jeho, z Nicetovho pohľadu, nevyhnutnosti v rámci kresťanských modlitieb či obradov. Tento text teda tvorí pomyselný úvod k zamýšľanému prekladu tohto diela, ktoré zaujímavým spôsobom vykresľuje pohľad na hudbu v teologickom kontexte 4. a 5. storočia.

Autor kázne Niceta de Remesiana sa narodil v druhej štvrtine 4. storočia⁴ v Dácii. O jeho živote však nevieme mnoho. Ako jediné dobové pramene nám môžu poslúžiť list a pochvalné básne Paulina z Noly (okolo 354 – 431) a zmienky v listoch pápeža Inocenta I. z rokov 409 a 414. Okolo roku 371 sa Niceta stal biskupom v Remesiane (dn. Bela Palanka v Srbsku), kde zotrval s výnimkou krátkych návštev Itálie až do svojej smrti, ktorá sa datuje niekedy po roku 414.⁵

Jedným z raných svedectiev o jeho diele je zmienka v spise *De viris illustribus* od Gennadia Scholastika z Massílie (Gennadius Massiliensis,

² *Musica* ako súčasť *septem artes liberales* zastupuje, vedľa ostatných disciplín kvadrivia, špekulatívnu matematickú disciplínu, založenú na správnych proporciách. V prípade ranokresťanských autorov sa však jej význam posúva aj na oblasť rytmu, ako to môžeme vidieť v Augustínovom diele *De musica* (Augustinus – Jacobsson, Martin (ed.): *De musica*. Berlin: De Gruyter, 2017).

³ V rámci ďalšieho textu budeme využívať pomenovanie *De utilitate hymnorum*, ktoré sa nám zdá, na základe obsahu celej kázne, primeranejšie. Variantný názov kázne (*De psalmodiae bono*) odpovedá incipitu, ktorý malo dielo v starších edíciách (cf. pozn. č. 10). Latinské texty uvádzame na základe edície C. H. Turnera, pričom zachovávame presnú ortografiu textu (Turner, Cuthbert Hamilton: *Niceta of Remesiana II.: Introduction and text of De psalmodiae bono*. In: *The Journal of Theological Studies*, April, 1923, s. 233 – 241).

⁴ Andrew E. Burn odhaduje rok narodenia 338 alebo skôr na základe obsahu listu Paulina z Noly adresovanému Nicetovi z roku 398 (Burn, Andrew Ewbank: *Niceta of Remesiana: His life and works*. Cambridge: Cambridge University Press, 1905, s. xxxv).

⁵ McKinnon, James: *Music in Early Christian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, s. 134 – 138.

† po 492),⁶ kde je Niceta uvedený ako autor šiestich kníh určených pre neofytov⁷ (*Libelli instructionis*), z ktorých sa kompletne dochovala len tretia (*De fide unicae maiestatis*) a piata kniha (*De symbolo*). Väčšina jeho ostatných zachovaných diel bola pôvodne pripisovaná rôznym autorom. To sa zmenilo až edíciou jeho diela, ktorú vydal Andrew E. Burn v roku 1905.⁸ Ten uvádza v zozname navyše spis *De diversis appellationibus*, hymnus *Te Deum laudamus*⁹ a dvojicu kázní *De vigiliis* a *De psalmodiae bono*, ktorá je tiež nazývaná *De utilitate hymnorum*.

Práve posledné dve menované diela sa považujú za veľmi dôležité pre pochopenie hudby raných kresťanov. Obe diela, ktoré na seba obsahovo priamo nadväzujú, boli pred rokom 1905 prisudzované svätému Nicetiovi, biskupovi v Trevíre, ktorý žil a pôsobil v 6. storočí.¹⁰ V diele *De vigiliis* autor popisuje typ vigílie, ktorá sa stala populárnou v druhej polovici 4. storočia, najskôr vo východných kresťanských centrách a následne aj na západe. Tá sa konala v skorých ranných hodinách pred sobotnou a nedeľnou eucharistiou a vyznačovala sa dlhým spievaním žalmov a modlitieb. V závere kázne sľubuje ďalšiu, ktorá by sa venovala priamo žalmom vigílií.

6 Gennadius – Richardson, Ernest (ed.): *De uiris illustribus. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Altchristlichen Literatur 14, 1a*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1896, s. 70 (spis vyšiel aj v českom preklade – Hieronymus – Gennadius – Isidorus: *Dějiny křesťanského písemnictví (De uiris illustribus)*. Praha: Herrmann & synové, 2010, s. 154 – 211). Viac ku Gennadiovi cf. Hieronymus – Gennadius – Isidorus: *Dějiny křesťanského písemnictví* 2010, s. 43 – 49 a Andoková, Marcela: *Čierna som, a predsa krásna. Tycionov výklad Piesne piesní 1,5*. Bratislava: IRIS, 2020, s. 19 – 20.

7 Neofytmi sa v ranej cirkvi označovali čerstvo pokrstení kresťania.

8 Burn, *Niceta of Remesiana: His life and works* 1905, passim.

9 James W. McKinnon uvádza, že autori A. E. Burn (Burn, Andrew Ewbank: *Te Deum and its Author*. London: The Faith Press, 1926) a G. Morin (Morin, Germain: *Nouvelles recherches sur l'auteur of the Te Deum*. In: *Revue bénédictine*, xi (1894), s. 49 – 77, 337 – 345) prisudzujú Nicetovi autorstvo hymnu len na základe jeho záujmu o cirkevnú hudbu (cf. McKinnon, James: *Niceta of Remesiana*. In: Sadie, Stanley – Tyrrell, John (eds.): *The new Grove Dictionary of Music and Musicians*. London: Oxford University Press, 2001, vol. 17, s. 864).

10 Obe diela boli pod Nicetiovým menom prvýkrát publikované v tlačenej podobe v spise *Veterum aliquot scriptorum* z roku 1659 (d'Achery, Luc: *Veterum aliquot scriptorum* [...]. Parisii: Apud Dionysium Bechet & Ludovicum Billaine, [1659], s. I, 7). Pod menom svätého Nicetina diela nájdeme aj v PL 68 (stl. 365 – 376).

Touto prisľúbenou kázňou je *De utilitate hymnorum*, ktorá je ústrednou témou tohto príspevku. Jej latinský text bol publikovaný v dvoch moderných edíciách. Prvú môžeme nájsť vo vyššie uvedenom diele A. E. Burna z roku 1905;¹¹ druhú zastupuje text z roku 1923, ktorého editorom bol C. H. Turner.¹² Obe predstavujú edície s rozsiahlym kritickým aparátom, v ktorom editori využívajú im známe pramene – oproti Burnovej edícii objavil Turner navyše rukopis Vaticanus Reginensis 131 z 9./10. storočia, ktorý mu poslúžil ako východiskový prameň, a na jeho základe spresnil alebo opravil nezrovnalosti v Burnovej edícii.¹³ Okrem toho sa Turnerovi podarilo identifikovať nové a zrevidovať pôvodné Burnove biblické citácie, ktorých je v texte veľké množstvo.

Nicetov text je zaujímavý tiež z hľadiska postklasickej latinčiny, resp. ranostredovekej latinčiny, ktorej špecifiká si môžeme všimnúť aj na uvedenom latinskom úryvku v závere textu. Vedľa väčšieho množstva zmien v ortografii sú to samozrejme posuny vo význame termínov nadobúdajúcich kresťanský význam (e. g. *spiritalis*, e; *salutare*, is, n.; *evangelium*, i, n.). V rámci syntaxe text *De utilitate hymnorum* nevykazuje mnoho zaujímavostí. Niceta využíva základné typy väzieb ako akuzatív s infinitívom, ablatív absolútny či podmienkové súvetia. Po formálnej stránke využíva časy a spôsoby správne, i keď v niektorých prípadoch môžeme hovoriť o zjednodušení oproti klasickej norme. Za redundantné môžeme považovať, napríklad, využitie plusquamperfekta v závere ôsmej kapitoly pri slovese *strauerat* (sterno, ere, stravi, stratum) a stiahnutého plusquamperfekta pri *reportarat* (reporto, are, avi, atum).

Prejdime však k obsahu samotnej kázne a jej dôležitým prvkom. Ako vyplýva už z názvu – *O užitočnosti chválospevov* – Niceta sa v nej vyjadruje k spevu žalmov a sumarizuje svoj postoj k tejto téme na základe Starého a Nového zákona. Pristupuje k tomu po predchádzajúcom sľube, ale taktiež z osobnej potreby obhajovať hudbu proti tým, ktorí

11 Burn, *Niceta of Remesiana: His life and works* 1905, s. 67 – 82.

12 Turner, *Niceta of Remesiana II.* 1923, s. 225 – 252.

13 Ďalšími prameňmi, ktoré Turner použil, sú: codex Vaticanus Palatinus lat. 210; codex Parisinus Nouvelles acquisitions lat. 1448; codex Cavensis; codex Vaticanus 5729.

ju považujú za zbytočnú či dokonca nevhodnú.¹⁴ Celú kázeň by sme tak mohli nazvať apológiou spevu, ktorá je častým prvkom v dielach mnohých autorov naprieč historickými obdobiami.¹⁵ Silný apologetický charakter textu ďalej vypovedá o polaritnom postoji k hudbe v tomto období, ktorý môžeme napríklad nájsť aj u Nicetovho súčasníka Augustína z mesta Hippo Regius.¹⁶

Oponenti spevu, ktorých vidí Niceta aj doma, aj na východe (*non solum in nostris sed etiam in orientalibus*), vychádzajú vo svojej argumentácii z Listu Efezanom:

[...] *implemini Spiritu, loquentes vobis in psalmis et hymnis et canticis spiritalibus, in gratia cantantes et psallentes Deo in cordibus vestris.*¹⁷

Problematicky tu pôsobí slovné spojenie *in cordibus vestris*, ktorým na základe interpretácií odporcov spevu apoštol akcentuje nutnosť spievať len vo svojom vnútri bez vydávania hlasu. Niceta v tom však vidí apoštolove varovanie, aby sa nespievalo len hlasom, ale aj s citom (*ne sola uoce sine cordis intentione*). Tým uzatvára úvodnú časť svojej kázne a prechádza k jej jadrú, obsahujúcemu jeho vlastnú argumentáciu založenú na Písme.

V rámci nej postupuje logicky, začínajúc od Mojžiša, ktorý zaviedol tento druh spevu.¹⁸ Ďalej popisuje jednotlivé pasáže Písma, ktoré sú

14 „[...] qui superfluum nec minus congruentem diuinae religioni existiment psalmodum et hymnorum decantationem.“ (Turner, *Niceta of Remesiana II.* 1923, s. 233).

15 McKinnon, *Music in Early Christian Literature* 1987, passim. Ako ďalší príklad uvedme pohľad na hudbu u cirkevných reformátorov 16. storočia (e. g. Buszin, Walter E.: *Luther on Music*. In: *The Musical Quarterly*, Vol. 32, No. 1 (Jan., 1946), s. 80 – 97; Garside, Charles: *The Origins of Calvin's Theology of Music: 1536 – 1543*. In: *Transactions of the American Philosophical Society*, 1979, Vol. 69, No. 4 (1979), s. 1 – 36) či text známeho horno-uhorského humanistu Leonarda Stöckela *Argumenta de musica canenda et discenda* (Dôkazy o potrebe spievať a vyučovať hudbu) (Matúš, František: *De musica Leonardi Stöckelii*. In: *Slovenská hudba XVII* (1991), č. 4, s. 407 – 411).

16 Andoková, Marcela: *Rečnické umenie sv. Augustína v kázňach k stupňovým žalmom*. Bratislava: IRIS, 2013, s. 30 – 32; McKinnon, *Music in Early Christian Literature* 1987, s. 153 – 168.

17 Turner, *Niceta of Remesiana II.* 1923, s. 233. Cf. Ef. 5, 18 – 19.

18 „Si autem quaeramus quis hominum primus hoc genus cantionis inuexerit, non inuenimus alium nisi Moysen, [...]“ (Turner, *Niceta of Remesiana II.* 1923, s. 234).

spojené so spevom.¹⁹ Najväčší rozsah však zaberá postava kráľa Dávida, s ktorým sa v Biblii spájajú priamo pasáže odkazujúce na hudbu, ako aj Kniha žalmov. Proti ostatným autorom môžeme nájsť netypický a o to zaujímavejší výklad pri popise Dávidovho vyhánania zlého ducha od Saula.²⁰ Bežne autori na tomto mieste zdôrazňujú silu hudby, a tým jej všeobecnú dôležitosť. Niceta tu však pod vplyvom ranokresťanskej tradície odmietajúcej hudobné nástroje píše:

[...] *non quo cytharae illius tanta uirtus erat, sed quo figura crucis Christi quae in ligno et extensione neruorum mystice gerebatur, [...].*²¹

Podarilo sa mu tak eliminovať postavenie samotného nástroja a spojiť túto starozákonnú pasáž so symbolom Kristovho kríža.

V rámci časti textu venovaného žalmom nachádzame taktiež Nicetov centrálny argument pre využívanie spevu. Vychádza v ňom z ľudskej prirodzenosti, ktorá uteká od ťažkostí, hoci by boli spásonosné, a prijíma ich, len keď sú lákavé (*inlecebra*). Túto lákavosť pridáva k písaniu práve hudba,²² ktorá navyše dopomáha k jednoduchšiemu zapamätaniu si textov.

V úvode časti venovanej Novému zákonu sa Niceta venuje tomu, čo je zo Starého zákona odmietané (obriezka, sabat či obety), a čo je, naopak, prijímané (viera, zbožnosť či pôst), čím chcel zdôrazniť, že ani psalmódia nemôže byť neprijatá len na základe jej dôležitosti v Starom zákone. Popri vyššie uvedených odmietaných prvkoch stojí

¹⁹ V tejto časti textu nachádzame aj zaujímavú vsuvku: „neque enim illud uolumen temerarie recipiendum est cui inscriptio est Inquisitio Abrahae ubi cantasse ipse et animalia et fontes et elementa finguntur, cum nulla sit fide liber ipse, nulla auctoritate, subnixus.“ (Turner, *Niceta of Remesiana II.* 1923, s. 234). Textom varuje pred spisom *Inquisitio Abrahae*, v ktorom vidí Montague R.: James text Ἀποκάλυψις Ἀδάμ, obsahujúci popísané prvky. Omyl podľa Jamesa vznikol pri prepise diela, kde kopista zamienil pôvodné *Dispositio Adae* za *Inquisitio Abrae*, pričom sú obe slová ekvivalentom gréckeho διαθήκη (James, Montague R.: *Notes on Apocrypha*. In: *The Journal of Theological Studies*, Vol. 7, No. 28 (July, 1906), s. 562 – 563; James, Montague R. *Apocrypha anecdota, a collection of thirteen apocryphal books and fragments*. Cambridge: Cambridge University Press, 1893, s. 138 – 145).

²⁰ „[...] qui adhuc puer in cythara suauiter immo fortiter canens, malignum spiritum qui operabatur in Saule conpescuit [...].“ (Turner, *Niceta of Remesiana II.* 1923, s. 235; cf. I Sm 16, 23).

²¹ Turner, *Niceta of Remesiana II.* 1923, s. 235.

²² „suauiter enim auditur dum canitur.“ (Turner, *Niceta of Remesiana II.* 1923, s. 236).

ešte explicitné odmietnutie hudobných nástrojov, ktoré sme už mohli implicitne vidieť pri Dávidovom vyhánaní zlého ducha. Za ich lepšiu náhradu považuje Niceta pochopiteľne ľudský hlas ([...] *tubae, cytharae, cymbala, tympana: quae omnia in membris nunc hominis intelleguntur et melius resonant*).²³ Z Nového zákona uvádza v prvom rade najdôležitejšie spevy ako *Canticum Zachariae (Benedictus Dominus Deus Israel;* cf. Lk 1,68 – 79) či *Gloria in excelsis Deo* (cf. Lk 2, 14), ale nevynecháva ani priame spojenie s Kristom (Mk 14, 26) či apoštolské listy (1 Kor. 14, 15; 1 Kor 14, 26; Jak 5, 13). Centrálnu časť textu napokon uzatvára:

*et uere, sicut boni conuiuiae ferculorum uarietate delectantur, ita nostrae animae multiplici lectione et hymnorum exhibitione saginantur.*²⁴

V závere kázne Niceta apeluje na nutnosť spievať nielen hlasom, ale aj myslou (*non solum spiritv, hoc est sono uocis, sed et mente dicatur*) a venuje pozornosť praktickým aspektom spevu. V rámci nich hovorí o potrebe súladného spevu, či už z hľadiska rýchlosti spevu alebo jeho sily, ktorý často narúša snaha po vystatovaní sa a ľudská túžba páčiť sa. Vychádzajúc z príkladu troch mládencov, ktorí spievali jedným hlasom (*ex uno ore*) (cf. Dan 3, 51), Niceta zdôrazňuje nutnosť spievať jednohlasne. Myslí pri tom však aj na tých, ktorí nemajú dostatočne dobrý hlas²⁵ a odporúča im spievať tichým hlasom (*lenta uoce psallere*). Pred úplným záverom ešte hovorí o správnom správaní sa počas bohoslužieb:

*Quando enim psallitur, psallatur ab omnibus: cum oratur, oretur ab omnibus: cum lectio legitur, facto silentio aequae audiatur a cunctis, non, legente lectore, alius orans clamosis uocibus obstrepat. nam et si tunc superveneris cum lectio celebratur, adorato Domino et praesignata fronte aurem sollicitate commoda.*²⁶

Kázeň tak vo svojom rozsahu predstavuje apológiu hudby, predstavenú prostredníctvom autority Biblie, ale aj všeobecný návod na spievanie a správanie sa počas bohoslužby. Niceta v nej dokazuje výbornú znalosť

²³ Turner, *Niceta of Remesiana II*. 1923, s. 237.

²⁴ Turner, *Niceta of Remesiana II*. 1923, s. 239.

²⁵ „non enim omnium est habere uocem flexibilem uel canoram.“ (Turner, *Niceta of Remesiana II*. 1923, s. 240).

²⁶ Turner, *Niceta of Remesiana II*. 1923, s. 240 – 241.

Písma, poctivú argumentáciu, ale taktiež striktný postoj k hudobným prvkom spojeným s bohoslužbou (odmietnutie hudobných nástrojov, jednohlasný spev, striedmosť v spôsobe prednesu). Napriek tomu, že rozsahom sa neradí k rozsiahlym kázňam, svojím obsahom prináša mnoho podnetov na zamyslenie a výskum recepcie hudby v ranokresťanskom období.

PRÍLOHA:

V. Quid in huius psalmis non inuenias quod faciat ad utilitatem ad aedificationem ad consolationem humani generis condicionis sexus aetatis? habet in hoc infans quod lactet, PVER quod LAVDET, ADVLESCENS quo CORRIGAT VIAM, iuuenis quid sequatur, senior quid precetur. discit femina pudicitiam, PVPIL- LI inueniunt PATREM, VIDVAE IVDICEM, pauperes prospectorem, aduenae custodem. audiunt reges et iudices quae timeant. psalmus tristem consolatur, laetum temperat, iracundum mitigat, pauperem recreat, diuitem ut se agnoscat increpitat; omnibus omnino suscipientibus se apta medicamenta contribuit, nec peccatorem despicit, sed remedium ei per paenitentiam flebilem salubriter ingerit. prouidet, plane prouidet Spiritus sanctus quemadmodum quamuis dura et fastidiosa praecordia sensim et quasi cum delectatione eloquia diuina suscipere. nam quia natura hominum aspera quaeque quamuis sint salutaria fugit ac respuit, uixque suscipit

V. Či v jeho [= Dávidových] žalmoch nenájdeš to, čo môže byť na osoh, poučenie a útechu ľudského rodu každého pohlavia a veku? Dieťa v nich nájde svoju obživu; chlapec [cieľ] svojej chvály; mládež nápravu [svojej] cesty; mladík [vzor], ktorý treba nasledovať; starac spôsob modlitby. Žena sa učí počestnosti; siroty [v ňom] nájdu otca; vdovy sudcu; chudobní ochrancu; cudzinci, sprievodcu. Vládcovia a sudcovia počúvajú, čoho sa [treba] báť. Žalm utešuje smutného, mierni veselého, upokojuje nahnevaného, občerstvuje chudobného, bohatému ukazuje, aký je; ponúka primeraný liek pre všetkých, ktorí ho celkom prijímú, neodvracia sa ani od hriešnika, ale spásonosne mu prináša liek cez trúchlivú lútosť. Duch Svätý zabezpečuje, celkom zabezpečuje, aby akokoľvek tvrdé a pohrdajúce srdcia kúsok po kúsok s radosťou prijali nebeské slová. Pretože ľudská prirodzenosť uteká a odmieta všetky útrapy, akokoľvek by boli spásonosné, a sotva prijíma to,

nisi quod praestare uidetur
inlecebram, hanc Dominus per
Dauid suum conficit homini-
bus potionem quae dulcis esset
gustu per cantionem et efficax
ad curanda uulnera per uirtu-
tem. suauiter enim auditur dum
canitur, penetrat animum dum
delectat, facile retinetur dum
frequentius psallitur, et quod
legis austeritas ab humanis men-
tibus extorquere non poterat,
haec per dulcedinem cantionis
excludit. nam quidquid lex,
quidquid prophetae, quidquid
euangelia ipsa praecipiant, in
his carminibus suauiter medicatum
dulcedine continentur.

čo sa zdá byť lákavé. Pán dal
prostredníctvom svojho [slu-
žobníka] Dávida ľuďom liek,
ktorý je sladký na chuť vďaka
melódii a účinný na liečenie rán
prostredníctvom ušľachtilosti.
[Žalm] sa totiž sladko počúva,
keď sa spieva, vstupuje do duše,
keď obveseľuje, ľahko sa zapa-
mätá, keď je spievaný častejšie,
a čo trpkosť zákona nemohla
vyrvať z ľudských myslí, to sa cez
sladkosť piesne vytráca. V týchto
piesňach je totiž spolu s nežnou
sladkosťou obsiahnutý liečivý
prostriedok, ako to predpisuje či
už zákon, proroci, alebo samot-
né evanjelium.

IX. Longum fiet, karissimi, si singula uoluerit quae psalmodum historia continet dicere, praesertim cum res exigat de nouo etiam testamento aliqua ad ueterum confirmationem debere praeferrere, ne officium psalmizandi putetur inhibendum, sicut multa de priscae legis obseruatione constant pessima data. nam quae carnalia sunt reiecta, ut puta circumcisio, sabbatum, sacrificia, ciborum discretio, tubae, cytharae, cymbala, tympana: quae omnia in membris nunc hominis intelleguntur et melius resonant. cessauerunt plane et praeterierunt cotidiana baptismata, neuminiae, operosa illa leprae inspectio, uel si quid eiusmodi quod paruolis fuerat tunc pro tempore necessarium. ceterum spiritalia quae sunt, fides, pietas, oratio, ieiunium, patientia, castitas, laudatio, aucta sunt, non inminuta.

Ergo in euangelio inuenies primum ZACCHARIAM, PATREM magni Iohannis post longum illud silentium in hymnis uoce PROPHETASSE. nec Helisabeth, diu sterelis, edito de repromissione filio Deum de ipsa ANIMA

IX. Nechcem vás, milovaní, zaťažovať ďalšími podrobnosťami o histórii žalmov, obzvlášť, keď prichádzame k Novému zákonu, aby sme potvrdili to, čo prináša Starý zákon, a zdôraznili, že povinnosť spievať sa nemá považovať za zakázanú, ako to platí v prípade mnohých obradov Starého zákona. Odmietli sa totiž mnohé telesné veci, ako napríklad obriezka, sabat, obety, rozdiel v jedlách; [ďalej] tuby, citary, činely a bubny, ktoré sú teraz všetky nahradené ľudským hlasom, ktorý znie lepšie. Úplne sa odstúpilo a odmietlo každodenné umývanie, oslavy nového mesiaca, namáhavé prehliadky malomocenstva, alebo niečo také, čo bolo potrebné pre tú konkrétnu dobu – akoby pre deti. Ale tie, ktoré sú duchovné, ako viera, zbožnosť, modlitba, pôst, trpezlivosť, čistota, chválospevy, sú zveľaďované a nie oslabované.

V evanjeliu teda nájdesh predovšetkým Zachariáša, otca veľkého Jána, ktorý po dlhom mlčaní vyslovil proctvo vo forme chválospevu. Ani Alžbeta, ktorá bola tak dlho neplodná,

MAGNIFICARE cessavit. nato in terris Christo laudem sonuit [et] EXERCITVS angelorum, GLORIAM referens IN EXCELSIS DEO ET IN TERRAM PACEM HOMINIBVS BONAE VOLVNTATIS adnuntians. PVERI IN TEMPLO OSANNA DAVID FILIO CLAMAVERVNT. nec Phariseis liuore strepenti-bus Dominus ora innocentium clausit, sed potius aperuit dicens NON INQUIT LEGISTIS SCRIPTVM: EX ORE INFANTIVM ET LACTANTIVM PERFECISTI LAVDEM; et SI ISTI TACEBVT LAPIDES CLAMABVT? et ne protraham sermonem, ipse Dominus, in uerbis doctor et magister in factis, ut hymnorum ministerium gratissimum conprobaret, cum discipulis HYMNO DICTO EXIUIT IN MONTE OLIVETI. quis iam tali documento de psalmodum et hymnorum religione dubitabit, quando ille qui a caelestibus cunctis et adoratur et psallitur, hymnum cum discipulis ipse cantasse perhibetur?

neprestala velebit Boha vo svojej duši, keď sa jej narodil zaslúbený syn. Keď sa Kristus narodil na zemi, aj armáda anjelov spievala chvály a zvestovala, 'Sláva Bohu na výsostiach a na zemi pokoj ľuďom dobrej vôle.' Deti v chráme spievali: 'Hosanna synovi Dávidovmu'. Pán však, aby farizejov ešte viac rozhneval, nezavrel deťom ústa, ale radšej ich otvoril, keď povedal, 'Nikdy ste nečítali: z úst nemlúvniat a dojčeniec pripravil si chválu' a 'ak títo budú mlčať, kamene budú kričať?' Ale nebudem naťahovať [túto] reč, sám Pán, učiteľ a radca v slovách a skutkoch, dokázal krásnu službu spevu, keď vyšiel na Olivovú horu až po zaspievaní chválospevu. Ako už s takýmto dôkazom o zbožnosti žalmov a chválospevov bude niekto pochybovať, keď je povedané, že ten, ktorý je aj uctievaný aj ospevovaný všetkými nebesťanmi, sám spieval chválospev so svojimi učeníkmi?

XIII. Tantum, karissimi, intento sensu et uigilanti mente psallamus, sicut hortatur hymnicus: QVONIAM REX inquit OMNI TERRA DEVS, PSALLITE SAPIENTER; ut psalmus scilicet non solum SPIRITV, hoc est sono uocis, sed ET MENTE dicatur, et ipsum quod psallimus cogitemus, nec captiua mens extraneis cogitationibus (ut saepe fit) laborem habeat infructuosum. sonus etiam uel melodia condecens sanctae reigionis canatur; non quae tragicas difficultates exclamet, sed quae christianam simplicitatem in ipsa etiam modulatione demonstret; non quae aliquid theatrale redoleat, sed quae conpunctionem magis audientibus faciat. sed et uox nostra non dissona debet esse, sed consona: non unus protrahat alter contrahat, unus humiliet alter extollat: sed et nitatur unusquisque uocem suam intra sonum chori concinentis includere, non in cytharae modum extrinsecus protrahens quasi ad ostentationem indecenter efferre. totum enim tamquam in conspectu Dei, non hominibus aut sibi placendi studio,

XIII. Tak, milovaní, pozorným zmyslom a bdelou myslou spievame, ako povzbudzuje žalmista, hovoriac: ‚Pretože Boh je kráľom celej zeme, spievajte múdro‘ – totiž ako sa hovorí v žalme ‚nielen duchom, teda zvukom hlasu, ale aj myslou‘, a zamýšľajme sa nad tým, čo spievame, aby ani myseľ ľapená cudzími myšlienkami (ako sa to často stáva) nemala bezvýznamné úsilie. Zvuk a tiež melodia nech sa spievajú primerane svätému náboženstvu; nech nevyvolávajú tragické ťažkosti, ale nech ukazujú kresťanskú jednoduchosť tiež v samotnom nápeve; nech v nich necítiť nič teatrálné, ale nech v počujúcich vyvolávajú výčitky svedomia. Ale ani náš hlas nesmie byť neharmonický, ale práve harmonický: nikto nech nenaťahuje, čo druhý skracuje, ani jeden nech neznižuje [hlas], kým druhý [ho] zvyšuje; ale každý nech sa usiluje svoj hlas pridať medzi hlasy spievajúceho zboru, nie na spôsob citary vonkajší naťahujúci akoby pre chvastavosť neprimerane poburovať. Všetko sa má totiž sláviť akoby v prítomnosti

caelebrari debet. habemus enim et de hac uocis consonantia formam positam uel exemplum, tres utique illos beatissimos pueros de quibus refert scriptura Danihelis: TVNC INQUIT HI TRES TAMQVAM EX VNO ORE HYMNVM DICEBANT ET GLORIFICABANT DEVM IN FORNACE DICENTES BENEDICTVS ES DEVS PATRVN NOSTRORVM et cetera. uides quia pro magisterio ponitur quod TRES pariter Dominum ueluti EX VNO ORE laudauerint, ut et nos utique omnes quasi ex uno ore eundem sensum eandemque uocis modulationem aequaliter proferamus. qui autem aequare se non potest ceteris uel aptare, melius est ei lenta uoce psallere quam clamosa perstrepere; sic enim et ministerii implebit officium et psallenti fraternitati non obstrepet. non enim omnium est habere uocem flexibilem uel canoram. [...]

Boha, ale nie kvôli snahe zapáčiť sa ľuďom. O takejto harmónii hlasu máme totiž ustanovený vzor alebo príklad istotne v troch blažených mladíkoch, o ktorých prorok Daniel hovorí: ‚Vtedy tí traja akoby jedným hlasom spievali hymnus a oslavovali Boha v peci hovoriac: Zvelebený si, Bože, otec našich [otcov] a tak ďalej.‘ Vidiš, že pre magisterium je predložené, že traja [mladíci] súčasne chválili Pána akoby jedným hlasom, aby sme aj my spievali istotne všetci akoby jedným hlasom, rovnakým zmyslom a rovnakým nápevom hlasu súčasne. Ten, ktorý však nemôže s ostatnými [spievať] vyrovnane alebo primerane, radšej nech spieva tichým hlasom, než by vydával hlučné zvuky; tak totiž aj povinnosť služby naplní a nebude prekážať spievajúcemu bratstvu. Každý totiž nemá pružný či spevavý hlas. [...]

Quando ergo psallitur, psallatur ab omnibus: cum oratur, oretur ab omnibus: cum lectio legitur, facto silentio aequè audiatur a cunctis, non, legente lectore, alius orans clamosis uocibus obstrepat. nam et si tunc superueneris cum lectio celebratur, adorato Domino et praesignata fronte aurem sollicite comoda.

Keď sa teda spieva, nech spievajú všetci; keď sa modlí, nech sa modlia všetci: keď sa číta lekcia, zachovajte ticho, aby všetci rovnako počuli, nikto by nemal, modliac sa hlučným hlasom, vyrušovať, keď číta lektor. A ak by ste prišli vtedy, keď sa číta lekcia, uctite si Pána a po označení čela pozorne počúvajte.

BIBLIOGRAFIA

Andoková, Marcela: *Rečnické umenie sv. Augustína v kázňach k stupňovým žalmom*. Bratislava: IRIS, 2013. 280 s.

Andoková, Marcela: *Čierna som, a predsa krásna. Tyconiov výklad Piesne piesní 1,5*. Bratislava: IRIS, 2020. 226 s.

Augustinus – Jacobsson, Martin (ed.): *De musica*. Berlin: De Gruyter, 2017. 237 s.

Burn, Andrew Ewbank: *„Te Deum“ and its Author*. London: The Faith Press, 1926. 86 s.

Burn, Andrew Ewbank: *Niceta of Remesiana: His life and works*. Cambridge: Cambridge University Press, 1905. clx + 194 s.

Buszin, Walter E.: *Luther on Music*. In: *The Musical Quarterly*, Vol. 32, No. 1 (Jan., 1946), s. 80 – 97.

d'Achery, Luc: *Veterum aliquot scriptorum [...]*. Parisiis: Apud Dionysium Bechet & Ludovicum Billaine, [1659]. 645 s.

Garside, Charles: *The Origins of Calvin's Theology of Music: 1536–1543*. In: *Transactions of the American Philosophical Society*, 1979, Vol. 69, No. 4 (1979), s. 1 – 36.

Gennadius – Richardson, Ernest (ed.): *De uiris illustribus. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Altchristlichen Literatur 14, 1a*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1896, s. 57 – 97.

Hieronymus – Gennadius – Isidorus: *Dějiny křesťanského písennictví (De uiris illustribus)*. Praha: Herrmann & synové, 2010. 254 s.

James, Montague R.: *Apocrypha anecdotes, a collection of thirteen apocryphal books and fragments*. Cambridge: Cambridge University Press, 1893. 202 s.

James, Montague R.: *Notes on Apocrypha*. In: *The Journal of Theological Studies*, Vol. 7, No. 28 (July, 1906), s. 562 – 568.

Matúš, František: *De musica Leonardi Stöckelii*. In: *Slovenská hudba XVII* (1991), č. 4, s. 360 – 416.

McKinnon, James: *Music in Early Christian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 180 s.

McKinnon, James: *Niceta of Remesiana*. In: Sadie, Stanley – Tyrrell, John (eds.): *The new Grove Dictionary of Music and Musicians*. London: Oxford University Press, 2001, vol. 17, s. 864.

Morin, Germain: *Nouvelles recherches sur l'auteur of the Te Deum*. In: *Revue bénédictine*, xi (1894), s. 49 – 77, 337 – 345.

Turner, Cuthbert Hamilton: *Niceta of Remesiana II.: Introduction and text of De psalmodiae bono*. In: *The Journal of Theological Studies*, April, 1923, s. 225 – 252.

Turner, Cuthbert Hamilton: *Niceta of Remesiana: De vigiliis and De psalmodiae bono: List of Manuscripts cited*. In: *The Journal of Theological Studies*, July, 1921, s. 305 – 320.

ÚDAJE O AUTOROVI

Mgr. et. Mgr. Frederik Pacala, Ph.D.
Katedra klasickej a semitskej filológie
Filozofická fakulta UK
Gondova ulica 2
811 02 Bratislava 1
Slovensko
frederik.pacala@uniba.sk

Zrkadlo panien ako ideál ženských stredovekých cností¹

ANABELA KATRENIČOVÁ

SUMMARY

Mirror of virgins as the ideal of women's virtues in Middle Ages

The medieval treatise intitled *Mirror of virgins*, probably written by the German benedictine monk Conrad of Hirsau (1074 – 1140), presents virginity as an ideal of a life dedicated to the service of God and fellow human beings, and presents its addressees with a model of virtues worthy of imitation. Conrad places an imaginary mirror in front of the consecrated virgins' eyes, into which they were supposed to look and by which they were supposed to live. The proposed paper presents the virtues that were expected of consecrated virgins and points to the changes that have taken place in this matter since the time of St. Augustine.

Key words: virginity, mirror, Middle Ages, Conrad of Hirsau, Augustine

ÚVOD

V antickej i stredovekej spoločnosti sa panenstvo u žien vysoko cenilo a predstavovalo nielen stav osobnej integrity, ale aj neporušenosti a prosperity celej spoločnosti. O to viac, ak

---

¹ Tento príspevok vznikol ako výsledok riešenia projektov: VEGA1/0242/24 *Literatúra ako nástroj rozvíjania empatie u čitateľov*; KEGA004PU – 4/2024 *Téma smrti pre život – umelecká literatúra pre deti a mládež v literárnovedných a didaktických súvislostiach*.

išlo o božstvu zasvätené panenstvo, ktoré povyšovalo ženu na vyššiu úroveň, než jej bola bežne v spoločnosti prisudzovaná a zaistovalo jej určitú úctu. Kým kresťanskí cirkevní predstavitelia antiky ženám dláždili cestu, aby si mohli slobodne zvoliť panenský stav a stanovením jeho teoretických východísk ho pevne inkorporovali do cirkvi, stredovekí učenci poukazujú na jeho výnimočnosť a významnosť, pričom povyšujú ženy už nielen na priateľky mužov (ako to svojho času urobil Augustín),² ale na priateľky, sestry, či dokonca nevesty Krista, večného kráľa.³ V tejto práci sa preto bližšie pozrieme na to, akým vývojom v stredoveku prešla predstava o stave zasväteného panenstva vytvorená sv. Augustínom, pričom sa zameriame na výpočet cností prisudzovaných zasväteným pannám, ktoré sa v stredoveku stali ideálom všetkých žien. Východiskom nášho uvažovania bude fiktívny filozofický dialóg kňaza so zasvätenou pannou, teda dielo, ktoré nesie názov *Speculum virginum* a ktorého autorstvo sa prisudzuje benediktínskemu mníchovi Konrádovi z Hirsau (1074 – 1140).

ZRKADLO PANIEN

Zrkadlo predstavuje špecifický druh stredovekej literárnej produkcie, s výskytom ktorého sa začíname v hojnejšej miere stretávať od 11. storočia. Známe sú najmä zrkadlá venované potomkom panovníkov, v ktorých sa im pred oči stavali zásady mravného správania a umenia dobrého života.⁴ Stredoveké chápanie zrkadla je však do veľkej miery ovplyvnené aj výrokom apoštola Pavla, ktorý pomocou zrkadla vysvetľuje, ako možno poznať Boha.⁵ Zrkadlo sa stáva obrazom a metaforou poznania chápaného ako činnosti intelektu, jednej z piatich zložiek duše,⁶ ktoré je však vo svojej podstate skreslené a neposkytuje sku-

2 Aurelius Augustinus: *De bono coniugali*. 1. 1. CSEL 41. Ed. J. Zycha. Wien, 1900.

3 *Jungfrauenpiegel*. Ed. Seyfarth, Jutta. Freiburg: Herder, 2001. s. 68.

4 Brodňanská, Erika, Koželová, Adriána, Juríková Erika: *Ján Weber. Vladárske čítanie*. Prešov, 2019, s. 4.

5 1 Kor 13, 9.

6 Pavlovkin, Karol: *K otázke rozlíšenia intelektuálnych a mravných cností u Aristotela a Tomáša Akvinského a ich významu pre súčasnosť*. In: *Filozofia* 74/2019, č. 3, s. 181 – 193.

točný, objektívny obraz odrážanej reality. Ľudské poznanie tak ostáva obmedzené, a to aj v prípade poznania seba samého.

Napriek uvedeným skutočnostiam je zrkadlo jediným prostriedkom, ako človek môže uzrieť seba samého a spoznať sa aspoň čiastočne. Duchovné zrkadlo je rovnakej podstaty ako zrkadlo fyzické a slúži na to, aby v ňom človek mohol uzrieť tvár svojho srdca⁷ a celého vnútra. S týmto duchovným zrkadlom alebo so zrkadlom duše veľmi úzko súvisí aj presvedčenie, že nie je väčšej ohavnosti a nerozumnosti, ako očiam dovoliť obdivovať telesnú krásu a zanedbávať pri tom starostlivosť o krásu duše. Zrkadlo však môže ukázať len to, čo sa v ňom odráža.⁸ Podobne je to aj so zrkadlom určeným pannám, do ktorého majú ženy, panny, hľadiť na svoj obraz, ale nie na to, aby si upravili svoj vonkajšok, ale aby sa pohľadom na Božie slovo a skutky svätých duší páčili svojmu ženíchovi Ježišovi Kristovi, alebo aby si vo svojom svedomí našli poškvrtu spôsobenú hriechmi, ktorých sa dopustili.⁹ Zrkadlo má slúžiť aj na lepšie spoznanie Boha a odhalenie Božieho obrazu, ktorý vložil do duše každého človeka.¹⁰ Poskytuje teda obraz toho, čo treba nasledovať, a toho, čomu sa naopak treba vyhýbať.¹¹

PANENSTVO

Už od čias cirkevných otcov bolo panenstvo uprednostňovaným stavom, hoci sa manželstvo považovalo za prirodzené dobro. Porovnávajú veľkosť týchto dobier si cirkevní otcovia berú na pomoc evanjelióvu parabolou o semenách, z ktorých jedno prináša tridsaťnásobnú, druhé šesťdesiatnásobnú a tretie stonásobnú úrodu.¹² Konrád naďalej zachováva toto učenie o trojitom druhu odmien pre manželstvo, panenstvo a vdovstvo,¹³

⁷ *Jungfrauenspiegel*, s. 78.

⁸ *Ibid.*, s. 284.

⁹ *Ibid.*, s. 72.

¹⁰ *Ibid.*, s. 74.

¹¹ *Ibid.*, s. 282.

¹² Mk 4, 20.

¹³ *Jungfrauenspiegel*. s. 118.

pričom zdôrazňuje, že napriek výnimočnosti tohto stavu si panny nemajú osobovať výnimočnejšie postavenie. Musia si totiž uvedomovať, že aj dar panenstva je len ich nezaslúženým darom, lebo bez Božej milosti by neboli ani pannami a už vôbec nie zasvätenými.¹⁴ Dôvodom zachovávanía panenstva má byť nielen uchovanie telesnej neporušiteľnosti, ale zdôraznenie cnosti čistoty s ohľadom na veľkosť získanej nebeskej odmeny.¹⁵ Zasvätená panna je navyše sama osebe Kristovou nevestou, a tak symbolizuje celú cirkev.¹⁶

Zasvätené panny sú v tomto diele nazývané nielen ako Kristove nevesty a sestry, ale povyšujú sa na Kristove priateľky, kráľovské dcéry.¹⁷ Konrád zdôrazňuje, že aj žena bola stvorená na Boží obraz, predovšetkým múdrosťou a rozumom, a na podobu Božích mravov svojou svätosťou a spravodlivosťou. Preto musí zasvätená panna podľa Boha aj žiť.¹⁸ Napriek ešte stále silnému vplyvu platonizmu a dualizmu medzi telom a dušou, môžeme u Konráda badať už aj stále viac prenikajúcu filozofiu Aristotela, a to najmä v jeho učení o duši, v ktorej kvalitatívny rast Konrád verí, ak sa uskutočňuje v Bohu¹⁹ a ak vychádza z úprimnosti čistého srdca, svedomia a viery.²⁰ Človeka Konrád chápe ako bytosť pozostávajúcu z dvoch prirodzeností – rozumovej a zmyslovej. Jedna spočíva v telesných zmysloch, druhá v rozlišovaní a spoznávaní toho, čo zmysly vnímajú.²¹ Preto je podľa Konráda dôležité, aby vonkajší život odrážal život duchovný.²²

Zasvätené panenstvo sa tak v učení Konráda vyznačuje aj akousi exkluzivitou. Nie je totiž určené všetkým, ale len niektorým.²³ Ako také vedie k stavu večnej blaženosti a má účasť na eschatologickej

---

¹⁴ Ibid., s. 120.

¹⁵ Ibid., s. 72.

¹⁶ Ibid., s. 80.

¹⁷ Ibid., s. 214.

¹⁸ Ibid., s. 252.

¹⁹ Ibid., s. 122.

²⁰ Ibid., s. 124.

²¹ Ibid., s. 192.

²² Ibid., s. 124.

²³ Ibid., s. 92.

skutočnosti.²⁴ Jeho význam človek nachádza v úplnom zrieknutí sa telesného kontaktu kvôli nábožnej zdržanlivosti, ktorá je zakotvená v účasti na anjelskom živote už na zemi.²⁵ Navyše sa vysoko zdôrazňuje kontemplatívny rozmer zasväteného života, ktorý vedie k neustálemu hľadaniu a vykonávaniu Božej vôle. Panny sú Konrádom vyzývané k bdelosti, ktorú on sám chápe ako nezanedbávanie Božej milosti.²⁶ Opak totiž vytvára ťažké smrteľné puto a uvrhuje ľudskú dušu do stavu duchovného spánku, keď dochádza k apatii, umrtneniu rozumného ducha a spánku mysle. Takýto spánok môže viesť napokon až k slepote mysle,²⁷ ktorú predstavuje ako následok hriechu.²⁸ Jedinú nádej má človek v trpezlivosti a úteche z Písma.²⁹ Panny si musia očisťovať svoje mysle od všetkého škodlivého a tak zotrvať vo svojom tele. Cieľom života panien je získanie Božej milosti, ich sila spočíva v tichosti a v nádeji.³⁰

Konrád panenstvo nazýva anjelským životom, pričom vychádza z presvedčenia podloženého výrokom z Biblie, že v nebi sa už ľudia nevydávajú ani neženia.³¹ Z tohto dôvodu je Konrád, tak ako aj ostatní, a to nielen stredovekí teológovia, presvedčený, že telesné umrtnovanie a život v sexuálnej abstinencii vedie k čistote, ktorá sa pripodobňuje k anjelskému životu, anjelskej cnosti a tým k akejsi predzvesti budúceho vzkriesenia a života v nebi.³² Zároveň si uvedomuje, že človek nie je niečoho takého už len zo svojej prirodzenosti schopný, keďže sa v tomto období ešte stále uplatňuje platónsky dualizmus a telesnosti sa prisudzujú všetky negatívne konotácie.³³ Prototypom zasvätených panien naďalej

24 Moriones, Francisco: *Teología de San Agustín*. Madrid: Biblioteca Autores Cristianos, 2004. s. 541.

25 Mews, Constant J.: *Virginity, Theology, and Pedagogy in the Speculum virginum*. In: Constant J. Mews (ed.) *Listen, Daughter: the Speculum Virginum and the Formation of Religious Women in the Middle Ages*. New York: Palgrave MacMillan, 2001. s. 15 – 40.

26 *Jungfrauenspiegel*. s. 132.

27 *Ibid.*, s. 132.

28 *Ibid.*, s. 138.

29 *Ibid.*, s. 140.

30 *Ibid.*, s. 172.

31 Mk 12, 25.

32 *Jungfrauenspiegel*, s. 94.

33 *Ibid.*, s. 94.

zostáva panenstvo cirkvi, ktorá je ako čistá panna zasvätená jedinému mužovi Kristovi.³⁴ Zasvätené panny tak na svojom tele odrážajú to, čo celá cirkev vyznáva vo svojej viere. Vzorom všetkých panien sa stáva Panna Mária, ktorá jediná ostáva pannou a zároveň sa stáva aj matkou.³⁵

Zasvätené panny sa vo svojom živote musia vyznačovať radosťou a zbožnosťou, ktorá vedie k neustálej chvále Boha. Tá svojou podstatou veľmi úzko súvisí s panenskou plodnosťou. Zasvätené panny totiž nemusia telesne a v bolestiach rodiť deti, pretože ich už Kristus predišiel svojou láskou.³⁶ Svoje rozhodnutie majú založiť na bezvýhradnom nasledovaní Krista, kamkoľvek pôjde,³⁷ jedine jeho majú nasledovať celým svojím životom. Krista, svojho ženícha, musia vnímať nie vonkajšími zmyslami, ale vnútornými. Panna zaslúbená Kristovi sa musí zrieknuť telesného manželstva, plodenia telesného potomstva a musí zdanelivo ostať opustená. Toto opustenie a táto neplodnosť však nie je skutočná, lebo vychádza z obety a smeruje k väčšej láske, ktorá je plodná.³⁸ Potomstvo a ovocie panien musí byť totiž duchovnej podstaty. Okrem nebeskej odmeny získajú aj to, že v ich vnútri bude prebývať Kristus tak, ako prebýval v panenskom tele svojej matky. Plodom panenstva sú kvety duchovných cností a dobrého svedomia.³⁹ Panenstvo ani v porovnaní s manželstvom nie je neplodné, lebo zasvätené panny si podľa Máriinho vzoru vybrali lepší údel, za ktorý na konci získajú aj väčšiu odmenu. Význačnosť panenstva sa však ukazuje len v porovnaní s manželstvom a vdovstvom, ktorým prislúcha nižšia hodnota.⁴⁰ Panenské odriekanie je totiž väčšie v porovnaní s odriekaním manželov a vdovskou zdržanlivosťou, preto aj ich boj je tvrdší a za to si zaslúžia väčšiu odmenu v nebi.⁴¹

---

³⁴ 2 Kor 11,2.

³⁵ Katreničová, Anabela: *Virgo, uxor, vidua. Panenstvo, manželstvo a vdovstvo v učení Aurélie Augustína*. Košice: Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2021. s. 112 – 113.

³⁶ *Jungfrauenspiegel*, s. 128.

³⁷ Aurelius Augustinus, *De sancta virginitate*. 27. 27. CSEL 41. Ed. J. Zycha. Wien, 1900.

³⁸ *Jungfrauenspiegel*, s. 142 – 144.

³⁹ *Ibid.*, s. 146.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 148.

⁴¹ *Ibid.*, s. 168.

Zasvätené panny si z tohto dôvodu musia umŕtvovať svoje telo diskretným a skrytým zdržiavaním sa od akéhokoľvek telesného kontaktu s osobami opačného pohlavia. Do styku majú prichádzať len s Kristom, s ktorým sa majú spájať na telesnej, ale aj duševnej, mystickej rovine. Zaujímavosťou Konrádovho učenia je tvrdenie, že si majú panny istým spôsobom pomocou sexuálnej zdržanlivosti vysušovať svoje telá, ktorým nadväzuje na medicínske učenie o ľudských šťavách,⁴² rovnako aj na presvedčenie stredovekých učencov vychádzajúce z Aristotela, že ženské telo je vlhkejšie.⁴³ Vysychaním by sa tak ženy mohli po telesnej stránke viac pripodobniť dokonalým mužom, a tak jednoduchšie získať cnosť. Sexuálna zdržanlivosť má však význam len vtedy, ak je v jej strede Kristus, ak sa dodržiava len za účelom hlbšieho zjednotenia sa s ním ako s ich jediným ženíchom, nad ktorého niet pre panny nič sladšie a príjemnejšie.⁴⁴

CNOSTI

Konrád z Hirsau napísal toto dielo s účelom posilnenia cností u zasvätených panien. Panenstvo je totiž zasväteným stavom len vtedy, ak vychádza z cností a rovnako i vedie k cnostiam. Tie sa stávajú nevyhnutnou podmienkou nasledovania Krista a zasväteného života, ako písal už sv. Augustín. Panny majú napodobňovať nebeský život ako osoby, ktoré sú ešte zaodeté do smrteľného a porušiteľného tela, ale predsa už môžu tušiť niečo z nebeských radostí.⁴⁵ Hybnou silou týchto žien má byť láska a oddanosť svojmu ženíchovi Kristovi v cnosti poslušnosti. Nemali by však zaostávať ani v ostatných cnostiach, ktoré svedčia o veľkosti daru panenstva. Sv. Augustín z nich spomína najmä čisté srdce, dobré svedomie a nepredstieranú lásku ako nevyhnutné podmienky panenského zasväteného života. Ďalej je to hlavne poslušnosť

42 Mirrione, Claudia: *Galen on the Stoic-Peripatetic Controversy about Mixtures: Qualities or Bodies*. In: *Elenchos* 44/2023, č. 2, s. 295 – 311.

43 Aristoteles: *De generatione animalium*. 4. 6. Oxford: Oxford University Press, 2005.

44 *Jungfrauenspiegel*, s. 128.

45 *De sancta virginitate*, 4. 4.

a pokora, ktoré odporujú pýche, najväčšiemu nebezpečenstvu a pokúšeniu panien. Stávalo sa totiž, že sa zasvätené panny vyvyšovali nad ostatné ženy a pod vplyvom pýchy sa považovali za lepšie. Sv. Augustín ich preto napomína, aby odstránili zo svojho srdca takéto zmýšľanie, pretože ich zdržanlivosť nie je ich zásluhou, ale nezaslúženým Božím darom a oveľa väčšou hodnotou je poslušné a pokorné srdce než telesná neporušenosť. Takisto sa majú ženy vyhýbať závisti a pocitom menejcennosti, prípadne krivdy, že sa im nedostáva rovnakých darov, ako ženám žijúcim v manželstve.

Na druhej strane Konrád v tejto knihe uvádza hneď niekoľko zaujímavých obrazov nerestí a cností, ktoré vyplývajú zo stredovekej záľuby v obraznej vizualizácii abstraktných pomenovaní.⁴⁶ Prvým je obraz cností a nerestí v podobe stromu,⁴⁷ kde pýcha je koreňom všetkých nerestí a naopak pokora koreňom všetkých cností. Z pokory ako z koreňov vyrastá sedemčlenná koruna kardinálnych cností, viery, nádeje, lásky, spravodlivosti, sily, rozvážnosti, miernosti,⁴⁸ z ktorých každá sa následne rozvetvuje do ďalších siedmich cností.

Druhým, podrobnejšie opisovaným a analyzovaným obrazom, je prirovnanie cností ku kvetom z mystickej záhrady spomínanej v *Piesni piesní*, najkrajšej ľúbostnej básni celej Biblie. V celom diele rozvíja túto metaforu, kde záhrada predstavuje ľudskú dušu a jednotlivé kvety cnosti, ktorými má ľudská duša prekvitať. Základnou cnosťou, ktorou sa musia vyznačovať zasvätené panny, je podľa neho čistota, ktorej ovocím je Božia milosť.⁴⁹ Záhrada je aj symbolom ľudskej duše,⁵⁰ ktorá musí byť pripravená na príchod Krista. Kvety spomínané v *Piesni piesní* sú symbolmi jednotlivých cností. Ruža sa tak stáva symbolom panenského života pre svoju krásu a význačnosť spomedzi ostatných kvetov, tak ako aj stav panenstva je význačnejší než ostatné dva rodinné

---

46 Marchese, Francis, T.: *Virtues and Vices: Examples of Medieval Knowledge Visualization*. In: 17th International Conference on Information Visualisation. 2013. s. 359 – 365.

47 *Jungfrauenspiegel*, s. 282.

48 *Ibid.*, s. 290.

49 *Jungfrauenspiegel*, s. 80.

50 *Ibid.*, s. 82

stavy, sviatostné manželstvo a vdovstvo. Konrád nezabúda zdôrazňovať, že tak, ako aj skutočné kvety môžu prekviatať, len ak sú zasadené pri prameni alebo majú stály prísun vody, tak musí byť aj ľudská duša neustále vyživovaná Božím slovom.⁵¹ Ružu, aby prinášala svoje kvety, treba zasadiť do dobrej pôdy, ktorá v prenesenom význame znamená zmenu mravov duše hladajúcej Boha. Ruža je zároveň symbolom panenskej cudnosti, ktorá závisí od stavu osobnej svätosti.⁵² Konrád však ide vo svojej alegorickej interpretácii *Piesne piesní* ešte ďalej a odhaľuje aj skrytý význam prostredia, v ktorom sú kvety v záhrade, cnosti v ľudskej duši, zasadené. *Pieseň piesní* spomína vrch,⁵³ pod ktorým Konrád chápe ľudskú myseľ vyzdvihnutú k Bohu prostredníctvom kontemplácie. Práve tá povyšuje stav zasväteného panenstva, ktorý je krásny pre svoju čistotu, voňavý pre jeho dôstojnosť a milý pre príklad, ktorý dáva.⁵⁴ Samotný Kristus je prirovnávaný ku kvetu tejto záhrady, avšak paradoxne, k tomu najskromnejšiemu, najponíženejšiemu, dokonca bezmennému, obyčajnému poľnému kvetu. Zároveň je však zobrazovaný aj ako kvet ľalie, a to pre svoj panenský stav a panenský pôvod. Mysticky sa stáva plodom života, ktorým sa majú živiť všetci, ktorí v čistote nasledujú Božieho baránka.⁵⁵ Podobne ako on sa aj zasvätené panny majú stať Božími plodmi, ak ostanú v Božej sláve a vo svojom živote budú rozvíjať všetko to, čo prv dostali ako nezaslúžený dar od Krista. Ovocím, ktoré musia prinášať je už tradične štvorica kardinálnych cností, ktoré do teológie vniesol už apoštol Pavol, a to láska, radosť, pokoj a vytrvalosť.⁵⁶

Zmysel i život zasvätenému životu dáva Duch svätý, ktorý dáva kvetu, cnosti, rast, ale sám zároveň vyjadruje zasvätené panenstvo. Zasvätené panny sú naozaj oddané Kristovi, ak sa starajú o svoju dušu, pestujú cnosti a prekviatajú v Božej láske, ktorá má byť zjavná na skutkoch

51 Ibid., s. 96.

52 Ibid., s. 98 – 100.

53 Pies 2, 8.

54 *Jungfrauenspiegel*, s. 104.

55 Ibid., s. 85.

56 Ibid., s. 90.

a príkladoch, ktoré panny konajú a dávajú navonok. Telesná integrita musí byť totiž viditeľná aj navonok a musí sa odrážať v živote zasvätených panien,⁵⁷ ktoré majú okolo seba šíriť vôňu dobrej povesti.⁵⁸ Cnosti musia byť tak dôkazom a obrazom panenskej čistoty, ovocím lásky ku Kristovi, výsledkom Božej milosti.⁵⁹ Musia sa pestovať s ohľadom na ich konečný cieľ, ktorým je, podľa Konráda z Hirsau Kristus, už nie akýsi abstraktný pojem stoického blaženého života,⁶⁰ ale konkrétna osoba Božieho syna.⁶¹ Na pestovanie cnosti je potrebná vytrvalosť a neustála práca na zdokonaľovaní svojho vnútra a pripodobňovaní sa Kristovi.⁶²

Najpodstatnejšou cnosťou zo všetkých cností je pre Konráda čistota, bez ktorej, ako píše, človek nie je schopný vidieť Boha. S čistotou ide ruka v ruke cudnosť.⁶³ Prvá spomedzi všetkých cností je pokora, bez ktorej nikto nemôže byť čistý.⁶⁴ Medzi cnosťami Konrád uvádza sedem darov Ducha svätého – múdrosť, rozum, radu, silu, poznanie a zbožnosť.⁶⁵ Podmienkou ich nadobudnutia je však očistenie mysle a uzavretie sa do vnútra svojej duše⁶⁶ prostredníctvom kontemplácie a vyhýbania sa hriechu,⁶⁷ ktorý zabíja ľudskú dušu.⁶⁸ Jedinou starosťou panien má byť láska k Bohu a konanie dobra svojim bližným.⁶⁹ Panny sa majú predovšetkým starať o zachovávanie skutočnej lásky ku Kristovi, ktorá sa má prejavovať čistotou ich života v zdržanlivosti.⁷⁰ Z toho dôvodu sú upozorňované, aby s opačným pohlavím netrávili veľa času ani v spoločnom rozhovore, ktorý by mohol vyvolať pocit blízkosti,

---

57 Ibid., s. 104 – 106.

58 Ibid., s. 108 – 110.

59 Ibid., s. 232.

60 Seneca: *De consolatione ad Helviam*. 16. In: L. Annaeus Seneca. *Moral Essays: volume 2*.

Ed. John W. Basore. London and New York: Heinemann, 1932. s. 4 – 5.

61 *Jungfrauenpiegel*. s. 92.

62 Ibid., s. 92.

63 Ibid., s. 82.

64 Ibid., s. 172.

65 Ibid., s. 174.

66 Ibid., s. 178.

67 Ibid., s. 180.

68 Ibid., s. 184.

69 Ibid., s. 204.

70 Ibid., s. 208.

a tým aj viesť k nedovoleným veciam, lebo, ako píše Konrád, aj túžba po hriechu je blízka smrti duše.⁷¹

Za najväčšie hriechy zasvätených panien sv. Augustín považuje neposlušnosť, táravosť, hašterivosť, lakomstvo, pýchu, opilstvo, či smilstvo a zvedavosť.⁷² Pod vplyvom týchto skutkov zasvätené panny strácajú svoju odmenu, ktorú si získali dodržiavaním čistoty.⁷³ V Konrádovom učení však v tejto otázke dochádza k istému posunu. Za najväčší hriech sa v jeho diele považuje pád zasvätených panien a zrieknutie sa Božích milostí, porušenie prísahy vernosti.⁷⁴ Pokánie môže odstrániť hriech, ale padnutej panne už nenavrátí stupeň dokonalosti.⁷⁵ Dôvodom tohto hriechu nie je nič iné než pýcha, ktorá je matériou samotnej smrti.⁷⁶

ZÁVER

Konrád z Hirsau vo svojom učení o panenstve prezentovanom v diele s názvom *Zrkadlo panien* nadväzuje na tradíciu cirkevných otcov v tejto problematike a posúva ju radikálnym smerom. Ženy považuje za rozumové bytosti, ktoré sú hodné filozofickej diskusie a poučenia i duchovného úžitku, ktoré z nej prirodzene plynú. Panenstvo chápe ako telesný prejav duševného stavu, ktorý má v neustálej kontemplácii Božej múdrosti a Božieho slova viesť k stavu večnej blaženosti zosobnenej v postave Ježiša Krista. Cnosti, o ktoré sa majú panny snažiť a ktoré majú pestovať, predstavuje ako dary Ducha svätého a prejav panenskej lásky ku Kristovi.

71 Ibid., s. 211 – 212.

72 *De bono coniugali*, 23. 30.

73 *Virgo, uxor, vidua*, s. 113 – 114.

74 *Jungfrauenspiegel*, s. 276 – 278.

75 Ibid., s. 278.

76 Ibid., s. 280.

BIBLIOGRAFIA

Aristoteles: *De generatione animalium*. 4. 6. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Aurelius Augustinus: *De sancta virginitate*. 27. 27. CSEL 41. Ed. J. Zycha. Wien, 1900.

Aurelius Augustinus: *De bono coniugali*. 1. 1. CSEL 41. Ed. J. Zycha. Wien, 1900.

Brodňanská, Erika – Koželová, Adriána – Juríková, Erika: *Ján Weber. Vladárske čítanie*. Prešov, 2019.

Jungfrauenspiegel. Ed. Seyfarth, Jutta. Freiburg: Herder, 2001.

Katreničová, Anabela: *Virgo, uxor, vidua. Panenstvo, manželstvo a vdovstvo v učení Aurélie Augustína*. Košice: Vydavateľstvo Šafárik-Press, 2021.

Marchese, Francis, T.: *Virtues and Vices: Examples of Medieval Knowledge Visualization*. In: 17th International Conference on Information Visualisation. 2013. s. 359 – 365.

Mews, Constant J.: *Virginity, Theology, and Pedagogy in the Speculum virginum*. In: Constant J. Mews (ed.) *Listen, Daughter: the Speculum Virginum and the Formation of Religious Women in the Middle Ages*. New York: Palgrave MacMillan, 2001. s. 15 – 40.

Mirrione, Claudia: *Galen on the Stoic-Peripatetic Controversy about Mixtures: Qualities or Bodies*. In: *Elenchos* 44/2023, č. 2, s. 295 – 311.

Moriones, Francisco: *Teología de San Agustín*. Madrid: Biblioteca Autores Cristianos, 2004.

Pavlovkin, Karol: *K otázke rozlíšenia intelektuálnych a mravných cností u Aristotela a Tomáša Akvinského a ich významu pre súčasnosť*. In: *Filozofia* 74/2019, č. 3, s. 181 – 193.

Seneca: *De consolatione ad Helviam*. 16. In: L. Annaeus Seneca. *Moral Essays: volume 2*. Ed. John W. Basore. London and New York: Heinemann, 1932.

Sväté písmo. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2007.

ÚDAJE O AUTORKE

doc. Mgr. et Mgr. Anabela Katreničová, Ph.D.
Inštitút germanistiky a romanistiky
Katedra romanistiky
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
17. novembra č. 1, 080 01 Prešov
anabela.katrenicova@unipo.sk

Polemika o františkánskou chudobu v perspektivě

listin Angela Clarena (+1337)

VÍT HLINKA

SUMMARY

The Franciscan Poverty Controversy in the Perspective of the Papers of Angelo Clareno (+1337)

Based on scholarly literature and source analysis, this paper presents the conflict between Pope John XXII (1316 – 1334) and the Franciscan Order in the debate over whether Christ and the apostles were possessors of property. The study analyzes three key bulls of John XXII from 1322 – 1323 (*Quia nonnunquam*, *Ad conditorem canonum*, *Cum inter nonnullos*) in which the pope denied the doctrine of the poverty of Christ and the apostles and subsequently labeled it heretical. These dramatic events were reflected in his letters and chronicle with a historical and theological insight by Angelo Clareno, a direct witness of the events, whose observations illustrate the specifics of the conflict.

Key words: Pope John XXII (1316 – 1334), Franciscan Order, Spiritual Franciscans, *Quia nonnunquam*, *Ad conditorem canonum*, *Cum inter nonnullos*, The doctrine of the poverty of Christ, Angelo Clareno, The end of the world

PŘEDPOKLADY STŘETU

V květnu 1317 byl k nedávno zvolenému papeži Janovi XXII. (1316 – 1334) do Avignonu předvolán Angelo Clarena.¹ Dostavil se spolu s několika společníky, mezi nimiž byl Ubertino z Casale či Goffredo z Corone.² Papež si přísně vyžádal jejich přítomnost, aby učinil přítrž rebeliím proti autoritám uvnitř Řádu menších bratří, jakož i snahám žít odkaz Františka z Assisi mimo oficiální struktury řádu. Výpovědi o slyšení dokládají bouřlivou atmosféru, kdy měl Jan XXII. setkání pojmout jako proces výslechu. Po slyšeních byl Clarena spolu s dalšími uvězněn.³

Zde ve vězení napsal list s obhajobou nazvaný *Epistola excusatoria* adresovaný pontifikovi. Clarena zdůvodňoval legitimnost své řeholní komunity Chudých eremitů založených Celestinem V. Papež Clarenovu obhajobu přijal, Clarena propustil, ovšem odvolávky na Celestinovo jurisdikční ukotvení řádu neuznal a Clarena postavil před dvojí volbu. Vrátit se zpět do minoritského řádu nebo vstoupit do řádu jiného, ale schváleného. Angelo se podvolil, přijal poslušnost vůči Bartolomeovi, opatovi benediktinského kláštera v Subiacu. Od tohoto okamžiku bylo jasné, že desetiletí trvající zápas vedený Clarenem o uznání komunity chtějící žít ryzí odkaz Františka z Assisi je ztracen. Opustil půdu papežského dvora, vrátil se do Itálie, kde v ústraní Subiaca reflektoval minulé okamžiky svého života a přihlížel vývoji bouřlivých událostí vyvolaných Janem XXII.

1 Článek byl zpracován v rámci projektu IGA_CMTF_2016_007: Papežská diplomacie v kontextu českých církevních dějin.

2 Pro pontifikát Jana XXII. Trottmann, Christian: *Celestino V.* In: *Enciclopedia dei papi*, II. Roma: Treccani, 2000, s. 514 – 521.

3 Potestà, Gian Luca: *Angelo Clarena dai Poveri Eremiti ai Fraticelli.* Roma: Istituto storico italiano per il medio evo, 1990, s. 124; Lambert, D. Malcolm: *Povertà francescana. La dottrina dell'assoluta povertà di Cristo e degli apostoli nell'ordine francescano (1210 – 1323).* Milano: Edizioni Biblioteca Francescana, 1995, s. 201 – 205.

Angelo Clareno vstoupil do Řádu menších bratří založených Františkem z Assisi kolem roku 1270.⁴ V řádu minoritů se oproti většinově sdílenému proudu, konventuálům, hlásil k tradici dovolávající se právě *intentio* řehole Františka považující za závazný též text závěti assiského světce, či povinnost žít úplnou chudobu. Tito stoupenci byli ke konci století nazýváni spirituálové.⁵ Vysloužili si ale nevybíravou reakci konventuálních bratří.⁶

Zejména po roce 1380 nabyli minorité četných privilegií stvrzených papežským stolcem, které provázaly řád s vyššími společenskými vrstvami, jež ve výsledku řádu přinesly i ekonomické výhody. Užší propojení řádu se světskými strukturami se ale nesetkávalo se souhlasem zmíněné spirituální větve řádu, která v současném stavu spatřovala nedovolený odklon od původního ideálu chudoby Františka. Na jejich kritiku řád reagoval perzekucí a vězněním v řádových domech. Samotný Angelo Clareno byl vězněn od roku 1280 – 1290 a i po propuštění čelil s podobně smýšlejícími bratry úkladům ze strany většinového řádu. Naději na změnu přinesl rok 1294, kdy byl na papežský stolec

⁴ Biografická část založena především na Accrocca, Felice: *Introduzione*. In: *Liber Chronicarum sive tribulationum Ordinis Minorum di Frate Angelo Clareno* [= *Liber Chronicarum*]. Assisi: Edizioni Porziuncola, 1999, s. 6 – 67; Id.: *Angelo Clareno. Seguire Cristo povero e crocifisso*. Padova: Edizioni Messagero, 1994, s. 7 – 26; Id.: *Introduzione*. In: *Expositio super Regulam Fratrum Minorum di Frate Angelo Clareno* [= *Expositio*], Assisi: Edizioni Porziuncola, 1995, s. 5 – 84; Id.: I „*Miracula beati Angeli*“ (ms. Magliabecchi XXIX, 75) e gli ultimi anni del Clareno in Basilicata. AFH 89/1996, s. 615 – 627; Paciocco, Roberto: *Le „tribolazioni“ di Angelo Clareno (in margine alle recenti edizioni)*. Collectanea Franciscana 71/2001, s. 493 – 521; Potestà: *Angelo*, s. 29 – 150; Berardini, Lorenzo: *Frate Angelo Clareno da Chiarino alla luce della storia*. Osimo: Pax et Bonum, 1964, s. 27; Lambertini, Roberto: *Venenatae temporis huius quaestiones. Angelo Clareno di fronte alla controversia sulla povertà di Cristo e degli Apostoli*. In: *Ovidio Capitani: quaranta anni per la storia medioevale II*. Bologna: Patron, 2003, s. 229 – 249; Miccoli, Giovanni: *Considerazioni al margine di una recente edizione dell'Historia septem tribulationum ordinis Minorum di Angelo Clareno*. In: *Ibidem*, s. 308.

⁵ Označení konventuálové – spirituálové je v odborné literatuře užíváno zhruba pro fázi od roku 1280. Cf. Paul, Jacques: *Les Spirituels, l'Église et la papauté*. In: *Chi erano gli spirituali?* Assisi: Società internazionale di studi francescani, 1976, s. 223 – 262; Romagnoli, B. Alessandra: *Le bolle di Celestino V cessate da Bonifacio*. Archivum historiae pontificiae 37/ 1999, s. 78; Burr, David: *The Spiritual Franciscans. From protest to Persecution in the Century After Saint Francis*. Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 2001, s. 39.

⁶ Burr: *The Spiritual*, s. 67-111; Merlo, G. Giovanni: *Nel nome di San Francesco*. Padova: Editrici Francescane, 2006, s. 232 – 250.

zvolen poustevník Petr Morrone, který přijal jméno Celestin V (1294).⁷ Ten během krátkého pontifikátu vyňal Clarenovy společníky z poslušnosti k minoritům, zavázal je zachováváním Františkovy řehole i závěti a přiřkl jim jurisdikčně stvrzené označení *Pauperes heremitae domini Celestini*. Plné žití odkazu Františka mimo Řád menších bratří mohlo začít.⁸ Ovšem, Celestin V. po necelých pěti měsících ze svého úřadu odstoupil. Jeho nástupce Bonifác VIII. (1294 – 1303) již 4. dubna 1295 bulou *Olim Celestinus* zrušil většinu nařízení a opatření, které Celestin vydal. Mezi nimi i jurisdikční uznání Chudých eremitů, kteří tím ztratili legitimitu a jejich existence se v dané formě stávala právně nepodloženou. Všem Chudým eremitům byl nařízen *návrat zpět k minoritům*. Neuposlechnutí znamenalo vystavení se obvinění z hereze se všemi důsledky. Tak se začal dlouhý zápas o uznání *dané formy života* Angelem Clarenem, Petrem Olivim, Ubertinem z Casale a mnoha dalšími. Zároveň došlo k represím proti všem spirituálním františkánům, jakož i skupinám, které Františkův odkaz žily mimo Řád menších bratří. Clareno odešel do Řecka, na ostrov Trizonia. Zde strávené roky měly mimořádný vliv na jeho pozdější spisy. Stal se znalcem řečtiny i spisů východních otců. Z nich hojně čerpal inspiraci, která se promítla zejména ve spisech *Expositio super Regulam* či *Apologia*,

⁷ K této postavě cf. Herde, Peter: *Cölestin V. (1294) (Petervon Morrone). Der Engelpapst. Mit einem Urkundenanhang und Edition zweier Viten*. Stuttgart: Heirseemann, 1981, 344 s. K životopisným datům srov. Id., *Celestino V.* In: *Enciclopedia dei papi*. s. 460 – 472; Bagliani, P. Agostino: *Bonifacio VIII.* Torino: Einaudi, 2003, s. 48 – 66; Gatto, Lodovico: *Celestino V pontefice e santo*. Roma: Bulzoni Editore, 2006, s. 9 – 100, 135 – 188, Accrocca.: *Ancora sui „Pauperes Eremitae Domini Celestini“*. AFH 84/1991, s. 273 – 278; Romagnoli, B. Alessandra: *La rinuncia di Celestino nella cronachistica del tempo*. In: *San Pietro Celestino nel settimo centesimo dell'elezione pontificia*. Casamari: Associazione culturale Gli argonauti, 1995, s. 109 – 165; Ead.: *„Persone e luoghi di Celestino V dalla rinuncia al pontificato alla morte: Celestino V nel VII centenario della rinuncia al pontificato*. In: *Celestino V dalla rinuncia alla cattura*. Casamari: Associazione culturale Gli argonauti, 1997, s. 47 – 78.

⁸ Piron, Sylvain: *An institution made of individuals: Peter John Olivi and Angelo Clareno on the Franciscan experience*. In: *Individuals and Institutions in Medieval Scholasticism*. London: London University Press, 2020, s. 157 – 176.

či rovněž v jeho listinné produkci.⁹ Díky znalosti řečtiny přeložil do latiny papežské proroctví *Scala de Paradisi*.¹⁰

Vyhlídky na možné řešení přinesl až pontifikát Klementa V. (1305 – 1314). Na jeho dvůr do Avignonu Clarenou dorazil s kardinálem Giacomem Colonnou a díky němu vstoupil do kontaktu s četnými respektovanými osobnostmi dané doby, jímž předestřel záležitost Chudých eremitů. Během let 1311 – 1312 se Angelo účastnil koncilu ve Vienne a působil ve prospěch oficiálního uznání své kongregace povolené Celestinem V. Upřímně věřil, že záležitost Chudých eremitů nalezne v kurii Klementa V. konečně slyšení a pozitivní zhodnocení ve formě vydané konstituce. Bohužel základy pro takové uznání začaly být oslabovány událostmi, které mohl Angelo jen stěží ovlivnit.¹¹ Spouštěcím mechanismem byla vzpoura toskánské skupiny spirituálů ve františkánských konventech v Arezzu, Ascianu a Carmigianu.¹² Tito radikálně smýšlející následovníci assiského světce, v některých bodech sympatizující s myšlenkami Clarenovy neuznané družiny, na jaře 1313 sesadili představené, zvolili si vlastního generálního představeného a vyhnali všechny řeholníky, kteří v jejich očích nedodržovali původní

9 Cf. Accrocca: *Introduzione*, s. 17; Musto, G. Ronald: *Angelo Clarenou O.F.M. Fourteenth-Century translator of the Greek Fathers: an introduction and a checklist of manuscripts and printings of his Scala Paradisi*. AFH 76/1983, s. 215 – 238, 589 – 645.

10 Gribomont, Jean: *La Scala Paradisi, Jean de Raithou et Ange Clarenou*. *Studia Monastica* 2/1960, s. 345 – 358; Potestà: *Angelo*, s. 315 – 323; Id.: *Storia*, s. 219 – 220; Lerner E. Robert: *Gentile da Foligno interpreta la profezia Ve mundo*. In: *Scrutare il futuro*, s. 181; Grundmann, Herbert: *Die papstprophetien des Mittelalters*. MGH Schriften 25/2, Stuttgart, 1977, s. 2 – 14.

11 Cf. Accrocca: *Introduzione*, s. 20.

12 Ini A. Maria: *Nuovi documenti sugli Spirituali di Toscana*, AFH 66/1973, s. 305 – 377; Lambert: *Povertà francescana*, s. 95 – 199; Burr: *The Spiritual*, s. 161 – 168; Tabarroni, Andrea: „Non so che fraticelli...”: *identità e tensioni minoritiche nella Marchia di Angelo Clarenou*. In: *Angelo Clarenou francescano*. Spoleto: Cisam, 2007, s. 227 – 261; Id.: *Gli Ordini mendicanti nelle Marche: per un'ipotesi di confronto a partire dalla rete insediativa*. In: *Atti del Convegno Istituzioni e Società nelle Marche*, (sec. XIV – XV). Ancona-Camerino-Ancona: Deputazione di Storia Patria per le Marche, 2000, s. 479 – 491; Id.: *Spirituali e Fraticelli: le molte anime della dissidenza francescana nelle Marche tra XIII e XV secolo*. In: *I Francescani nelle Marche, secoli XIII–XVI*. Milano: Cinisello Balsamo, 2000, s. 38 – 53; Pellegrini, Luigi: *Angelo Clarenou e Francesco d'Appignano tra povertà e politica: alle origini delle dissidenze francescane nella Marche*. *Le Marche. Folklore – Religiosità* 5/ 2002, s. 39 – 53.

řeholi sv. Františka.¹³ Navíc, po otevřené neposlušnosti začali zvažovat uznání vlastní spirituality mimo rámec františkánského řádu. Clarenovi spirituálové sice nesdíleli postoje vyzývající k neposlušnosti, jejich dávný požadavek po oficiálním uznání však nyní začal být nahlížen jinou optikou. Schválení Clarenových bratří by nyní představovalo precedens pro další nespokojené členy komunit. Klement V. proto všechny dosavadní pokusy o uznání *Pauperes eremite* přerušil.¹⁴ Po Klementově smrti následované dvouletým uprázdněním papežského stolce se vývoj jednání zastavil zcela. A nový papež Jan XXII. jako zkušený jurista nenechával nikoho na pochybách, že bude vůči jakýmkoli náznakům vzdoru vstřícný. Ostatně, jak bylo zmíněno, Janovu nekompromisnost zakusil brzy i Claren a jeho společníci, když je v květnu 1317 nechal uvěznit.

Rázný postup Petrova náměstka proti původcům rebelií v prosinci 1317 dokumentuje bula *Sancta Romana*.¹⁵ V ní odsoudil všechny skupiny, které v Itálii, na Sicíli, v Narbonne, Toulouse. A jinde založily nová řeholní společenství, ustanovily si vlastní hierarchii, žijí společně a veřejně žebrají, přičemž *predstírají, že doslovně vyznávají* řeholi sv. Františka a nejsou poslušni představeným Řádu menších bratří. Dále odsoudil ty, kteří by se chtěli odvolávat na privilegium dané Celestinem V. a dovnitř františkánského řádu sděloval, že odsuzuje všechny, kteří by zdůrazňovali nutnost praxe absolutní chudoby v Řádu menších bratří. Necelé tři týdny poté, 23. ledna 1318 vydal bulu *Gloriosam ecclesiam*, v níž trestal exkomunikací dříve zmíněné spirituální františkány z Toskánska, kteří jakožto *buřičští schizmatici a zastánci zvrhlého dogmatu* uprchli na Sicílii.¹⁶

¹³ *Liber Chronicarum*, s. 692 – 694.

¹⁴ *Liber Chronicarum*, s. 696.

¹⁵ *Sancta romana*. In: Sbaralae H. Johannes (edd.): *Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus Ordinibus Minorum, Clarissarum et Poenitentium a Seraphico Patriarcha Sancto Francisco institutis concessa*, V [= BF]. Romae, 1759, s. 134 – 135.

¹⁶ *Gloriosam ecclesiam*. In: BF, V, s. 137 – 142.

SPORNÁ CHUDOBA KRISTA A APOŠTOLŮ

Jestliže se do roku 1320 Jan XXII. snažil vyřešit nejednotnost následovníků Františka z Assisi, pak od roku 1321 zahájil spor, který ve výsledku relativizoval nosné pilíře sebepojetí Řádu menších bratří. Předpokladem netušeného střetu se stal výsledek beghinského heretika, který byl pravděpodobně v březnu 1321 předveden inkvizitorem před arcibiskupa Bernarda de Fargues v Narbonne. Mezi četnými víře odporujícími tvrzeními obviněný zdůrazňoval, že *Ježíš i apoštolové následovali cestu dokonalosti, neměli ani jako jednotlivci, ani společně žádné vlastnické právo či vlastnictví*.¹⁷ Ke svolaným autoritám majícím zhodnotit názory obviněného byl přizván i lektor františkánského konventu Berengarius Talon. Ten okamžitě protestoval proti důvodům obvinění o nevlastnění Kristem a apoštolů, neboť takové tvrzení bylo naopak *správné, katolické a věrné*, zejména protože to stvrzuje *církev* v dekretu *Exiit qui seminat*.¹⁸ Františkánský obhájce byl vyzván, aby se svého tvrzení zřekl. Ovšem neučinil tak, odvolal se k apoštolskému stolci do Avignonu, kde před papežem Janem XXII. a svolanou konzistiří kardinálů znovu deklaroval učení o nezávadnosti učení o nevlastnění Ježíše a apoštolů obsažené v bule *Exiit qui seminat*. Navzdory tomu byl Talon uvězněn. Jeho tvrzení ale otevřelo diskusi papežových teologů, kteří měli možnost shromažďovat materii k dotyčnému tématu již v průběhu několika předchozích let. Na základě jejich závěru Jan

17 *Chronicon de gestis contra fraticellos authore Joanne Minorita*. In: Baluze, Étienne – Mansi, D. Johannes (edd): *Miscellanea: Novo ordine digesta et non paucis ineditis monumentis opportunisque animadversionibus aucta opera ac studio Joannis Dominici Mansi, III*. Lucae: Vincentium Junctinium, 1762, s. 207: „Christus et apostoli, viam perfectionis sequentes, nihil habuerunt iure proprietatis et dominii in speciali nec etiam communi“. Uvedený pracovní překlad v kurzivě zde i dále se snaží spíše zachytit hlavní sdělení.

18 *Ibidem*, s. 207: „Dogma sanum, catholicum et fidele, maxime cum hoc esset per Ecclesiam in Decretali, Exiit qui seminat diffinitum“.

XXII. vydal 26. března 1322 bulu začínající slovy *Quia nonnunquam*.¹⁹ Zde ohlašoval svůj nárok modifikovat jak dřívější výroky své, tak i výroky předchůdců.²⁰ Dále oznamoval autoritou apoštolského stolce, že pozastavuje nařízení z *Exiit* prikazující trest exkomunikace pro každého, kdo by o *Exiit* diskutoval. Od tohoto okamžiku mohl každý duchovní, biskup, či mistr teologie svobodně polemizovat s tím, co v ní bylo stvrzeno.

Bulu *Exiit qui seminat* vydal 14. srpna 1279 papež Mikuláš III. v návaznosti na polemiky ohledně nevlastnění minoritů nařízeného již textem Řehole v roce 1223.²¹ Pod hrozbou exkomunikace za porušení či protivení se vůči stanovenému nařídil několik podstatných inovací. Předně, že zřeknutí se vlastnictví bratří kvůli Bohu je záslužné a svaté a že tuto cestu dokonalosti Kristus učil a příkladem ji potvrzoval.²² Dále, že veškerý majetek, který jim kdokoli daruje či postoupí, nenáleží bratřím, ale je rezervován Svatému stolci či osobě římského papeže. A že tento majetek minorité pouze užívají, přičemž toto užívání musí být pouhým faktickým užíváním.²³

19 *Quia nonnunquam*. In: BF, V, s. 224 – 225: „*Quia nonnunquam, quod coniectura profuturum credidit, subsequens experientia nocivum ostendit, non debet reprehensibile iudicari, si canonum conditor canones a se vel a suis praedecessoribus editos [...] revocare [...] studeat, si ea obesse potius viderit quam prodesse*“. Cf. Lambert: *Povertà*, s. 219 – 223; Tabarroni: *Paupertas*, s. 20-22; Id.: *La povertà e la spada. A proposito dell'interpretazione di Luca 22, 35 – 38 nella polemica francescana contro Giovanni XXII*. In: *Chémins de la pensée médiévale. Mélanges Zénon Kaluza*. Turnhout: Brepols, 2002, s. 617 – 652; Tabarroni, Andrea – Lambertini, Roberto: *La concordia tra Niccolò III e Giovanni XXII in Fitzralph e Wyclif. Note su alcune reinterpretazioni della povertà francescana*. In: John Wyclif. *Logica politica teologia*. Firenze 2003, s. 3 – 22.

20 Celou diskusi shrnuje Wittneben, E. Luise: *Bonagratia von Bergamo: Franziskanerjurist und Wortführer seines Ordens im Streit mit Papst Johannes XXII*. Leiden-Boston: Brill 2003, s. 156 – 159.

21 *Exiit qui seminat*. In: BF, III, s. 404 – 416.

22 *Exiit qui seminat*. In: BF, III, s. 407: „*Abdicatio proprietatis huiusmodi omnium rerum tam in speciali, quam etiam in communi propter Deum meritoria est, et sancta, quam et Christus viam perfectionis ostendens verbo docuit, et exemplo firmavit*“.

23 *Exiit qui seminat*. In: BF, III, s. 409: „*omnium utensilium et librorum, ac eorum mobilium praesentium et futurorum, que et quorum usum facti scilicet Ordini, vel Fratribus ipsis licet habere, proprietatem et dominium, quod etiam felices recordationis Innocentius Papa IV. praedecessor Noster fecisse dignoscitur, in Nos, et Romanam Ecclesiam plene et libere pertinere hac praesenti Constitutione in perpetuum valitura sanximus*“.

A právě formulace z *Exiit* se nyní staly předmětem diskusí. Jan XXII. se dožadovoval písemných vyjádření teologů, biskupů i arcibiskupů. Pohotově zareagoval Řád menších bratří. Generální ministr řádu Michal z Ceseny svolal na velikonoce 1322 generální kapitulu do Perugie. Z jednání vyhotovili františkánští teologové tři integrální listiny, které bývají nazývány Manifestem z Perugie.²⁴ V první listině shromáždění františkáni ve velmi pokorném tónu žádali Jana, aby dohlížel na dodržování zákazů stvrzených Mikulášem III. v bule *Exiit*, neboť diskuse kolem chudoby Krista a apoštolů podněcovaly neustálé útoky proti řádu.²⁵ Ve druhé listině adresované všem křesťanům argumentovali ve prospěch nevlastnění Kristem a apoštolů, přičemž se opřeli o přepisy pasáží z *Exiit*, která františkánské nevlastnění označila v návaznosti na Kristův příklad jako záslužné a svaté. A právě v opoře těchto slov nyní shromáždění františkáni jednomyslně vyhlašovali, že tvrdit a prohlašovat, že Kristus, který ukazoval cestu dokonalosti, i apoštolové, následující a dávající tuto cestu jako příklad pro ostatní, kteří chtějí žít dokonale, neměli ani jako jednotlivci, ani společně žádné vlastnictví, panství či vlastnické právo, není heretické, nýbrž zdravé, katolické a věroučné, zejména proto, že to svatá katolická římská církev vysloveně říká, potvrzuje a nařizuje zjevným způsobem.²⁶ V listě třetím se hlavní reprezentanti františkánů s obavami o budoucnost řádu znovu vyhradili proti *Quia nonnunquam* a vyzvali papeže, aby dohlížel nad ustanoveními z *Exiit qui seminat*.²⁷

---

24 Bartoli, A. Langeli: *Il manifesto francescano di Perugia dal 1322 alle origini dei fraticelli „de opinione“*. Picenum Seraphicum 11/1974, s. 204 – 261; Wittneben: *Bonagratia*, s. 112 – 136.

25 První listinu vydal Müller, Karl (ed.): *Einige Actenstücke und Schriften zur Geschichte der Streitigkeiten unter den Minoriten in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. ZKS 6/1884, s. 106 – 108.

26 *Universis christifidelibus*. In: *Miscellanea*, III, s. 208: „Concorditer et unanimiter dicimus et fatemur quod dicere et adserere quod Christus, viam perfectionis ostendens, et apostoli, eiusdem perfectionis viam sequentes atque per exemplum in alios, volentes perfecte vivere, derivantes, nihil iure proprietatis, dominii seu iuris proprii, in speciali vel in communi habuerint, non est haereticum, sed sanum, catholicum et fidele, maxime cum sancta Romana ecclesia catholica [...] expresse dicat, affirmet et determinet manifeste“.

27 *Universis presentes*. In: *Miscellanea*, III, s. 208 – 213.

Jasné stanovisko špiček minoritského řádu nevedlo ke změně kurzu Petrova nástupce. Naopak, ještě do konce roku 1323 vydal dvě buly představující smršť výroků, které do značné míry narušovaly výroky jeho předchůdců.²⁸ Dne 8. prosince 1322 vydal bulu *Ad conditorem canonum*.²⁹ V ní zopakoval právo papeže zrušit či pozměnit výnosy předchůdců, a s ještě větším akcentem vyhlášoval, že není pochyb o tom, že je věcí tvůrce zákonů, aby zakročil, když vidí, že zákony vydané jím nebo jeho předchůdci spíše škodí, než aby pomáhaly, a to dříve, než mohou způsobit další škody.³⁰ Oněmi spíše škodícími vydanými zákony předchůdců Jan XXII. mínil zejména bulu předchůdce Mikuláše III. *Exiit qui seminat*. Jan zpochybnil, že by františkánské nevlastnění představovalo formu křesťanské dokonalosti. Skromné užívání označil nespravedlivým úkonem a zdůraznil, že není možné oddělovat užívání od vlastnění. Vlastnění majetku církví vyjádřil ve formulaci *perverse simulacioni*, přičemž stvrzená rozhodnutí jeho předchůdců v této věci mají být nyní pojaty tak, jako by ani nebyly vydány.³¹ Čtyři desetiletí trvající praxe zaručeného vlastnění majetku bratří církví se stalo minulostí. Vlastníkem majetku se nyní stal samotný Řád menších bratří. Existovala-li nějaká naděje na obnovení předchozího stavu v možném volnějším výkladu slov z *Ad conditorem canonum*, papež ji ukončil vydáním buly *Cum inter nonnullos* 12. listopadu 1323.³² V rozporu s perugijskými listy vyhlásil za heretické takové učení, které by tvrdilo, že Kristus a jeho učedníci nevlastnili nic ani jako jednotlivci, ani

28 Heft, L. James: Nicholas III (1277 – 1280) and John XXII (1316 – 1334): Popes in contradiction? A Reexamination of Texts and Cotexts. *Archivum Historiae Pontificiae* 1983/21, s. 245 – 257; Oakley, John: John XXII and Franciscan innocence. *Franciscan Studies* 46/1986, s. 217 – 226; Lambert, D. Malcolm: *The Franciscan crisis under John XXII*. *Franciscan Studies* 32/1972, s. 123 – 143.

29 *Ad conditorem canonum*. In: BF, V, s. 235 – 237. Cf. Tabarroni: *Paupertas*, s. 73-83; Lambert: *Povertà*, s. 223 – 226; Wittneben: *Bonagrata*, s. 158 – 191.

30 *Ad conditorem canonum*. In: BF, V, s. 235: „Ad conditorem canonum non est dubium pertinere, cum statuta a se vel a suis praedecessoribus edita obesse percipit potius quam prodesse, ne ulterius obesse valeant, providere“.

31 *Ad conditorem canonum*. In: BF, V, s. 237: „sed quo ad hoc habeantur prorsus ordinaciones huiusmodi pro non facti“.

32 *Cum inter nonnullos*. In: BF, V, s. 256 – 259; cf. Tabarroni: *Paupertas*, s. 83 – 87; Lambert, *Povertà*, s. 233 – 236.

společně.³³ Herezi též představoval názor, že Kristus s apoštoly nedisponovali žádným právem, které by jim umožnilo prodávat, kupovat, darovat nebo získávat.³⁴

Celý spor odehrávající se do této chvíle na vymezeném církevním kolbišti byl rázem přenesen do nejvyšších pater evropské politiky.³⁵ Římský král Ludvík Bavor byl v roce 1324 Janem XXII. exkomunikován. Ludvík reagoval vydáním odvolání v Sachsenhausen.³⁶ V něm papeže označil za heretika a požádal o svolání koncilu, který by zvolil nástupce Jana XXII. Jan byl obviněn z vyvolávání rozkolu mezi věřícími, úsilí zničit císařství, rozdmýchávání válek v Itálii a pošlapávání evangelia, neboť popírá absolutní chudobu Krista a apoštolů. Téma františkánské chudoby se tak vracelo s novou dynamikou a jeho hlavní obránci z řad bratří Michal z Ceseny, Bonagrazia z Bergama či Vilém Ockham

33 *Cum inter nonnullos*. In: BF, V, s. 256: „Cum inter nonnullos viros scholasticos saepe contingat in dubium revocari, utrum pertinaciter affirmare, Redemptorem nostrum ac Dominum Iesum Christum eiusque Apostolos in speciali non habuisse aliqua, nec in communi etiam haeticum sit censendum”.

34 *Cum inter nonnullos*. In: BF, V, s. 257 – 258: „Rursus in posterum pertinaciter affirmare, quod Redemptori nostro praedicto et eius Apostolis iis quae ipsos habuisse scriptura sacra testatur, nequaquam ius ipsis utendi competierit, nec illa vendendi seu donandi ius habuerint, aut ex ipsis alia acquirendi, quae tamen ipsos de praemissis fecisse scriptura sacra testatur [...] assertionem ipsam pertinacem de fratrum nostrorum consilio deinceps erroneam fore censendam merito ac haeticam declaramus“. Pro zdroje Janova ius a usus cf. Robinson, Jonathan: *Property Rights in the Shift from „Community“ to „Michelista“*. Rivista internazionale di Diritto Comune 22/2011, s. 141 – 169.

35 Přesto se o neutralizaci papežových slov z Ad conditorem pokusili minorité Richard Connington a Gualtier de Chatton. Chattonův *Tractatus de paupertate evangelica* a Conningtonovy *Responsiones* vydal Douie, L. Decima: *Three treatises on evangelical poverty by Fr. Richard Conyngton, Fr. Walter Chatton and an anonymous from MS V III 18 in Bishop Cosin's library, Durham*. AFH 24-25/1931 – 1932, s. 36 – 58, 210 – 240, 341 – 369. Cf. Miethke, Jürgen: *Ockhams Weg zur Sozialphilosophie*. Berlin: Walter de Gruyter, 1969, s. 387 – 392; Tabarroni: *Paupertas*, s. 88 – 98.

36 *Ludewici appellatio tertia contra processum pontificis*. In: Schwalm, Jacobus (ed.): MGH, *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum, V. Hannoverae-Lipsiae, 1909 – 1913*, s. 732 – 741. Cf. Wittneben: *Bonagratia*, s. 229 – 254; Kaufhold, Martin: *Gladius spiritualis. Das päpstliche Interdikt über Deutschland in der Regierungszeit Ludwigs des Bayern (1324 – 1347)*. Heidelberg: Winter, 1994, s. 66 – 70; Böttcher, Diethelm: *Johannes XXII., Ludwig der Bayer und die monitio canonica.*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 96/2010, s. 314 – 349.

se mohli spolehnout na ochranu evropského panovníka.³⁷ Papež odpověděl 10. listopadu 1324 bulou *Quia quorundam mentes*, kde zcela odmítl obvinění z hereze, zopakoval právo odvolat výroky předchůdců a v dlouhých formulacích opět argumentoval proti *Exiit* či manifestu z Perugie.³⁸ V mezičase do roku 1327 Jan za účelem konzultací povolal generálního představeného minoritů Michala z Ceseny. Ten naplněn obavami, ale s výhledem na smír dorazil do Avignonu. Papeže Jana však jednání pouze utvrdily v jeho pozicích. Když se v březnu roku 1328 nechal Ludvík Bavor ve svatopetrském chrámu v Římě korunovat císařem a o měsíc později nechal zvolit novým papežem františkána Petra z Corbary jakožto Mikuláše V., Michal z Ceseny raději Avignon 26. května tajně opustil a přidal se ke dvoru nového císaře v Pise. O dva dny později papež vydal bulu začínající slovy *Cum Michael de Caesena*.³⁹ V bule Michala označil jako toho, který byl dříve generálním ministrem řádu Minoritů, přičemž vyzval všechny autority, aby se zasadili o jeho uvěznění spolu s Bonagraziem z Bergama a Vilémem Ockhamem. Bulou *Dudum ad nostri* ze 6. června 1328 Michala odvolával z úřadu generálního ministra řádu.⁴⁰

ANGELO CLARENO – KORESPONDENCE

Toto vše zpovzdálí sledoval Angelo Clareno. Nedaleko od Říma v Subiacu, kde po propuštění z avignonského vězení v roce 1318 a po marném boji o obnovení Chudých eremitů promýšlel ony události a jejich protagonisty v daleko širších perspektivách. V Subiacu nepřetržitě udržoval korespondenci se svými následovníky a napsal *Expositio super Regulam* (1321 – 1323), *Liber Chronicarum* (1326) a *Apologia* (1330). Z nich zejména korespondence a *Liber Chronicarum* představují unikátní zdroj

³⁷ Accrocca, Felice: *Concerning the Case of the Heretical Pope: John XXII and the Question of Poverty: Ms XXI of the Capestrano Convent*. *Franciscan Studies* 54/1997, s. 167 – 184.

³⁸ *Quia quorundam mentes*: In: BF, V, s. 271 – 280.

³⁹ *Cum Michael de Caesena*: In: BF, V, s. 345 – 346.

⁴⁰ *Dudum ad nostri*: In: BF, V, s. 346 – 349.

pro poznání Clarenova dějinně teologického zhodnocení dob minulých i přítomných.

Clarenovo vnímání času s radikálním obratem k apokalyptice má postupný vývoj dobře sledovatelný v jeho bohaté korespondenci. Z listů, které výstižně reflektují soudobé okolnosti plné dynamiky a zvratů, promlouvá muž oddaný Františkově řeholi, který upravuje vlastní nazírání času. Mění jej od postoje životního realismu zbaveného tendence identifikovat čas s neodkladnou radikální změnou poměrů, do perspektivy, v níž všechny události potvrzují biblické scénáře posledního času.

Rebelie toskánských františkánů proti autoritám řádu v roce 1313 znamenala pro Angela a jeho zápas o uznání *Pauperes eremite* zlom, který negativně ovlivnil vstřícný přístup papežské kurie i samotného papeže Klementa V. Clarenovi společníci se dožadovali vyjádření a Angelo Clarenu celou situaci zhodnotil v září 1313. Clarenno jednoznačně odmítl rebelii, zvláště zaměřenou proti církevním zákonům a autoritě.⁴¹ Protože postoj toskánských čerpal z apokalyptického nazírání současnosti, Clarenno relativizoval jakýkoli element, který by legitimoval odpor vůči autoritě byť i v čase očekávání neodkladné proměny světa a odmítl očekávání brzkého stavu eschatologické milosti.⁴² Slovy v závěru listu pak parafrázoval evangelní úryvek Mt 24, 44-51, jímž vysvětloval, že eschatologický čas je ve skutečnosti přítomen stále: *veniens Dominus infidelis et mali servi, in die qua non sperat et hora quam ignorat*.⁴³ Zhruba v téže době reagoval na otázku několika bratří, zda-li je možné precizovat čas a podobu finální perzekuce církve.⁴⁴ Clarenno nijak neznáznačil, že by soudobé těžkosti svědčily o blízkosti finálních zkoušek,

41 *Epistola* 25, s. 121: „Ecclesie status fixus et immobilis manet in sua auctoritate et dignitate, in bonis et malis prelatiis, iustis scilicet et peccatoribus, usque ad seculi huius finem, et quod in omni statu Ecclesie mali cum bonis mixti concurrunt“.

42 *Epistola* 25, s. 121: „Sed legis status in Christo Ihesu consumptionem et finem accepit. Ecclesia vero Christo obviam ad iudicandum venienti occurret, in statu glorie regnatura cum eo in eternitate. Et sicut legi gratie non succedit nisi adventus Christi ad iudicium et regnum glorie, ita inconcussa usque ad secundum Domini adventum manet in prelatiis auctoritas, iustis et peccatoribus“.

43 *Epistola* 25, s. 121;

44 Auw uvádí v historickém kontextu roky 1312 – 1314, v pozn. 3 pak list vztahuje spíše k událostem roku 1317, což se jeví více pravděpodobně, srov. *Epistola* 76, s. 336.

kdy zápas se zlem získá rozhodnou podobu. Naopak, obtíže byly, jsou nyní a nastanou i v budoucích dobách a nemělo by být předmětem úvah jeho bratří klášter je do pronásledování konce světa.⁴⁵

Dokonce ani v listě napsaném během Velikonoc 1317 či 1318, kdy po uvěznění Angelo zažíval obtížné okamžiky způsobené neústupnou pozicí Jana XXII. a kdy bylo jasné, že záležitost *Pauperes eremite* nemá naději na uskutečnění, byl Angelo vzdálen výkladu s apokalypticko-eschatologickými konotacemi. V dopise Angelo odpověděl na otázku zprostředkovanou Gentilem z Foligna od nespécifikované osoby, která přítomnou dobu hodnotila apokalyptickou optikou. V první části listu se vyjádřil k moci papeže a hierarchie církve. Angelo jasně stvrdil svoji poslušnost církvi a jejím reprezentantům. V druhé části listu pak reagoval na otázku po významu numerických údajů 2300 dnů, 72 týdnů a 1290 a 1335 dnů, které jsou obsaženy v biblických textech knihy Daniel a jež představovaly opory pro četné autory konkretizující finální události.⁴⁶ Clarenovo vysvětlení bylo vzdáleno jakékoli identifikaci uvedených čísel s interpretativním schématem podobným např. Jáchymovi z Fiore. Svůj exkurz zakončil slovy, že pouze láska zná čas a kalkulace všech let, neboť překonává význam slov.

Ovšem teologická diskuse o františkánské chudobě reprezentovaná výše zmíněnými bulami *Quia nonnunquam*, *Ad conditorem canonum* a *Cum inter nonnullos* z let 1322 – 1323 vnesla do vnímání přítomného času zakoušeného Angelem mimořádnou proměnu. Tuto proměnu odráží korespondence napsaná po vydání buly, která ve vztahu k předchozímu období demonstrovala zcela odlišný eklesiologický koncept promítající se do vztahů s oficiální církví. Od podzimu 1323 Clarenovu

⁴⁵ *Epistola* 76, s. 334: „De tribulationibus vero presentibus et futuris, non est vobis necessarium inquirere neque de habitu recedentium a vobis, quia tribulationes sunt et erunt usque in prefinita tempora, sicut olim fuerunt, maiores in spiritu quam in corpore. Similiter futurum tempus purgabit aream et discernet frumentum a paleis et gravabit unumqueque iniquitas propria et finis eorum interitus qui viam Domini faciunt blasphemari“.

⁴⁶ *Epistola* 18, s. 101: „Quod autem postulas de numero eorum duorum millium trecentorum dierum vel de septuaginta duabus hebdomadibus seu de numero dierum mille ducentorum nonaginta, seu dierum mille trecentorum triginta quinque, tibi breviter declarari quod sentio“.

důvěru v neomylné vedení církve jejími reprezentanty zasáhly neuzdravitelné rány, neboť stanoviska vyjádřená v dokumentech popírající Kristovu chudobu atakovala základní prvky učení zjeveného Kristem.

List napsaný po roce 1323 velmi dobře zrcadlí Clarenovu pozici, kdy poslušnost a důvěru v reprezentanty současné církve relativizoval.⁴⁷ Vytvořil zajímavou spojnici poslušnosti a pravdy, kterou zahájil předložením možnosti existence nehodného, či rouhavého pontifika.⁴⁸ V následujících pasážích pokračoval rozvíjením této teze a celou ideu aplikoval obecně na hierarchické představitele. Angelo tak stál před skutečností, kdy význam uvedených přestoupení zákona symbolizoval a vybízel k zaujetí postoje doporučeného v apokalyptických evangelijních pasážích.⁴⁹ Jestliže se tedy zřetelně realizovaly zmíněné události proti Kristovu učení a přiblížil se čas útěku do hor, je takový čas identifikovatelný s časem přítomnosti finálních sil Antikrista, v němž je radno více poslouchat Boha, než lidi a v němž se mnozí činí být Kristem, přitom však jsou antikristy.⁵⁰

V listu z roku 1330 Angelo hovořil o *pontifex non catolice electus*.⁵¹ Pokud totiž tento papež uvedl v pochybnost výsostnou chudobu, tedy *vera et certa suis statutis convertat in dubium et hereticum esse diffinit*

47 *Epistola* 52, s. 257 – 267. Cf. hypotézu Auw: *Angeli*, s. 261, pozn. 1: „Angelo admet ici la possibilité d'un souverain pontife indigne“.

48 *Epistola* 52, s. 61: „Nunquam enim homini impio et peccatori, sive preminentis imperio aut summo sacerdotio, sive sapientia aut fortitudine, aut pulcritudine aut nobilitate aut divitiis et tantitate vel aliis huiusmodi gratiis inter homines precellenti erit bene nisi per penitentiam ad Deum convertatur et vitia et peccata dimittat, quia sicut vitiorum est servus et se ipsum dehonestat peccatis et culpis, ita se demoniis sponte subdit et obligat eternis incendiis et Deum qui creavit eum inhonorat et irritat et gratiis et donationibus Spiritus sancti et societate sanctorum angelorum insipienter et fatue privatur“.

49 *Epistola* 52, s. 264: „Cum vero in quavis religione et in quovis statu sive clericorum sive laycorum sive religiosum sive presidentium sive subditorum, omnium omnia ad consumptionem peccati et destructionem virtutis sive manifeste sive occulte perpetrantur et de Cristi obedientia, honore et gloria non curatur et voluntas et sensus hominum voluntati Dei aut servi Dei religionis aut congregationis cuiuscunque auctoritate pertinaciter preponitur, tunc qui in Iudea sunt, secundum consilium Salvatoris, fugiant ad montes quoniam abhominatio desolationis in loco sancto stare manifeste conspicitur“.

50 *Epistola* 52, s. 264: „...faciendi Domino, secundum prophetam, quia dissipant legem Christi. Tunc tempus dicendi: obedire Deo oportet magis quam hominibus. Tunc tempus intelligendi quia antichristi multi sub nomina Christi facti sunt“.

51 *Epistola* 29, s. 149 – 150.

id quod Ecclesia et doctores et regule sanctorum docent esse catholicum et perfectionis summum verticem, nemo ipsum iudicat sed ipse se ipsum damnat et condemnat ex his que voluntate propria motus ex auctoritate contra sanctorum doctrinam et res ab Ecclesia approbatas precipitanter determinat“, pak tento papež „*excommunicatus est a Deo et hereticus coram Christo*“.⁵² Ve vyřčeném obvinění se Clarenio neodvolal na soudobé argumentační kazuistiku kanonických dekretů řešících možnost výskytu heretického papeže, ale završil jej kletbou vyřčenou Bohem. V listě z období mezi léty 1323 – 1328 Angelo hovořil o figuře ohavnosti zpusťování v kontextu hypotézy o bezbožném papeži. Naopak v listu z roku 1330 byl papež již nikoli v možnosti, ale přímo Bohem vyloučen z církve, neboť vyhlásil předávanou pravdu jako herezi. V souvislosti s takovýmto postupem Kristova nástupce na Petrově stolci Angelo vložil do středu úvah listu ohavnost zpusťování usazenou na svatém místě, aby tím konkretizoval současný zdroj síly, která měnila učení otců. Clarenio citoval Kristova slova z Mt 24, 15 dovolávající se úryvku Dan 11, 27 o ohavnosti zpusťování a přidal další referenci přímo z Dan 7, 25: „*Bude pronášet slova proti Nejvyššímu a svaté Nejvyššího podrobí zkoušce. Bude mít v úmyslu změnit časy i právo*“.⁵³ Skutečnost, že mění zákony, v tomto případě týkající se chudoby, činila z papeže nepřítel označeného v Kristově eschatologické promluvě.

ANGELO CLARENIO – LIBER CHRONICARUM

Úhel pohledu odlišný a s výpověďmi o minulosti vzdálené i nedávné poskytuje Clarenio v spis *Liber Chronicarum*, dokončený pravděpodobně v roce 1326.⁵⁴ Jestliže v listech až do tohoto roku bylo možné nalézt jen skromně náznaky kalkulací let, odkazy na proroctví či symbolické exegeze, pak v *Liber Chronicarum* zaujaly důležitou pozici. Jedná se

⁵² *Epistola 29*, s. 150, 152 – 153.

⁵³ *Epistola 29*, s. 148: „...secrete et manifeste abhominacioni desolationis quam in loco sancto sessuram sanctus prophetavit Daniel et Christus Ihesus qui in eo fuerat locutus edocuit“.

⁵⁴ Pro dataci cf. *Liber chronicarum*, s. 22 – 23, pozn. 41, 42, 43.

o působivou prezentaci dějin řádu založeného Františkem z Assisi, začleněných do celého kontextu teologie dějin světa, v nichž Františkův řád hraje nezanedbatelnou roli. Angelo vyšel z dějinně teologického modelu Petra Jana Olivioho, francouzského spirituálního františkána, který dějiny církve rozdělil podle novozákonní Janovy Apokalypsy do sedmi věků, kde poslední sedmý věk představuje eschatologické království. Clarenno vložil dějiny Řádu menších bratří do šestého věku církve a tento šestý věk strukturoval sedmi pronásledováními, jimiž si řád minoritů musí projít. Není nyní zapotřebí předložit celé Clarenovo sedmidílné členění s konkrétními identifikacemi perzekucí. S ohledem na linii sledované problematiky je důležité, že když Clarenno dopisoval *Liber Chronicarum*, nahlížel přítomný čas jako období konvergence mezi šestou a sedmou perzekucí, v níž jedna skončila, ale druhá se ještě plně nerozvinula.

Pro trvání šesté perzekuce Angelo počítal s periodou 28 let, která začala s odstoupením papeže Celestina V.⁵⁵ Rokem dvacátým devátým pak mělo začít pronásledování sedmé.⁵⁶ Tedy 28 let předpovězených perzekucí začalo s rezignací Celestina V. v roce 1294 a trvalo až do období roku 1322 za pontifikátu Jana XXII., neboli až do času vydání buly *Ad conditorem canonum* z 8. prosince 1322. Rok 1323 s vydáním buly *Cum inter nonnullos* již patřil do sedmé perzekuce, i když Clarenno oznámil ve třetím odstavci údobí devíti let po roku 1323, které ještě nebudou plně rozvinutou agresí sedmé *tribulatio*.⁵⁷

⁵⁵ *Liber Chronicarum*, s. 628: „...domini Caelestini [...] videlicet quod ab ipsius abrenuntiatione usque ad annos vigintiocto sequentes magna tribulatio durationem esset habitura“. Předpověď osmadvaceti let byla v *Liber Chronicarum* zopakována ještě dvakrát. Nejprve Angelo potvrdil výše citované schéma a když uvedl události na konci těchto osmadvaceti let šesté perzekuce, připojil s dodatkem „forsan melius est tacere quam aliquid dicere“ vyjádření:

⁵⁶ *Liber Chronicarum*, s. 633: „Ideo ad sextam tribulationem pertinentia et septimam, quae completis annis vigintiocto in vigesimo nono initium habuit“.

⁵⁷ *Liber Chronicarum*, s. 762: „Denique .xxvij. annorum revolutionibus ac tributis laboribus revolutionis sextae rotae circuli animalis pauperis viatoris in iudicium reprobati, superadditis novem ad eiusdem rotae revolutionem septimam distinguendam alterius temporis aurora“.

Z toho vyplývalo, že rok 1322 symbolizoval průlom či zlom k podstatnému zhoršení. Rovněž léta po rok 1322 nebyla definitivním koncem šesté *tribulatio*, podobně jako ještě nepatřila času plné realizace sedmého utrpení, ale po jistý čas kráčely spolu. Tato fáze přechodu představovala léta příprav, v nichž se objasní charakter budoucích posledních časů. Když Angelo popisoval šestou *tribulatio*, obával se podivných znamení pocházejících z nepřátelské moci a pronesl slova o fúzi mezi šestou a sedmou perzekucí.⁵⁸

Na zmíněném horizontu progresivního zatížení v devíti letech Angelo Clareno vystoupil s mimořádným historizujícím schématem nejbližší doby napojeným právě na devítiletý přechod mezi dvěma utrpeními. Clareno prorokoval zrození hada, který roztáhne svoji moc na západ, sever i jih, bude usilovat o změnu zákonů, přirozeného řádu i řádu evangelijního a pokusí se podplatit všechny stavy lidí.⁵⁹ V něm se naplní předpovězené proctví textu Dan 7, 25, on bude drak a šelma ze Zj 16, 13, jakož i *Syn zatracení* označený v textu 2 Sol 2, 3.⁶⁰ Oznamil zde, že události kolem roku 1322 dosvědčily příchod Antikrista? Či měl na mysli počátek finálního antikristovského zla? Zdá se, že ano. Minimálně naznačil, že přítomnost Antikrista bude bezprostřední. Alespoň hned následující pasáž s metodicky propracovaným scénářem událostí až do celistvé *restitutio* po porážce Satana toto potvrzovaly.

Jakožto znalec řeckého jazyka založil Angelo proctví na vzdechu vydaném holubicí, jehož tón zněl jako písmeno řecké abecedy „φ“, do latiny přepsané jako „Fy“. Celý obraz Clareno dále alegoricky interpretoval v perspektivě událostí minulých, přítomných i budoucích za účelem

⁵⁸ *Liber Chronicarum*, s. 674: „Ante sextam in septima consequentem conversionem columbae in corvum, corvum in viperam, viperae in salamandram, venenationem ficus et fontis aquae vivae [...] praeeccupationem occultam et invisibilem, inferorum regnum dilatatum infra termines filiorum Dei“.

⁵⁹ *Liber Chronicarum*, s. 679.

⁶⁰ *Liber Chronicarum*, s. 678.

přesnějšího popisu nejbližšího času. Počínaje popisem vystoupení hada a série zlých negativních událostí doprovázených působením šelmy.⁶¹

Po vylíčení údobí, v němž šelma bude poražena, neboť ji Kristus zabije dechem svých úst, započne proměna trůnu, únavnost a nedokonalost slova skončí, láska bude vyučovat všechny, mistrem bude Slovo a vznešený Duch. Zde ve skutečnosti Angelo popsal události, které charakterem náleží do sedmého věku celkových dějin spásy, ovšem nerozvinul je, ale vrátil se k vysvětlení významu vzdechu holubice. Symbolickou exegezi řeckých písmen Angelo předložil již v neméně hlubokém spisu z let 1321 – 1322, *Expositio super Regulam*, kde „φ“ indikovalo příchod Antikrista doprovázené četnými utrpeními a „χ“ označovalo příchod Ježíše Krista, obnovení církve nebeské a nebeské království.⁶² Angelo vyložil, že „Fy“ (φ) je digamma znázorněná dvěma gammami [ΓΓ = F], které označují písmeno šest, jenž je v řecké abecedě jednadvacátým písmenem před řeckým „χ“. U Latinů je jednadvacátým písmenem „X“, jenž je následováno „Y“, čemuž u Řeků odpovídá „Fy“ (ψ). Tato „Fy“ (ψ) označuje Františka, jehož chudoba, pokora a poslušnost byla v šestém věku církve poražena mnohokrát a mnohými způsoby hadem padajícím z nebe, vlastními i cizími. I církev v šestém věku bude čelit útokům hada. Nastanou války způsobené vlastními lidmi, kteří spíše než milovat Krista ukřižovaného usilují vládnout, ať již jako křesťané světští či duchovní.⁶³

⁶¹ *Liber Chronicarum*, s. 680: „Ex superiorum intelligentia et subsequentibus colligitur columbae gemitus, quae post praeterita signat, silens percussa dicit: Serpens fuit et venit Fy. petra. Fy. serpens. Fy. sextae conclusio pugnae mors et vita, in cinere et cilicio et sanguine pacis veritas mendacium, instant mala bonis et mala duplicia malis, sanctitas abominatio valida tempestas erit et concertatio magna testium et bestiae“. Interpunkce, užití minuskul i majuskul dle užití editora.

⁶² *Expositio*, s. 334.

⁶³ *Liber Chronicarum*, s. 682: „...digama est. Ex duobus gamis figuratum .F., quae senarium numerum important et est in alphabeto Graecorum xxj, et praecedit .χ. Graecum, quod quidem .X. apud Latinos, vigesimum primum est in alphabeto et post ipsum .X. sequitur .Y., quod apud Graecos est Fy. Fy Franciscum dicit, cuius paupertas, humilitas et obedientia a serpente, qui de caelo ruit, infra sextum Ecclesiae tempus multifarie multisque modis a propriis et extraneis expugnatur; sicut Ecclesia infra tempus idem ab eodem serpente insultus et varia bella et gravia sustinet ab his qui se domesticos dicunt, et carnaliter et superbe adversus eam et in ipsam regnare volunt, sive saeculares christiani sint sive clerici“.

V následujících řádcích označil reprezentanty této tělesné části počínaje císařem Fridrichem II., Saladinem až po Tartary. Po nich povstane nový nepřítel, zasazený do kontextu vyjádření *oslabení lásky, zmnožení marného vědění, schizmat a rozdělení řádu*. Tím Angelo jasně reflektoval přítomný čas. V něm totiž povstane starý had v synovi zatracení, aby kraloval, nastane utrpení, jaké nebylo od počátku světa. V písmeni „χ“, po pronásledováních, v písmeni „Fy“ (φ) ty, které předcházejí, jako v pátek, v němž se šíří nepravost, zejména v těch, kteří nesou znamení spravedlnosti. Oslabení víry a lásky se objeví u všech, zmnoží se marné vědění namísto zbožné úcty. Nastanou schizmata a rozdělení ve stavu světském, v kléru i mezi řeholníky, rozmnoží se války v křesťanstvu, odpadlictví u řeholníků, oddělení moci, zbavení ctností, umenšení světců, dojde k propuštění satana, mnohým herezím a rozdělení v samotném Řádu menších bratří předpovězeném již světcem Františkem. Nakonec ovšem nastane obnova skrze Eliáše. Ve „Fy“ (ψ), které následuje po „χ“ nastane dokonalý rozkvět serafinského stavu židů, Řeků i Latinů.⁶⁴

Poselství hlasu vydaného holubicí ohlašovalo blízkost apokalyptických utrpení. Schizmata, války, hereze a rozštěpení františkánského řádu byly ve skutečnosti historicky dokončeny. Nyní muselo nastat pronásledování Antikrista, ještě před obnovou vykonanou Eliášem a serafinským řádem františkánů. Angelo, píšíce tyto řádky v roce 1326, chápal uvedený rok jako čas již uzavřené šesté perzekuce. Proto

⁶⁴ *Liber Chronicarum*, s. 684 – 686: „Surrexit serpens antiquus in filio perditionis, ut impet, tunc erit tribulatio, qualis non fuit ab initio saeculi, in χ. littera, post tribulationes, in Fy praecedentes eam quasi in feria sexta, in qua inundat iniquitas, praesertim in his qui signa iustitiae ferunt, et fidei et caritatis evacuatio apparet fere in omnibus et vanae scientiae multiplicatio subintravit pro cultu pietatis in ludentibus, et appetitus nominis scientiae ardentem et sine rubore assumitur ab his qui promiserunt se solum Christum, et hunc crucifixum, semper quarere et amare, scismata et divisiones in saecularibus clericis et religionis, et praeoliorum in christianitate multiplicatio, et apostasia et discesio ab utroque imperio, virtutum privatio, sanctorum diminutio, – satanae – ex his apparet amplior solito – solutio, errorum haeresum multiplicatio, ordinis minorum a sancto francisco praevisa et praenuntiata divisio, quam divisionem post non longa tempora sequetur antichristiana vexatio, iuxta praefati sancti praedicationem prophetica, et per Eliam omnium restitutio, et in fy χ. sequente seraphici status et in Hebraeis, Graecis et Latinis plena et perfecta multiplicatio“.

upozornil čtenáře spisu, že pronásledování ještě neskončila a jejich vrchol teprve nastane. Hovořil o devíti přidaných letech pro oddělení od sedmé *tribulatio*.⁶⁵ Jednalo se o léta ztížení, jejichž konec, tedy pravděpodobně v roce 1331, bude sedmá *tribulatio* reprezentovaná „φ“, osvobozená od dějinného pletiva šesté *tribulatio* a tehdy nastane „*tribulatio, qualis non fuit ab initio saeculi*“.

Poslední desetiletí svého života Clarenno prožíval v perspektivě plného apokalyptického nazírání soudobých událostí, v nichž papeže Jana XXII. nahlížel jako heretika, jemuž není povinován žádnou poslušností.⁶⁶ Odpor k církevní autoritě Clarenno plně ztotožňoval s rezistencí vůči apokalyptickému nepříteli.

Od roku 1331 inkvizice zintenzivnila svoji činnost a Angelo se musel mít více na pozoru. V roce 1334 se již osmdesátiletý a nejistý Angelo naposledy vypravil na cesty. V dopise z tohoto roku ještě sdělil, že Antikrist byl již „*in his novissimis temporibus revelandus*“.⁶⁷ Opustil pohoří kolem Subiaca a zamířil do Neapolského království, kde se spoléhal na přijetí od přítele Filipa z Majoriky. Ten v roce 1329 zanechal veškerý svůj majetek a přesídlil ke své sestře Sancii, manželce Roberta z Anjou. Filip Clarena přijal a Clarenno v jeho blízkosti dožil své dny. Zemřel 15. června 1337 v Lucanii, kde si zbudoval malou poustevnu S. Maria dell'Aspro.

---

⁶⁵ *Liber Chronicarum*, s. 674.

⁶⁶ Potestà: *Angelo*, s. 220.

⁶⁷ *Epistola* 29, 234. Ke Clarenvu itineráři z posledních let cf. Accrocca: *I miracula beati Angeli (ms. Magliabecchi XXXIX, 75) e gli ultimi anni del Clarenno in Basilicata*. In: *Un ribelle tranquillo*. Assisi: Porziuncola, 2009, s. 127 – 139.

BIBLIOGRAFIA

Accrocca, Felice: *Angelo Clareno. Seguire Cristo povero e crocifisso*. Padova: Edizioni Messagero, 1994.

Accrocca, Felice: *Un ribelle tranquillo*. Assisi: Porziuncola, 2009.

Accrocca, Felice: *I „Miracula beati Angeli“ (ms. Magliabecchi XXIX, 75) e gli ultimi anni del Clareno in Basilicata*. AFH 89/1996, s. 615 – 627.

Accrocca, Felice: *Ancora sui „Pauperes Eremitae Domini Celestini“*. AFH 84/1991, s. 273 – 278 .

Accrocca, Felice: *Concerning the Case of the Heretical Pope: John XXII and the Question of Poverty: Ms XXI of the Capestrano Convent*. Franciscan Studies 54/1997, s. 167 – 184.

Auw, Lydia von (ed): *Angeli Clareni Opera I, Epistolae*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1980.

Bagliani, Agostino P.: *Bonifacio VIII*, Torino: Einaudi, 2003.

Baluze, Étienne – Mansi, D. Johannes (edd): *Miscellanea: Novo ordine digesta et non paucis ineditis monumentis opportunisque animadversionibus aucta opera ac studio Joannis Dominici Mansi*. III. Lucae: Vincentium Junctinium, 1762.

Bartoli, A. Langeli: *Il manifesto francescano di Perugia dal 1322 alle origini dei fraticelli „de opinione“*. Picenum Seraphicum 11/1974, s. 204 – 261.

Berardini, Lorenzo: *Frate Angelo Clareno da Chiarino alla luce della storia*. Osimo: Pax et Bonum, 1964.

Boccali, Giovanni (ed.): *Expositio super Regulam Fratrum Minorum di Frate Angelo Clareno*. Assisi: Edizioni Porziuncola, 1995.

Boccali, Giovanni (ed.): *Liber chronicarum sive tribulationum Ordinis Minorum di Frate Angelo Clareno*. Assisi: Edizioni Porziuncola, 1999.

Böttcher, Diethelm: *Johannes XXII., Ludwig der Bayer und die monitio canonica.*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 96/2010, s. 314 – 349.

Burr, David: *The Spiritual Franciscans. From protest to Persecution in the Century After Saint Francis*. Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 2001.

Douie, L. Decima: *Three treatises on evangelical poverty by Fr. Richard Conyngton, Fr. Walter Chatton and an anonymous from MS V III 18 in Bishop Cosin's library, Durham*. AFH 24 – 25/1931 – 1932, s. 36 – 58, 210 – 240, 341 – 369.

Gatto, Lodovico: *Celestino V pontefice e santo*. Roma: Bulzoni Editore, 2006.

Gribomont, Jean: *La Scala Paradisi, Jean de Raithou et Ange Clareno*. Studia Monastica 2/1960, s. 345 – 358.

Grundmann, Herbert: *Die papstprophetien des Mittelalters*. MGH Schriften 25/2, Stuttgart, 1977, s. 2 – 14.

Heft, L. James: *Nicholas III (1277 – 1280) and John XXII (1316 – 1334): Popes in contradiction? A Reexamination of Texts and Cotexts*. Archivum Historiae Pontificiae 1983/21, s. 245 – 257;

Herde, Peter: *Cölestin V. (1294) (Peter von Morrone). Der Engel-papst. Mit einem Urkundenanhang und Edition zweier Viten*. Stuttgart: Heirseemann, 1981.

Ini A. Maria: *Nuovi documenti sugli Spirituali di Toscana*. AFH 66/1973, s. 305 – 377.

Kaufhold, Martin: *Gladius spiritualis. Das päpstliche Interdikt über Deutschland in der Regierungszeit Ludwigs des Bayern (1324 – 1347)*. Heidelberg: Winter, 1994, s. 66 – 70;

Lambert, D. Malcolm: *Povertà francescana. La dottrina dell'assoluta povertà di Criston e degli apostoli nell'ordine francescano (1210 – 1323)*. Milano: Edizioni Biblioteca Francescana, 1995.

Lambert, D. Malcolm: *The Franciscan crisis under John XXII*. Franciscan Studies 32/1972, s. 123 – 143.

Lambertini, Roberto: *Venenatae temporis huius quaestiones. Angelo Clareno di fronte alla controversia sulla povertà di Cristo e degli Apostoli*. In: Ovidio Capitani: quaranta anni per la storia medioevale II. Bologna: Patron, 2003, s. 228 – 261.

Lerner E. Robert: *Gentile da Foligno interpreta la profezia Ve mundo*. In: *Scrutare il futuro*. Roma: Viella, s. 161 – 200.

Merlo, G. Giovanni: *Nel nome di San Francesco*. Padova: Editrici Francescane, 2006.

Miccoli, Giovanni: *Considerazioni al margine di una recente edizione dell'Historia septem tribulationum ordinis Minorum di Angelo Clareno*. In: *Ovidio Capitani: quaranta anni per la storia medioevale II*. Bologna: Patron, 2003, s. 291 – 308.

Miethke, Jürgen: *Ockhams Weg zur Sozialphilosophie*. Berlin: Walter de Gruyter, 1969, s. 387 – 392.

Musto, G. Ronald: *Angelo Clareno O.F.M. Fourteenth-Century translator of the Greek Fathers: an introduction and a checklist of manuscripts and printings of his Scala Paradisi*. AFH 76/1983, s. 215 – 238, 589 – 645.

Müller, Karl (ed.): *Einige Actenstücke und Schriften zur Geschichte der Streitigkeiten unter den Minoriten in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. ZKS 6/1884, s. 106 – 108.

Oakley, John: *John XXII and Franciscan innocence*. Franciscan Studies 46/1986, s. 217 – 226.

Property Rights in the Shift from „Community“ to „Michelist“. Rivista internazionale di Diritto Comune 22/2011, s. 141 – 169.

Paciocco, Roberto: *Le „tribolazioni“ di Angelo Clareno (in margine alle recenti edizioni)*. Collectanea Franciscana 71/2001, s. 493 – 521.

Paul, Jacques: *Les Spirituels, l'Église et la papauté*. In: *Chi erano gli spirituali?* Assisi: Società internazionale di studi francescani, 1976, s. 223 – 262.

Piron, Sylvain: *An institution made of individuals: Peter John Olivi and Angelo Clareno on the Franciscan experience*. In: *Individuals and Institutions in Medieval Scholasticism*. London: London University Press, 2020, s. 157 – 176.

Potestà, Gian Luca: *Storia ed escatologia in Ubertino da Casale*. Milano: Università Cattolica del Sacro Cuore. 1980.

Potestà, Gian Luca: *Angelo Clareno dai Poveri Eremiti ai Fraticelli*. Roma: Istituto storico italiano per il medio evo, 1990.

Romagnoli, B. Alessandra: *La rinuncia di Celestino nella cronachistica del tempo*. In: San Pietro Celestino nel settimo centesimo dell'elezione pontificia. Casamari: Associazione culturale Gli argonauti, 1995, s. 109 – 165.

Romagnoli, B. Alessandra: *Le bolle di Celestino V cessate da Bonifacio*. Archivum historiae pontificiae 37/ 1999, s. 61 – 83.

Romagnoli, B. Alessandra: *Persone e luoghi di Celestino V dalla rinuncia al pontificato alla morte: Celestino V nel VII centenario della rinuncia al pontificato*. In: Celestino V dalla rinuncia alla cattura. Casamari: Associazione culturale Gli argonauti, 1997, s. 47 – 78.

Pellegrini, Luigi: *Angelo Clareno e Francesco d'Appignano tra povertà e politica: alle origini delle dissidenze francescane nella Marche*. Le Marche. Folklore – Religiosità 5/ 2002, s. 39 – 53.

Sbaralae H. Johannes (edd.): *Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus Ordinibus Minorum, Clarissarum et Poenitentium a Seraphico Patriarcha Sancto Francisco institutis concessa*. III – V. Romae, 1765 – 1898.

Schwalm, Jacobus (ed.): MGH, *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, V. Hannoverae-Lipsiae, 1909 – 1913.

Tabarroni, Andrea: *Gli Ordini mendicanti nelle Marche: per un'ipotesi di confronto a partire dalla rete insediativa*. In: Atti del Convegno Istituzioni e Società nelle Marche, (sec. XIV – XV). Ancona-Camerino-Ancona: Deputazione di Storia Patria per le Marche, 2000, s. 479 – 491.

Tabarroni, Andrea: *Spirituali e Fraticelli: le molte anime della dissidenza francescana nelle Marche tra XIII e XV secolo*. In: I Francescani nelle Marche, secoli XIII-XVI. Milano: Cinisello Balsamo, 2000, s. 38 – 53.

Tabarroni, Andrea: *La povertà e la spada. A proposito dell'interpretazione di Luca 22, 35 – 38 nella polemica francescana contro Giovanni XXII*. In: Chémins de la pensée médiévale. Mélanges Zénon Kaluza. Turnhout: Brepols, 2002, s. 617 – 652.

Tabarroni, Andrea – Lambertini, Roberto: *La concordia tra Niccolò III e Giovanni XXII in Fitzralph e Wyclif. Note su alcune reinterpretazioni*

della povertà francescana. In: John Wyclif. Logica politica teologia. Firenze 2003, s. 3 – 22.

Tabarroni, Andrea: „*Non so che fraticelli...*”: *identità e tensioni minoritiche nella Marchia di Angelo Clareno*. In: Angelo Clareno francescano. Spoleto: Cisam, 2007, s. 227 – 261.

Wittneben, E. Luise: *Bonagratia von Bergamo: Franziskanerjurist und Wortführer seines Ordens im Streit mit Papst Johannes XXII*. Leiden-Boston: Brill, 2003.

ÚDAJE O AUTOROVI

Mgr. Lic. Vít Hlinka, Ph.D.

Univerzita Palackého v Olomouci

Cyrilometodějská teologická fakulta

Katedra církevních dějin a dějin křesťanského umění

vit.hlinka@upol.cz

Testimonia registri Varadiensis: Hľadanie práva podľa

Varadínskeho registra¹

DANIELA ROŠKOVÁ

RESUMÉ

Testimonia Registri Varadiensis: An Investigation into Judicial Practices According to the Regestrum Varadinense

In the medieval Kingdom of Hungary, as in most of Europe, disputes were frequently resolved through the ordeal system, known as God's courts. When conclusive evidence was lacking, an ordeal was administered, subjecting one party to a physically demanding or unpleasant test as a means of divine judgment.

Under the reign of King Coloman (1095 – 1116), these ordeals were conducted in approximately twenty ecclesiastical institutions, primarily in cathedrals and larger provostships. Notably, the cathedral in *Varadinum* (modern-day Oradea, Romania) was among these institutions.

Records of trials held between 1208 and 1235, discovered centuries later in the sacristy of the cathedral, along with the ceremonial text pertaining to God's judgment, were compiled and published in 1550 by Bishop of *Varadinum*, Georgius Martinuzzi (Fratr Juraj Utišinovič, Fratr Georgius) in Cluj. This publication, titled *Ritus explorandae veritatis, quo Hungarica natio in dirimendis controversiis ante annos*

---

¹ Táto práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0409/20 Hľadanie a nachádzanie práva podľa Varadínskeho registra.

trecentos et quadraginta usa est, et ejus testimonia plurima, in Sacratio summi templi Varadiensis reperta, is collectively known as the *Regestrum Varadinense*.

Although the original manuscript used for this publication has been lost, some copies of the printed book have survived. In 1903, János Karácsonyi, with the assistance of Samu Borovszky, produced a facsimile edition of the Cluj publication, presenting the Varadin register chronologically with a critical apparatus under the title *Testimonia registri Varadiensis ordine chronologico digesta*. This paper will focus on the *Regestrum Varadinense* and its forthcoming critical bilingual edition.

Key words: *Regestrum Varadinense*, ordeal, trial by hot iron, liturgy, *iudicium Dei*

Náboženské predstavy, viera v nadpozemský svet, viera v bohov a ich zásahy do života smrteľníkov patria od nepamäti k základným presvedčeniam ľudskej spoločnosti. Od najstarších čias sa stretávame s náboženskými predstavami ľudí v podobe hmotných pamiatok a v neskoršom období, v súvislosti s vývojom písma, aj v podobe písomných prameňov. Bohovia sú v týchto predstavách úzko spätí s ľudstvom a zasahujú do jeho každodenných záležitostí. Svoju priazeň dávajú najavo dobrou úrodou, priaznivým počasím alebo plodnosťou, nepriazeň naopak chorobami, hladomorom, zlou úrodou či vojnami. Samostatnú kapitolu tvorí božská prítomnosť v práve. Účasť božstiev pri hľadaní a osvetlení pravdy aj v súvislosti s riešením konfliktov medzi ľuďmi zohrávala významnú úlohu. Jednou zo zaužívaných praxí pri súdnom procese bolo hľadanie a nachádzanie práva prostredníctvom božích súdov. V prípade, že sa nedal spor vyriešiť žiadnym iným spôsobom dokazovania, rozhodnúť o pravde malo božstvo.

Príklady sú zachované už v zákonníkoch zo starovekej Mezopotámie, v právnych normách Ur – Nammu (cca 2100 pred. n. l.)², aj v Cham-murapiho zákonníku (cca 1750 pred n. l.). Už v Chammurapiho zákonníku, jednej z najstarších zachovaných písomných pamiatok práva, sa využíva skúška vodou – Riekou. V zákonníku sa hovorí: „Ak niekto niekoho obvinil z čarodejníctva, ale mu to nedokázal, ten, ktorý bol obvinený z čarodejníctva, pôjde k Rieke, do Rieky sa ponorí a ak ho Rieka premôže, ten, ktorý ho obvinil, vezme si jeho majetok; ak Rieka tohto človeka očistí a on vyjde neporušený, bude ten, ktorý ho obvinil z čarodejníctva, potrestaný smrťou; ten, ktorý sa ponoril do Rieky, si odnesie majetok toho, ktorý ho obvinil.“³

Podobné formy božích súdov nachádzame v zmienkach zo starovekej Mezopotámie, Perzie aj iných kultúr. Napriek týmto dokladom už z druhého tisícročia pred n. l. patrí medzi najčastejšie a najlepšie dokumentované obdobie božích súdov stredoveku a po krátkom prerušení opätovné rozvinutie božích súdov v období raného novoveku, keď táto forma nadobudla svoj najväčší rozmach pri obvineniach z čarodejníctva.

S príchodom kresťanstva sa v prostredí, kde bolo prijaté, mení predstava mnohobožstva v zásah jediného Boha. Boží súd (*iudicium Dei*) sa označuje aj ako ordál alebo ordálie. Rozvinutie používania hľadania pravdy týmto spôsobom prichádza v európskom priestore so stredovekom. Na území Uhorského kráľovstva, podobne ako v celej Európe, sa ordálmi riešili spory od 11. storočia do roku 1234. V prípadoch, keď chýbali dostatočné dôkazy, pristúpilo sa k Božej skúške. Pri nej sudca podrobil jednu zo strán bolestivej, nebezpečnej alebo nepríjemnej skúške. Podoby skúšky boli rôzne, medzi najčastejšie formy patrili skúška vodou (studenou alebo horúcou), ohňom, rozžeraveným železom, olovom alebo súbojom, prípadne aj prísaťou. Vychádzalo sa

---

2 Konkrétne išlo o skúšku vodou pri čarodejníctve. Kramer, Samuel N.: *Ur-Nammu Law Code*. *Orientalia*, 23/1954, č. 1, s. 40.

3 Druhý paragraf zákonníka. Valachovič, Pavol: *Zákonníky starovekých národov*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2009, s. 8.

z presvedčenia, že božstvo zázračne zasiahne v prospech nevinného a naopak, že vo svojej všemohúcnosti a múdrosti nedopustí, aby zlý skutok vinníka ostal nepotrešaný.

V Uhorsku rozhodoval o potrebe vykonania Božieho súdu vo väčšine prípadov svetský sudca. Ten rozhodol o poslaní sporiacich sa strán na ordál, ktorý vykonávali predstavitelia cirkevných inštitúcií (kapitul alebo prepoštiev), v ktorých sa výsledok Božej skúšky aj vyhodnocoval. Výsledok sa následne oznámil svetskému sudcovi, ktorý na jeho základe rozhodol spor. Podľa zákona kráľa Kolomana (1095 – 1116) sa ordály konali len v asi 20 cirkevných inštitúciách: v katedrálach a v niektorých väčších prepoštvách. Medzi ne patrila aj katedrála vo Veľkom Varadíne (Oradea dn. Rumunsko).⁴

Kanonici rímskokatolíckej katedrály vo Veľkom Varadíne robili záznamy, ktorých časť sa o niekoľko storočí neskôr našla v sakristii katedrály. Texty boli zozbierané a vytlačené v roku 1550 v Kluži spolu s textom obradu súvisiaceho s Božím súdom pod názvom *Ritus explorandae veritatis, quo Hungarica natio in dirimendis controversiis ante annos trecentos et quadraginta usa, est, et ejus testimonia plurima, in Sacratio summi templi Varadiensis reperta...* Tento corpus nazývame Varadínsky register. Jeho autor, frater Juraj Utišinovič, bol veľkovaradínskym biskupom v rokoch 1535 – 1551 a zostavil ho na základe nájdených záznamov zo sakristie veľkovaradínskej katedrály. Išlo o záznamy zo súdnych procesov z rokov 1208 – 1235. Rukopis slúžiaci ako podklad pre publikáciu sa stratil, no niektoré exempláre tlačenej knihy sa zachovali dodnes.⁵ V roku 1903 vydal János Karácsonyi s pomocou Samua Borovszkeho vo veľkom náklade faksimile odpis klužskej tlače a text Varadínskeho registra v chronologickom poradí, sprevádzaný

⁴ Škovierová, Angela: *Bratislavská kapitula a súd rozpáleného železa*. In: Sondy do Belových Vedomostí v súvekom Uhorsku. (= Sambucus Supplementum II). Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Katedra klasických jazykov, 2010, s. 90 – 91.

⁵ Lysý, Miroslav: *Varadínsky register v uhorskom dejepisectve*. *Historia et theoria iuris*, 15/2023, č. 2, s. 41 – 42.

impozantným kritickým aparátom pod názvom *Testimonia registri Varadiensis ordine chronologico digesta*.⁶

Varadínsky register ako najdôležitejší prameň k uhorským Božím súdom poukazuje na ich záväznú a ritualizovanú podobu. Celý proces Božieho súdu mal svoj predpísaný postup, ktorého presné dodržanie bolo predpokladom pre vyjavenie Božej vôle. Pred samotným prístupom k Božiemu súdu bolo potrebné, aby sa probant na skúšku pripravil trojdňovým pôstom a následne sa zúčastnil liturgických obradov v deň konania ordálu. Liturgické obrady mali taktiež svoj stanovený postup, ktorého detaily sa dozvedáme v spomenutom vydaní Varadínskeho registra v pripojenej liturgii Božieho súdu.⁷

Prvým krokom liturgie Varadínskej kapituly v súvislosti s Božími súdmi bolo „biskupské požehnanie nového železa, pripraveného

⁶ Karácsonyi, János – Borovszky, Samu: *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis A. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadinensis Lat. rit.* Budapest: Victor Hornyánszky. Budapest 1903, 556 s.

⁷ Všetky citáty z latinského originálu pochádzajú z vydania Karácsonyi – Borovszky, *Regestrum Varadinense*, s. 146 – 152. Liturgiu zaznamenal aj Matej Bel vo svojom diele *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima Hvgariam Cis-Danubianam; altera, Trans-Danubianam; tertia Cis-Tibiscanam; quarta Trans-Tibiscanam: Vniuersim XLVIII. comitatibus designatam, expromit. Regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, terras, coeli, solique ingenium, nature munera & prodigia; incolae variarum gentium, atque harum mores; prouinciarum magistratus; illustres familias; vrbes arces, oppida, & vicos propemadum omnes; singulorum praeterea, ortus & incrementa, belli pacisque conuersiones, & praesentem habitum; Fide optima, Adcuracione summa, explicat. Opvs, hvcvqve desideratvm, et in commvne vtile. Accedvnt Samvelis Mikovini mappae, singulorum comitatuum, methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomvs primvs. Viennae Austriae: Impensis Pavlii Stravbii Bibliopolae, Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, 1735, s. 563 – 568), pričom je zrejme, že Bel vychádzal z varadínskeho súdu a ním citovaného diela *Ritus explorandae veritatis* z roku 1550. Rozboru Belovho popisu sa venovala Angela Škovierová (Škovierová, *Bratislavská kapitula a súd rozpaleného železa*, s. 89 – 111). Tu sa nachádza aj prepis Belovho latinského textu liturgie (s. 95 – 99) a autorkin preklad Belovho citátu Varadínskej liturgie do slovenčiny (s. 103 – 108). V predkladanej štúdiu sa uvádzajú úryvky z komplexného prekladu Varadínskeho registra (Lysý, Miroslav – Múcska, Vincent – Rošková, Daniela: *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis – Varadínsky register alebo Obrad skúmania pravdy*, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2024 – v tlači).*

k vyjaveniu spravodlivého⁸. Súčasťou požehnaní boli predpísané modlitby. Potom sa železo pokropilo svätenou vodou a biskup povedal: „Požehnanie Boha Otca i Syna i Ducha Svätého nech zostúpi na toto železo, aby rozhodlo Boží súd. Amen.“⁹ Nasledovalo požehnanie miesta, kde sa mal zapáliť a posvätiť oheň.¹⁰ Ďalej sa prikróčilo k požehnaní ohňa.¹¹ Nasledovala omša súdu žeravého železa.¹² Súčasťou bolo aj prijímanie obvinenému či obžalovanému týmito slovami: „Telo nášho Pána Ježiša Krista nech ti je dnes na potvrdenie spravodlivého rozsudku. Amen.“¹³

Liturgia vo Varadínskom registri ďalej hovorí: „Po ukončení omše nech kňaz prejde s krížom a svätenou vodou i s ľudom na miesto, kde sa má odohrať skúška. Nech sa najprv prednesie sedem kajúcnych žalmov s litániami, medzi ktoré nech sa vložia tieto dva verše: Nech nad spravodlivosťou neprevládne bezprávie, ale nech lož je teraz i vždy premožená tvojou pravdou. Responzórium: Prosíme ťa, uslyš nás. Aby si nám dnes ráčil vyjaviť spravodlivý rozsudok. Responzórium: Prosíme ťa, Baránok Boží, Kriste, uslyš nás, Kriste, vyslyš nás. Pane, zmiluj sa, Kriste, zmiluj sa.“¹⁴

Následne sa prednášali ďalšie modlitby nad železom *a po nich sa železo pokropilo svätenou vodou*. Po prednesení modlitieb kňaz podal

8 Sequitur benedictio episcopalis super novum ferrum ad manifestandum verum iudicium preparatum.

9 Tunc aspergatur ferrum aqua benedicta et dicat episcopus: Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super hoc ferrum ad discernendum iudicium Dei. Amen.

10 Sequitur benedictio ad locum, ubi ignem accendere et consecrare debent.

11 Benedictio ignis.

12 Sequitur missa iudicii candentis ferri.

13 Corpus Domini nostri, Iesu Christi sit tibi hodie ad probationem veri iudicii. Amen.

14 Peracta missa pergat sacerdos cum cruce et aqua benedicta et plebe ad locum, ubi probatio fieri debet. Imprimis dicantur septem psalmi poenitentiales cum letania, in qua interserantur hi duo versiculi.

Ut iustitiam non dominetur iniquitas, sed subdetur nunc et semper falsitas veritati tuae. Responsorium: Te rogamus, audi nos. Ut verum iudicium hodie nobis manifestare digneris. Responsorium: Te rogamus. Agnus Dei. Christe, audi nos. Christe, exaudi nos. Kyrie eleison. Christe. Kyrie.

prijímanie s týmito slovami: „Ó, človeče, ak si v tejto veci vinný, alebo si ju vykonal, alebo si o nej vedel, alebo si bol jej nositeľom, či si s ňou súhlasil, alebo si pri vykonaní spomínaného hriechu vedome podporoval páchatelov, zakazujem ti v prítomnosti všetkých zúčastnených skrze Otca i Syna i Ducha Svätého a skrze strach zo súdneho dňa, skrze službu krstu a skrze úctu voči všetkým svätým, aby si vstúpil do kostola, pripojil sa ku kresťanskému spoločenstvu, ak len sa nechceš vyznať z vykonaného previnenia predtým, než budeš podrobený skúške verejným súdom.“¹⁵

Kňaz sa následne previnilca (lat. N. sg. *scleratus*) pýtal, či je vinný. Po odpovedi, že je nevinný, sa kňaz pýtal, či je čistý. Po odpovedi, že je čistý, mal previnilec uchopiť žeravé železo hovoriac tieto slová: „Skrze to telo nášho Pána Ježiša Krista, ktoré som dnes prijal, nespoliehajú sa na žiadne čary ani na schopnosti bylín, vezmem toto železo.“¹⁶

Ďalší popis konania sa v liturgii priamo nespomína, ale priebeh orďálu spočíval v prenesení uvedeného požehnaného rozžeraveného železa obvineným, po čom nasledovalo obviazanie a následné zapečatenie rany. Po troch dňoch kanonici v kostole ranu rozviazali (*solvere*), preskúmali (*solutio manus*) a podali vyhodnotenie, ktoré sa následne oznamovalo sudcovi. V prípade, že sa rana hojila dobre, znamenalo to, že probant v skúške obstál. Varadínsky register takéhoto človeka označuje za očisteného (*iustificatus*, v menšom počte prípadov aj *mundatus*). V opačnom prípade, keď sa rana nehojila dobre, znamenalo to nepriaznivý výsledok, vôľa Božia rozhodla v neprospech obvineného. V registri sa označil výsledok skúšky pre daného probanta, že bol popálený (*combustus*),

15 Interdico tibi, o homo, coram omnibus astantibus per Patrem et Filium et Spiritum Sanctum et per tremendum diem iudicii, per ministerium baptismatis et per venerationem omnium sanctorum, ut si de hac re culpabilis es, aut fecisti, aut scivisti, aut baiulasti, aut consensisti, aut propter actam culpam denominatam sciens factoribus iuvisisti, ut ecclesias non introeas, Cristianę societati non miscearis, si reatum nolueris confiteri admissum, antequam iudicio examineris publico.

16 Tandem accusatus accipiat ferrum ignitum hæc verba sequentia dicendo: Per illud corpus Domini nostri Iesu Christi, quod hodie sumpsisti, non confidens in ullum maleficium, nec in virtutibus herbarum accipio hoc ferrum.

teda skúškou neprešiel a v spore prehral. Za rovnako negatívny výsledok sa považovalo, ak bola pečať porušená alebo falošná. Oficiálna pečať mala zabrániť manipulovaniu s ranou a jej narušenie automaticky znamenalo negatívny výsledok skúšky. Dokladmi v registri sú viaceré záznamy, napr. č. 50 (146)¹⁷, v ktorom sa hovorí: „...Keď však mali po prenesení železa vo Varadíne Heguna rozviazať, kanonici jeho ruku nevyšetrili, pretože našli pečať poškodenú.“¹⁸ Záznam č. 85 (311): „...Keď Ján preniesol železo, ruku si nepopálil, ale pečať bola zlomená.“¹⁹ Záznam č. 83 (309): „...Nalukove a Cekove ruky sa nevyšetrili, pretože sa zistilo, že ich pečate boli zlomené...“²⁰ Záznam Č. 280 (92) vypovedá o viacerých podrobnostiach Božích súdov: „...Keď spomenutí zlodeji v nedeľu preniesli železo, museli zaplatiť, pretože jeden z nich menom Juraj sa popálil, kým ruky troch z nich, menovite Visu, Virsinta a Mila, boli zapečatené falošnou pečaťou, keďže pečať kapituly sa zlomila. Títo sa pokladajú za odsúdených. Zlodej Peter však pre chorobu železo nemohol zdvihnúť.“²¹

Varadínsky register po uvedenom úvode, ktorý obsahuje liturgiu s presnými pokynmi činov, požehnaní a modlitieb sprevádzajúcich ordál rozžeraveného železa, nasledujú v Klužskom vydaní chronologicky usporiadané písomné potvrdenia Varadínskeho registra (*testimonia*

17 V tejto práci je každý záznam označený číselne tak, ako sme ho uviedli vo vydávanom preklade (Lysý – Múcska – Rošková, *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*). Každý záznam je označený dvoma číslami, ktoré rešpektujú kombináciu chronologického usporiadania Varadínskeho registra podľa Jánosa Karácsonyiho a Samua Borovszkeho a pôvodného číslovania vychádzajúceho z prvého vydania z roku 1550, ktoré je podľa tradičného úzu uvedené v zátvorke.

18 Hegen itaque cum portato Varadini ferro solvi deberet, canonici manum eius non inspexerunt, quia sigillum non sanum invenerunt.

19 Ioannes portato ferro incombustam habuit manum, sed sigillum fractum.

20 Naluc et Ceca manus non sunt inspecte, quia sigilla eorum fracta sunt inventa.

21 Praedicti fures cum in die dominico portato ferro solvi deberent, unus eorum nomine Georgius combustus est, manus vero trium, scilicet Visam, Virsint et Mil fracto sigillo capituli falso sigillo fuerant sigillatę. Qui pro iniustus habitus sunt. Petrus vero fur propter infirmitatem ferrum levare non potuit.

registri Varadiensis ordine chronologico digesta), ktorý obsahuje 389 záznamov.

Záznamy sú radené chronologicky a obsahujú súdne spory z rokov 1208 – 1235, ktoré si vyžadovali skúšku rozžeraveným železom (ide konkrétne o 345 prípadov) alebo zloženie prísahy, ktorá je ale v záznamoch zaznamenaná omnoho zriedkavejšie (len 19 prípadov). Prísaha sa vykonávala v katedrále nad hrobom alebo oltárom svätého Ladislava. Ordál prebiehal vo Varadíne len týmito dvoma spôsobmi, žiadna iná forma, ako napríklad skúška vodou, olovom alebo súbojom, nie je zaznamenaná. Len jedenkrát, v zázname č. 3 (332), je spomenutá aj iná forma ordálu, a to pravdepodobne ordál hostie. Obvinený bol uznaný za vinného ešte predtým, ako pristúpil k dohodnutému Božiemu súdu (k neseniu železa), a to tak, že „vypustil z úst do ruky Telo Pánovo, a preto bol uznaný vinným.“²² Už tento moment bolo možné charakterizovať ako Boží súd, lebo sa predpokladalo, že len človek s čistou dušou a čistým svedomím môže prijať telo a krv Ježiša Krista. Probant, ktorý dostal hostiu a ukázalo sa, že ju nemôže prijať, nemohol byť nevinný. Vinníka, ktorý prijal eucharistiu svätokrádežne, mali usvedčiť nezvyčajné telesné prejavy, pričom sa sledovalo, či hostiu nevyvráti späť do rúk, nezačne sa mu tvoriť pena okolo úst alebo sa nezačne dusiť.²³

Okrem zaznamenania samotných súdnych sporov riešených ordálmi bolo úlohou Varadínskej kapituly vyhotoviť potvrdenia o právnych úkonoch (majetkové vyrovnanie, závet, prevod majetku, oslobodenie sluhu, apod.). Varadínsky register je historickým dokladom o tom, ako sa v období vlády uhorského kráľa Ondreja II. v Uhorsku rozširuje zvyk spisomňovania právnych a procesných úkonov.²⁴

22 ...posuit Corpus Domini de ore in manum et reus est ob hoc iudicatus. Ide o obdobu kontumačnej prehry na súde rozžeraveného železa, ktorý znamenal prehru v spore.

23 Lampart, Filip: *Ordály a súdne súboje v stredovekom Uhorsku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2023, s. 60 – 61.

24 Lysý, *Varadínsky register v uhorskom dejepisectve*, s. 41.

Záznamy obsahujú celkovo asi 2500 osobných mien a približne 700 miestnych názvov, predovšetkým zo širšieho okolia Varadína. Hoci súdnej právomoci kapituly podliehali len spory v najbližšom okolí, je pravdepodobné, že rituál zaznamenaný v jej dokumentoch sa s menšími miestnymi variáciami používal v celom Uhorsku.²⁵

Prevažnú väčšinu záznamov vo Varadínskom registri tvoria skúšky rozžeraveným železom. Medzi 345 prípadmi sa stretávame s výsledkom pozitívnym aj negatívnym. V mnohých prípadoch strany došli k vzájomnej dohode ešte pred vykonaním samotnej skúšky a k skúške nakoniec nedošlo. V menšom počte prípadov sa strany dohodli až po prenesení železa, alebo pred samotným zistením výsledku skúšky. Obdobne dochádzalo k uzmiereniu strán aj pred vykonaním prísahy. Skúška sa nemusela konať ani v prípade, že žalujúca strana žalobu odvolala.

Jednotlivé prípady zapísané v registri majú svoju podobnú štruktúru. Väčšina záznamov začína menom žalobcu a žalovaného a určením, z akého priestupku svojho protivníka (protistranu) obviňuje. Spory sa týkali najrôznejších prípadov. V registri sa spomínajú rôzne prípady usmrtenia (*occisio, homicidium*), krádeže (*furtum*), lúpeže (*latrocinium*), únosu (*raptus*), podpaľačstva (*combustio*), otázky právoplatnosti manželstva (*matrimonium*), čarodejníctva, resp. zlorečenia či travičstva (*veneficium, maleficium*), slobody resp. príslušnosti k určitej sociálnej skupine (iobagióni, hostia, hradčania a pod.) alebo povinností jednotlivých sociálnych skupín. Často sa v zápise uvádza len informácia o spôsobenej škode, prípadne výške škody, bez bližšej špecifikácie.

Jednotlivé osoby sa označovali menom a pre bližšiu identifikáciu sa doplnilo buď bydlisko, meno otca, prídomok alebo sociálne postavenie či hodnosť (jobagión hradu, opát, diakon a pod.). Žalobcami

---

²⁵ Škovierová, *Bratislavská kapitula a súd rozpáleného železa*, s. 90.

i obžalovanými mohli byť nielen jednotlivci, ale aj celé skupiny ľudí, celé dediny alebo sociálne skupiny.²⁶

Po bližšom určení sporiacich sa strán záznam uvádza predmet sporu, v niektorých prípadoch približuje detailnejšie tvrdenia jednotlivých strán. Nasleduje meno sudcu, ktorý je označený ako *iudex*. Sudcom bol najčastejšie svetský hodnostár (župan, dvorský župan, palatín) alebo cirkevný hodnostár (opát, biskup). Dôležitou osobou pri ordáloch bol pristav (*pristaldus*),²⁷ ktorého sudca poveril úlohou súdneho posla a sprievodcu účastníkov sporu, zároveň bol aj svedkom. Úlohou pristava bolo sprevádzať obvineného alebo aj celé spoločenstvo obvinených, prípadne aj obe strany sporu na miesto výkonu súdu. Žalovaný nemusel byť pri Božom súde osobne prítomný, mohol za seba poslať náhradníka, čo je vo Varadínskych záznamoch pomerne častý jav. Takýto zástupca vykonal skúšku namiesto obvineného a v texte je označený ako „človek tejto strany“ napr. *homo Alexandri* – Alexandrov človek.²⁸ Keď vyšiel takýto zástupca z Božieho súdu úspešne, očistil sa aj obvinený. Rovnako to ale platilo aj v opačnom prípade. Božiemu súdu sa nebolo možné vyhnúť, pokiaľ to protistrana požadovala, museli na ňom byť prítomné obe sporiace sa strany. Ak sa však stalo, že niekto na súd neprišiel, ani neposlal ospravedlnenie a vysvetlenie alebo náhradníka, automaticky bol odsúdený.²⁹

Súčasťou varadínskeho záznamu bolo zaznamenanie príkazu na vykonanie súdu rozžeraveného železa alebo prísahy. Tento príkaz na poslanie na súd sa označoval ako poslanie *ad ferrum* alebo *ad pravdam*,

26 Napr. č. 51 (147): Všetci hradčania z Körmösdu obvinili dedinčanov zo Sasu pred biharským županom Mikom, že sú ich spoluobyvatelmi... *Universi castrenses de Cornust impecierunt villanos de Sob pro concivibus suis coram Mica, Bichoriensi comite...*

27 Viac k termínu pristav alebo latinizovane pristald pozri Švecová, Adriana – Gábriš, Tomáš: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 114.

28 Č. 100 (326).

29 Škovierová, Angela: *Božie súdy a ich recepcia v európskych a slovackých tlačiaciach*.

In: *Vyššia moc pri výkone spravodlivosti*. Miroslav Lysý – Vincent Múcska – Daniela Rošková (eds.), Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2024, s. 110.

prípadne stačilo poznamenať, že strany boli poslané do Varadína (*Varadinum*), a bolo zrejme, že išlo o poslanie na skúšku. Formulácia potvrdzujúca skúšku rozžeraveného železa *iudicium candentis ferri* znela *ferro portato* (po prenesení železa, prenesením železa a pod.).

Po vykonaní ordálu sa v zázname označil jeho výsledok. Záverečná informácia záznamu sa týkala povinnosti zaplatiť poplatky sudcovi a pristavovi. Tie sa vo väčšine zmienok v registri rozdelili medzi obe strany, bez ohľadu na to, kto vyšiel víťazne. Údajmi o platbách sa končili jednotlivé záznamy registra, z ich znenia sa nedozvedáme o ďalšom osude obvinených, keďže ten spadal pod svetský súd. Po vykonaní ordálu ďalej preberal hlavnú úlohu opäť pristav. Potom, čo odprevadil obvinených alebo aj obe strany na určené miesto výkonu ordálu a bol aj jedným zo svedkov pri ordáli alebo zmierení strán, v prípade neúspešnej skúšky mal práve on za úlohu dopraviť probanta naspäť k sudcovi. Pristav mu oznámil ústne alebo predložil písomne výsledok ordálu, na základe ktorého vyniesol sudca nad obvineným definitívny rozsudok. Pristav bol potom prítomný aj pri výkone popravy a obvykle to bol on, kto informáciu o rozsudku oznámil ústne predmetnej kapitule.³⁰

Varadínsky register predstavuje vzácnu ukážku hľadania a nachádzania práva v Uhorsku v období 13. storočia. Mnohými odkazmi na Boží súd súd žeravého železa vzbudil pozornosť už Mateja Bela, ktorý ho spomenul vo svojom diele *Notitia*, kde sa zameral najmä na tradíciu Božích súdov, ako aj na liturgiu ordálu. Varadínsky register je ale omnoho komplexnejší prameň a okrem ordálov poukazuje aj na používanie prísah, potvrdzovanie právnych úkonov a najmä na široko rozvinutú vtedajšiu sociálnu štruktúru obyvateľstva Uhorska

---

30 Gábriš, Tomáš: *Directio methodica v dejinách uhorského procesného práva*. Bratislava: Wolters Kluwer SR, 2019, s. 41 – 42; Makó Lupescu, Mária: *Between the Sacred and Profane: The Trial by Hot Iron Ceremony Based on the „Regestrum Varadinense“*. In: *Mediaevalia Transilvanica III*, 1999, č. 1 – 2, s. 18 – 25; Szeghyová, Blanka: *Zločin alebo hriech? Pramene, princípy a symbolika súdnictva stredoveku a raného novoveku*. In: *Vyššia moc pri výkone spravodlivosti*. Miroslav Lysý – Vincent Múcska – Daniela Rošková (eds.), Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2024, s. 94 – 95.

a ich vzájomné vzťahy, práva i povinnosti. Vďaka veľmi rôznorodým záznamom, ktoré pokrývajú mnohé oblasti života v 13. storočí, má dnes Varadínsky register mnohonásobné využitie pre sociálne dejiny, právne dejiny, diplomatiku, etnografiu či lingvistiku.

UKÁŽKA BILINGVÁLNEHO TEXTU REGISTRA S ORIGINÁLNYM
PREKLADOM Z VYDÁVANEJ PUBLIKÁCIE

Nr. 15. (385.)	Č. 15 (385) ³¹
<p>Kaluz, ioubagio Iohannis filii Absalonis impeciit Zamam, vitricum Absalonis dicens, quod uxorem suam et ancillam suam et vestes uxoris suę vi abstulisset, iudice Banco, comite palatino, pristaldo Leger. Cum autem ventum esset Waradinum, talis facta est inter illos conventio, quod Zama in festo Sancti Georgii redderet adversario suo uxorem suam in fide Adę filii Pata, quod nihil mali inferretur mulieri illi, redderet et ancillam suam et tres vestes et insuper unam marcam, idem etiam satisfaceret pristaldo, iudici vero Kaluz.</p>	<p>Kaluz, jobagi3n J3na, syna Absol3nvh3, obvinil Zamu, Absol3novho ot3ima. Tvrdil o 3nom, že mu násilím odviedol manželku aj slúžku, aj šaty jeho manželky. Sudcom bol palatín Bank, pristavom Leger. Keď sa však prišlo do Varadína, takáto dohoda sa medzi nimi uzavrela: totiž, že Zama na Sviatok svätého Juraja³² vráti svojej protistrane jeho manželku. Že sa nestane tej žene nič zlé, za to sa zaručí Adam, Patov syn. Zama tiež vráti slúžku a trojo šiat, a navyše aj jednu marku. Tiež zaplatí pristavovi, sudcovi však zaplatí Kaluz.</p>

31 Súčasťou „hlavičky“ každého záznamu v spomenutom preklade sú (tu neuvedené) údaje o vydaniach originálneho latinského textu aj existujúcich prekladoch (maďarský, rumunský, výnimočne pri niektorých záznamoch slovenský).

32 23. apríla.

Nr. 174. (34.)	Č. 174 (34)
<p>Paulus comes, filius Eufemiae impeciit Letem diaconum, Forcasium, Macarium et Benzem de sexaginta marcis. Quorum Lete purgavit se iuramento iudice Simone episcopo. Reliquos vero Heuca, comes Bichoriensis discuciens misit Varadinum ad candentis ferri iudicium, ubi cum essent, Vendegu, curialis comes predicti Pauli exemit Farcasium et Benzem a ferro candenti dicens dominum suum suspicionem suam ab eis removisse. Macarius vero portato ferro iustificatus est, pristaldo Bota existente.</p>	<p>Župan Pavol, syn Eufémie, obvinil diakona Leteho, Farkaša, Makaria a Benceho pre šesťdesiat mariek. Z nich sa Lete očistil prísahou pred sudcom biskupom Šimonom. Biharský župan Neuka ostatných vypočul a poslal do Varadína na súd rozžeraveného železa. Keď tam boli, dvorský župan spomenutého Pavla menom Vendegu vyňal Farkaša a Benceho zo skúšky rozžeraveného železa tvrdiac, že jeho pán sa už zbavil svojho podozrenia voči nim. Makarius sa prenesením železa očistil v prítomnosti pristava Botu.</p>

PRAMENE

Karácsonyi, János – Borovszky, Samu: *Regestrum Varadinense examen ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis A. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadinensis Lat. rit.* Budapest: Victor Hornyánszky. Budapest, 1903, 556 s.

Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam; altera, Trans-Danubianam; tertia Cis-Tibiscanam; quarta Trans-Tibiscanam: Vniuersim XLVIII. comitatibus designatam, expromit. Regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, lacus, terminos, coeli, solique ingenium, naturae munera & prodigia; incolas variarum gentium, atque harum mores; prouinciarum magistratus; illustres familias; vrbes arces, oppida, & vicos propemadum omnes; singulorum praeterea, ortus & incrementa, belli pacisque conuersiones, & praesentem habitum; Fide optima, Adcuratione summa, explicat. Opus, hucusque desideratum, et in communi utile. Accedunt Samvelis Mikovini mappae, singulorum comitatum, methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus primus. Viennae Austriae: Impensis Pavlii Stravbii Bibliopolae, Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Caesarei, 1735.

BIBLIOGRAFIA

Gábriš, Tomáš: *Directio methodica v dejinách uhorského procesného práva*. Bratislava: Wolters Kluwer SR, 2019, 544 s.

Kramer, Samuel N.: *Ur-Nammu Law Code*. *Orientalia*, 23/1954, č. 1, s. 40 – 51.

Lampart, Filip: *Ordály a súdne súboje v stredovekom Uhorsku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2023, 311 s.

Lysý, Miroslav – Múcska, Vincent – Rošková, Daniela: *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis – Varadínsky register alebo Obrad skúmania pravdy*, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2024 (v tlači).

Lysý, Miroslav: *Varadínsky register v uhorskom dejepisectve*. *Historia et theoria iuris*, 15/2023, č. 2, s. 41 – 48.

Makó Lupescu, Mária: *Between the Sacred and Profane: The Trial by Hot Iron Ceremony Based on the „Regestrum Varadinense“*. In: *Mediaevalia Transilvanica III*, 1999, č. 1 – 2, s. 5 – 26.

Szeghyová, Blanka: *Zločin alebo hriech? Pramene, princípy a symbolika súdnictva stredoveku a raného novoveku*. In: *Vyššia moc pri výkone spravodlivosti*. Miroslav Lysý – Vincent Múcska – Daniela Rošková (eds.), Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2024, s. 85 – 109.

Škovierová, Angela: *Božie súdy a ich recepcia v európskych a slovakálnych tlačiach*. In: *Vyššia moc pri výkone spravodlivosti*. Miroslav Lysý – Vincent Múcska – Daniela Rošková (eds.), Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2024, s. 110 – 117.

Škovierová, Angela: *Bratislavská kapitula a súd rozpáleného železa*. In: *Sondy do Belových Vedomostí v súvekom Uhorsku*. (= *Sambucus Supplementum II*). Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Katedra klasických jazykov, 2010, s. 89 – 111.

Švecová, Adriana – Gábriš, Tomáš: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, 267 s.

Valachovič, Pavol. *Zákonníky starovekých národov*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2009, 50 s.

ÚDAJE O AUTORKE

Mgr. et Mgr. Daniela Rošková, PhD.

Univerzita Komenského

Filozofická fakulta

Katedra všeobecných dejín

Gondova 2

811 02 Bratislava

daniela.roskova@uniba.sk

***Vir bonus, dicendi peritus* – zachované reči Jána Sambuca¹**

IVAN LÁBAJ

SUMMARY

Vir bonus, dicendi peritus – the preserved speeches of Johannes Sambucus

Johannes Sambucus (1531 – 1584), a prominent humanist and courtier at the Habsburg court, played a significant role in the intellectual and political landscape of the 16th century. His position as courtier to Emperor Ferdinand I, and later as a court historian and a counselor to Maximilian II and Rudolf II, demanded not only administrative duties but also public rhetorical performances. Among Sambucus's preserved works are eight printed speeches, most of which are funeral orations. These include addresses for notable figures such as Emperor Ferdinand I and Maximilian II, where Sambucus skillfully combined philosophical reflections on life and death with contemporary political issues. One of his earliest surviving speeches, *Oratores ante poetas sunt a pueris cognoscendi* (Paris, 1551), exemplifies his humanist approach to education, emphasizing the importance of rhetoric over poetry in the early stages of learning. Sambucus argued that rhetoric, with its clear and logical structure, provides a stronger foundation for young minds than poetry, which may be more obscure and difficult to grasp. His later speeches,

---

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektov VEGA č. 1/0210/22 *Sto rokov klasických štúdií na Univerzite Komenského v Bratislave* a VEGA č. 1/0644/24.

such as his funeral oration for Maximilian II, reflect a sophisticated blend of classical learning, Christian faith, and political thought. In this speech, Sambucus praised the emperor's virtues, diplomatic skills, and religious tolerance, while also addressing the continuity of his legacy through his son, Rudolf II. Sambucus's works reveal not only his rhetorical skill but also his deep engagement with the political and cultural challenges of his time. This paper systematically introduces all extant speeches, explores the circumstances of their creation, impact and reception, and provides a foundation for future formal and content analysis of his rhetorical style and contributions.

Key words: Johannes Sambucus, rhetorics, funerary oration, laudatory speech, Habsburgs

Pozícia kráľovského či cisárskeho dvorana *a priori* znamenala určitú politickú exponovanosť. Akékoľvek ďalšie výsady na dvore tak so sebou automaticky prinášali potrebu verejného vystupovania. V tejto pozícii sa v druhej polovici 16. storočia ocitol aj Ján Sambucus (1531 – 1584),² ktorý sa najprv vďaka svojim humanistickým aktivitám dostal do priazne cisára Ferdinanda I. (1503 – 1564), neskôr sa po usadení vo Viedni stal súčasťou cisárskeho dvora, a nakoniec získal titul dvorného radcu (*consiliarius aulae*).³

Ako dvoran mal určitý status a taktiež istú rentu, no bol to skôr čestný titul. Stabilnejšiu pozíciu a stály plat mu zaistil až post cisárskeho historika, na ktorý bol síce možno po takmer dvadsaťročnom putovaní za vzdelaním po viacerých európskych univerzitách až príliš

² K životu a dielu Jána Sambuca vide Vantuch, Anton: *Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1975; Almási, Gábor: *The Uses of Humanism. Johannes Sambucus (1531 – 1584), Andreas Dudith (1533 – 1589), and the Republic of Letters in East Central Europe*. Leiden: Boston, 2009.

³ Almási, I. c., s. 169.

kvalifikovaný, no na druhej strane ho bohaté literárne skúsenosti na post dostatočne predurčovali. Jednou z prvých úloh, ktorá sa očakávala od cisárskeho historika, bola pohrebná reč na nedávno zosnulého cisára Ferdinanda I. Takejto požiadavke na verejnú reč Sambucus vyhovel niekoľkokrát. Zachované však od neho máme aj reči, ktoré pripravil či predniesol ešte pred svojím usadením vo Viedni. V bohatom Sambucovom portfóliu prác evidujeme celkovo osem tlačou vydaných rečí, ktoré sú prevažne pohrebné.

Najstarším z dochovaných textov je „Reč o tom, že chlapci majú poznať rečníkov prv ako básnikov“ (*Oratores ante poetas sunt a pueris cognoscendi*), ktorú Sambucus predniesol v septembri 1551 v Paríži, kam dorazil o rok skôr. Nehovorí sa, kde reč predniesol, ale napriek tomu, že niektorí bádatelia tvrdia, že to bolo na Sorbonne,⁴ ako pravdepodobnejšie miesto sa javí Collège Royal.⁵ Práve tu totiž Sambucus nadviazal aj viacero priateľstiev, napr. so Jeanom Doratom (Ioannes Auratus, 1508 – 1588), Denisom Lambinom (Dionysius Lambinus, 1520 – 1572), Adrienom Turnèbom (Adrianus Turnebus, 1512 – 1565) alebo Pièrrom de la Ramée (Petrus Ramus, 1515 – 1572).⁶ Táto reč však nebola ničím iným ako verejnou dišputou, ktorá bola potrebná na získanie titulu magistra filozofie.⁷ Tomu zodpovedá aj jej celkový charakter – je napísaná vybrúseným a obratným štýlom, argumentácia je vecná

4 Vantuch, I. c., s. 67. Cf. Álvarez, Joaquín Villalba: *Edición y traducción del discurso Oratores ante poetas esse a pueris cognoscendos (1552) de Juan Sambuco*. Talia dixit 13/2018, s. 54.

5 Almási, Gábor – Kiss, Farkas Gábor: *In search of Sambucus. His philology, publications and friends*. In: Johannes Sambucus / János Zsámboki / Ján Sambucus (1531 – 1584): Philologe, Sammler und Historiograph am Habsburgerhof. Wien: Praesens Verlag, 2018, s. 42. Cf. Varga, László: *Quibusnam cum viris doctissimis Europae Sambucus coniunctiones litterarias inierit?* In: Acta classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis III. Debrecini: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1967, s. 100.

6 Svedčia o tom básne, ktoré im venoval: v zbierke Δημηγορίαί (1552) venoval Doratovi báseň „De amicitia“ a v zbierke Emblemata (1564) báseň „Deum velle, non cogere“; Lambinovi v zbierke Emblemata venoval báseň „Poëtica“, Turnèbovi „Insignia Mercurii quid?“ a Ramovi „Οὐκ ἔστι μάσματος γῆρας“.

7 Vantuch, I. c., s. 67.

a bez zbytočných ozdôb.⁸ Sambucus vo svojej reči argumentuje, že pri vzdelávaní detí, najmä tých, ktoré sa zaujímajú o umenie rétoriky, by sa mali uprednostniť rečníci pred básnikmi. Tvrdí, že zatiaľ čo poézia je nepochybne dôležitou súčasťou vzdelávania, jej štruktúra je oveľa zložitejšia a pre mladších chlapcov môže byť náročné ju pochopiť. Poézia je často plná metafor, nejasných miest a rytmických obmedzení, čo kladie veľké požiadavky na mládež, ktorá ešte len začína rozvíjať svoje schopnosti. Na rozdiel od poézie používa rétorika súvislú a praktickú prózu, ktorá je pre začiatočníkov prístupnejšia. Rečníci, ako Cicero alebo Démostenés, pracujú s logikou a jasným vyjadrovaním, čím žiakom umožňujú lepšie pochopiť spôsob, akým sa vyjadrujú zložité myšlienky a argumenty. Sambucus zdôrazňuje, že osvojenie si rétoriky poskytuje deťom pevný základ pre štruktúrované myslenie a efektívnu komunikáciu, ktoré sú nevyhnutné pre ich ďalšie štúdium a osobný rozvoj. Až po zvládnutí základov rétoriky by mali študenti prejsť k poézii, ktorá im pomôže zdokonaľiť ich jazykové schopnosti a pridať do ich vyjadrovania emocionálnu a estetickú zložku. Sambucus však upozorňuje na riziko prílišného napodobňovania básnickej licencie, čo by mohlo viesť k nejasnosti v komunikácii. Preto navrhuje postupný prechod od rečníckej prózy k poézii, čím sa dosiahne vyvážený a komplexný rozvoj rečníckych zručností.

Reč *Oratores ante poetas...* predstavuje skutočné rétorické cvičenie a ukážku vzdelanosti. Mladý študent Sambucus sa snaží zapôsobiť na svoje parížske publikum hlbokými znalosťami antického rétorického učenia, pričom sa odvoláva na Platóna, Aristotela, Demetria Falerského, Hermogena, Ciceróna či Quintiliana. Text však trpí určitými nedostatkami; miestami sú to jazykové chyby, inokedy azda tlačiarenské, a tak sa zdá, akoby textu chýbala záverečná revízia. Nepochybne k tomu mohla prispieť autorova snaha urýchlene publikovať svoju reč len niekoľko

---

⁸ Ibidem, s. 73.

mesiacov po jej prednesení pred publikom.⁹ Text reči vyšiel tlačou len raz – v roku 1552 ako dodatok k Sambucovej antológii *Δημηγορία*,¹⁰ ktorá obsahovala najmä preklady vybraných rečí z Xenofónovej *Kýrupaideie* a Sambucove básnické prvotiny. Hoci sa k niektorým básňam Sambucus vrátil a opätovne ich vydal, reč ostala zabudnutá,¹¹ jediná ďalšiu zmienku o nej nájdeme len na konci posledného cicerónovského dialógu v jeho druhom vydaní.¹²

Krátko po získaní magisterského titulu a po odchode z Paríža sa Sambucus ocitol na konci takmer desaťročnej etapy akademického putovania, a tak potreboval získať mecéna. Jedným z vhodných kandidátov bol aj regensburský biskup Georg von Pappenheim (†1563), ktorého pozornosť mala upútať „Reč o narodení Krista“ (*Oratio in natalem Christi*) prednesená v decembri 1552 v susednom Ingolstade.

Sambucova reč kladie dôraz na teologický význam Kristovho narodenia ako kľúčového momentu ľudskej spásy. Jeho narodenie je prezentované ako vrcholné a jedinečné zjavenie Božej moci a authority, ktoré presahuje všetky historické a náboženské postavy. Sambucus sa v reči opiera o Starú zmluvu a poukazuje na to, že Kristovo narodenie je priamym naplnením mnohých prorociev, ktoré poukazujú na jeho božskú prirodzenosť a poslanie. Sambucus vo svojom príhovore kritizuje Židov za odmietanie Krista ako Mesiáša a vyjadruje zármutok nad ich duchovnou slepotou, pričom rozširuje svoju kritiku aj na kresťanských heretikov, ktorí podľa neho skresľujú pravú vieru. V tejto časti reči apeluje na kresťanov, aby sa pevne držali pravého učenia o Kristovej Božskej misii. Ďalším dôležitým prvkom Sambucovej reči je zdôraznenie pokory, ktorú prejavuje samotný Kristus narodením

⁹ Álvarez, l. c., s. 54.

¹⁰ Sambucus, Johannes: *Δημηγορία, hoc est Conciones aliquot ex libris Xenophontis de Paedia Cyri, breviores et selectiores*. Basileae: Ex officina Ioannis Oporini, 1551, s. 68 – 86.

¹¹ Modernú edíciu textu a španielsky preklad pripravil Joaquín Villalba Álvarez, vide Álvarez, l. c.

¹² Sambucus, Johannes: *De imitatione a Cicerone petenda dialogi tres, nunc recogniti et aucti*. Antverpiae: Libertus Malcotius, 1563, Mi^o.

sa v maštali a zjavením sa pastierom. Týmto gestom ukazuje, že jeho poslanstvo je určené nielen mocným, ale aj biednym a zbožným. V závere reči Sambucus vyzýva kresťanov, aby svoj život prispôsobili Kristovmu príkladu a žili v láske, jednote a odpustení, čím preukážu svoju vieru nielen slovami, ale aj skutkami.

V tejto reči siahol Sambucus po obľúbenom *locus communis*, ktorý bol typický nielen pre kresťanských rečníkov a kazateľov,¹³ ale osobitné miesto zastával aj v jeho tvorbe. Určité styčné body s touto rečou môžeme vidieť aj v óde, ktorú Sambucus napísal na Kristovo narodenie a o niečo skôr ju zaradil do antológie *Δημηγορίαί*. Rovnakú báseň pridal aj do jediného, augsburského vydania reči z roku 1553.¹⁴ Hoci Anton Vantuch, ktorý je inak väčšinou voči Sambucovi zhovievavý, hodnotí túto reč ako „nachytro improvizovanú“,¹⁵ Sambucov text je rozsahom dokonca dlhší ako jeho starostlivo pripravovaná reč *Oratores ante potetas*, z čoho môžeme usúdiť, že aj tejto reči venoval náležitú pozornosť.

Patronát nad mladým Sambucom však nakoniec neprevzal regensburský biskup, ale čerstvo zvolený ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh (1493 – 1568), ktorý si Sambuca vybral za vychovávateľa svojho synovca Juraja Bonu (1539 – 1559), ktorého už na jar roku 1552 poslal študovať do Padovy. Na jeseň v roku 1553 tak do Padovy na Oláhovo poverenie odišiel aj Sambucus, a to nielen za Bonom, ale aj za štúdiom

13 Spomedzi humanistov možno popri reformátoroch spomenúť napr. veršovanú reč „In natalem redemptoris humanae conditionis Iesu Christi oratio“ (1577) od učiteľa a spisovateľa Liberta Houthema (†1584), ktorý na konci života pôsobil ako dvorný kaplán cisára Rudolfa II.

14 Sambucus, Johannes: *In Christi natalem oratio Ioannis Sambuci Pannonii, habita Ingolstadtii*. Augustae Rheticae: Phillipus Ulhardus, [1553]. K téme Kristovho narodenia sa Sambucus vrátil ešte v sérii elégií *Elegiae clari viri Ioannis Sambuci consiliaris et historici Caesarei de natali Christi Servatoris et Maria eius Matre ac reliquis feriis sequentibus* (1579).

15 Vantuch, *l. c.*, s. 73. V úvodnom venovacom liste biskupovi síce Sambucus hovorí o svojej reči ako detskej (puerilis), ale v tomto prípade ide o klasický pokus o získanie si priazne (captatio benevolentiae).

medicíny na miestnej univerzite.¹⁶ V Taliansku sa Sambucus zdržal štyri roky, počas ktorých pôsobil ako tútor viacerých významných mladíkov. Preto ho istotne zasiahlo, keď spomedzi jeho zverencov zomrel najprv vo februári 1559 Jakub von Stubenberg (1541 – 1559),¹⁷ a následne v septembri 1559 aj už spomenutý Juraj Bona.

Oboch si uctil samostatnými pohrebnými rečami, ktoré vyšli s rozdielom jedného roka v Padove u Gratiosa Perchacina.¹⁸ Obe reči vykazujú spoločné črty: zdieľajú spoločné témy trúchlenia nad predčasnou smrťou mladých šľachticov a zamýšľania sa nad pomínutelnosťou života. Po krátkom pietnom úvode predstavujú zosnulých, zdôrazňujú ich cnosti a potenciál, oslavujú ich intelekt a charakter, ako aj ich urodzenú rodinu. Oba prejavy sa však líšia v dôraze, ktorý kladú na jednotlivé aspekty ich životov, a v kontexte, ktorý obklopuje ich smrť. V prípade Jakuba Stubenberga Sambucus kladie dôraz na jeho veľký potenciál, vzdelanosť a túžbu slúžiť vlasti. Zdôrazňuje, že Jakubov život, ktorý náhle ukončila choroba, bol naplnený vierou. Viera zohrávala kľúčovú úlohu aj v jeho posledných hodinách, ktoré Sambucus opisuje ako pokojný odchod do večného života. Zatiaľ čo reč na Jakuba Stubenbergu sa vo všeobecnosti sústreďuje na nevyhnutnosť smrti, smútočná reč za Jurajom Bonom väčšmi zdôrazňuje širší politický a historický kontext jeho života. Sambucus spomína Jurajove akademické úspechy, ale zároveň jeho život prepája s politickými problémami Uhorska, najmä s osmanskou hrozbou. Jurajovu smrť vykresľuje ako veľkú stratu nielen

16 Lábaj, Ivan: *Oratio in obitum Georgii Bona – Sambucova pocta synovcovi Mikuláša Oláha*. In: *Studia bibliographica Posoniensia*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2018, s. 39 – 40.

17 Jakub pochádzal z bohatého a vplyvného rakúskeho aristokratického rodu. Na padovskej univerzite sa zapísal v roku 1556, ale do mesta prišiel už pravdepodobne roku 1553 alebo skôr. V tom čase viedol jeho výchovu podľa všetkého Sambucus.

18 Sambucus, Johannes: *Oratiuncula Ioan(nis) Sambuci, Pan(nonii) in obitum generosi adolescentis Iacobi a Stubenberg, Baronis et pincernae haereditarii Stiriae etc.* Patavii: [Gratiosus Perchacinus], 1559; Sambucus, Johannes: *Ioan(nis) Sambuci Pan(nonii) Oratio in obitum generosi ac magnifici adolescentis Georgii Bona Transylvani*. Patavii: Gratiosus Perchacinus, 1560.

pre rodinu, ale aj pre kráľovstvo, ktoré prišlo o potenciálneho lídra. Popri obligátnej úteche, ktorá spočíva v kresťanskej nádeji na večný život, rezonujú v reči na Juraja Bonu aj filozofické úvahy o smrti.

Žiaľ zo straty blízkych priateľov Sambuca tak skoro neopustil, a tak obe reči vydal ešte raz pod spoločným názvom *Orationes duae funebres* ako dodatok k dialogickému spisu *De imitatione Ciceroniana* v roku 1561.¹⁹ Viac priestoru tu však Sambucus venoval Bonovi. Samotná pohrebná reč bola do druhého vydania upravená a rozšírená, s výnimkou dvoch strán pribudli na každej strane pôvodnej reči nové slovné zvraty alebo kratšie pasáže, samotný charakter či obsah však ostal nezmenený.²⁰ Okrem toho k reči na Bonu priložil dva listy svojich priateľov, Paula Manuzia (1512 – 1574) a Piera Vittoriho (1499 – 1585), a niekoľko nových epigramov – svojich i cudzích.

O niekoľko rokov nato sa Sambucus pustil do práce na ďalšej pohrebnéj reči, ktorou si chcel uctiť pamiatku zosnulého cisára Ferdinanda I. Text latinskej “Reči pri úmrtí cisára Ferdinanda I.” (*Oratio in obitum Imperatoris Ferdinandi primi*)²¹ sa zameriava na poctu cisárovi Ferdinandovi po jeho smrti. Sambucus v nej zdôrazňuje jeho výnimočnú úlohu ako cisára Svätej rímskej ríše a uhorského a českého kráľa, pričom vyzdvihuje jeho vojenské úspechy, obhajobu kresťanskej viery a jeho prínos k udržiavaniu mieru v Európe. V reči sa opisuje Ferdinandov prínos k stabilizácii kráľovstva v období náboženských a politických nepokojov, vrátane jeho úsilia o reformu cirkvi a odpor voči expanzii Osmanskej ríše, čím zachránil kresťanský svet pred hrozbou. Zároveň sa zdôrazňuje i Ferdinandova osobná zbožnosť, skromnosť a jeho pevná viera v Božiu vôľu, čo mu umožnilo viesť život spravodlivého

19 Sambucus, Johannes: *De imitatione Ciceroniana dialogi tres autore Ioan(ne) Sambuco Tirnaviense Pannonio. Eiusdem duae orationes funebres*. Parisiis: Apud Aegidium Gorbium, 1561.

20 Lábaj, *Oratio in obitum*, s. 43 – 44.

21 Sambucus, Johannes: *Oratio cum epigrammatis aliquot epitaphiis in obitum Imperatoris Ferdinandi primi ... tertio nonas Sextil(is) anno MDLXIII*. Viennae: Apud Viduam Zimmermanni, 1565.

a cnostného panovníka. Ferdinandova vláda sa v texte hodnotí ako obdobie, v ktorom dokázal spojiť múdrosť s vojenskou odvahou. Záverečné úvahy vyjadrujú smútok nad jeho stratou, ale aj nádej, že jeho nástupcovia, najmä syn Maximilián, budú pokračovať v jeho dedičstve a posilnia kresťanskú ríšu proti budúcim výzvam.

Sambucus mal reč hotovú už 3. augusta 1564,²² o čom svedčí dátum na titulnom liste (*tertio nonas Sextilis anno MDLXIII*), no tlačou vyšla až v nasledujúcom roku. Nešlo však o ojedinelú smútočnú reč na tohto panovníka. V rovnakom roku sa ich objavilo hneď niekoľko.²³ Veršovaný epitaf mu spomedzi slovenských humanistov venoval aj Juraj Purkircher.²⁴ Sambucus svoju reč v upravenej podobe pridal aj do appendixu k vydaniu historického diela Antonia Bonfiniho, a to vo všetkých ním pripravených vydaniach a reprintoch.²⁵

Na istý čas to bola posledná Sambucova reč, ktorú pripravil. Medzitým sa venoval iným činnostiam – pripravil druhé rozšírené vydanie svojej najznámejšej básnickej zbierky *Emblemata* (1566), edične zastrelil vydania Diogena Laërtského (1566), Jana Pannonia (1567, 1569), spomenuté vydanie diela Antonia Bonfiniho (1568) a vydal tiež viaceré vlastné menšie diela. Takpovediac pred publikum sa opäť vrátil až roku 1572, keď pri príležitosti veľkého víťazstva kresťanskej flotily nad Osmanmi v bitke pri Lepante veľmi rýchlo²⁶ pripravil kolekciu medirytín víťazných oblúkov oslavujúcich toto víťazstvo na čele s mladým Juanom

²² Ferdinand I. zomrel 25. júla 1564.

²³ Pohrebnú reč vydal napr. Antonius Brus, Wolfgang Lazius, Márton Berzeviczy a ďalší. Vide Almási, l. c., s. 162, pozn. 61.

²⁴ Purkircher, Georgius: *Divi Ferdinandi I. Romanorum Impera(toris) et Hungariae Regis, etc. Manibus sacrum, Pannonia lugens*. Viennae: Apud Viduam Zimermanni, 1565.

²⁵ Bonfinius, Antonius: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. J. Sambucus (ed). Basileae: Ex officina Oporiana, 1568. Ďalšie vydania: Frankfurt 1581, Hanau 1606, Kolín nad Rýnom (1690).

²⁶ Bitka sa odohrala 7. októbra 1571 a dedikačný list tohto dielka Sambucus podpísal 1. novembra 1571.

de Austria (1547 – 1578).²⁷ Popri svojich i iných hrdinských básňach pripojil za víťazné oblúky reč, ktorú nazval “Krátke povzbudenie od Sambuca pri príležitosti víťazstva dosiahnutého na Epirskom mori 7. októbra 1571” (*Exhortatiuncula Sambuci, ad victoriam Epirotico mari partam, Idib. Xbris, M.D.LXXI.*).

Ide o pomerne krátku reč, v ktorej Sambucus vyjadruje radosť z nečakaného a veľkolepého triumfu, ktorý oslobodil mnohých kresťanov z rúk nepriateľa a prekonal slávu starovekých ríš. Zároveň však varuje pred uspokojením a nedostatkom ostražitosti, pretože Osmanská ríša je nebezpečným nepriateľom, ktorý po svojich porážkach predstiera slabosť a podvodne získa čas na obnovenie síl. Preto Sambucus nabáda na pokračovanie bojov a vyzýva kresťanských vojvodcov, aby využili momentálnu výhodu a pokračovali v ofenzíve, až kým nebude nepriateľ úplne porazený. Takisto vyzýva na jednotu kresťanských národov, aby spoločne pokračovali v boji proti Osmanom, zabezpečili ochranu svojich území a predišli budúcim nebezpečenstvám. Na rozdiel od posledných dvoch dochovaných rečí sa Sambucovo povzbudenie nedočkalo ďalšieho vydania.

V tom istom roku, 25. septembra 1572, bol za uhorského kráľa v Prešporku korunovaný Rudolf II. (1552 – 1612). Pri tejto príležitosti predniesol Sambucus pred kráľovskými stavmi „Krátku reč o korunovácii najjasnejšieho Rudolfa, kráľa Uhorska a arcivojvodu Rakúska“ (*De corona serenissimi Rodolphi regis Ungariae, etc. Archiducis Austriae, etc. oratiuncula*), v ktorej oslavuje túto udalosť ako Božie požehnanie pre krajinu. V úvode vyjadruje vďaku Bohu za dar, ktorým je novozvolený kráľ, a vyzýva k súkromným i verejným oslavám. Zdôrazňuje, že Rudolf nie je len vládcom, ale aj ochrancom Uhorska, ktorý povedie krajinu

²⁷ Sambucus, Johannes: *Arcus aliquot triumphal(es) et monimenta victor(iae) classicae, in honor(em) invictissimi ac illustriss(imi) Iani Austriae*. Antverpiae: Apud Philippum Gallaeum, 1572. Okolnosti vydania a analýzu jednotlivých oblúkov spracovala Elisabeth Klecker, vide *Emblematika*. In: *Renesancia: umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. I. Rusina a kol. (eds). Bratislava: Slovenská národná galéria/Slovart, 2009, s. 98 – 100.

proti jej nepriateľom, predovšetkým proti Osmanskej ríši; vyjadruje tiež dôveru v Rudolfove schopnosti a pripomína významný prínos habsburského rodu, ktorý dlhodobo chránil a obhajoval záujmy Uhorska. V ďalších častiach reči kladie dôraz na ušľachtilý pôvod rakúskeho rodu a osobné kvality nového kráľa. Rudolfovu múdrosť a charakter, napriek jeho mladému veku, považuje Sambucus za záruku budúceho mieru a prosperity pre krajinu. Vyzýva tiež k lojálnosti a jednote medzi uhorským ľudom a varuje pred rozdelením a vnútornými konfliktmi, ktoré by kráľovstvo mohli oslabiť. Reč sa končí modlitbou za úspešné a dlhé vládnutie Rudolfa, sprevádzané nádejou na obdobie rozkvetu a posilnenia kráľovstva pod jeho vedením. Reč vyšla jednak samostatne,²⁸ jednak ju Sambucus priložil k ním pripravenej edícii Verböcchio uhorského zákonníka *Opus tripartitum*,²⁹ a nakoniec ju zaradil aj do druhého (i ďalších) vydania Bonfiniho diela.³⁰

Posledná tlačou vydaná reč vznikla pri príležitosti smrti cisára Maximiliána II. (1527 – 1576). Vznikla pomerne expresne, návrh textu reči, ktorý Sambucus poslal Rudolfovi II. do Prahy na posúdenie či cenzurovanie, je v sprievodnom dedikačnom liste datovaný 21. októbra 1576,³¹ teda len deväť dní po Maximiliánovej smrti. Proces cenzurovania sa však natiahol, pričom cenzorom paradoxne najviac prekážali pripojené epigramy.³² V smútočnej reči Sambucus oslavuje život a vládu cisára

---

28 Sambucus, Johannes: *De corona serenissimi Rodolphi regis Ungariae, etc 25. Septemb(ri)s 1572. ad status regni, et alios Ioan(nis) Samb(uci) oratiuncula*. Viennae: Typis Blasii Eberi, 1572. Exemplár uložený v univerzítnej knižnici v Berne (sign. MUE Bong V 968: 2) obsahuje poznámky a opravy písané pravdepodobne Sambucovou rukou, v ďalších vydaniach však v podstate žiadne neboli zapracované.

29 Werbeucz, Stephanus: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii, incltyi regni Hungariae*. Viennae: Typis Blasii Eberi, 1572, A3^r – A4^r. Druhé, rozšírené vydanie z roku 1581 obsahuje mierne pozmenenú Sambucovu reč.

30 Bonfinius, Antonius: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. J. Sambucus (ed). Francofurti: Apud Andream Wechelum, 1581, s. 827 – 830.

31 Almási, Gábor – Šubarić, Lav (eds): *Johannes Sambucus – Epistulae*. Turnout: Brepols, 2024, s. 360.

32 Almási, I. c., s. 349 – 350.

Maximiliána II., ktorého dobre poznal.³³ Zamýšľa sa tu nad podstatou smrti, nad dedičstvom, ktoré cisár zanechal, a nad budúcnosťou Svätej rímskej ríše pod vedením jeho syna Rudolfa II. Ako výrazný prejav zármutku vyznieva formulácia, že Maximiliánova smrť nie je len osobnou stratou, ale tragédiou pre celé kresťanstvo. Sambucus v reči zdôrazňuje cisárovo cnosti ako pobožnosť, umiernenosť a jeho schopnosť riešiť politické a náboženské otázky prostredníctvom diplomacie a náboženskej tolerancie. Reč následne prechádza do filozofických úvah o smrti, ktorú Sambucus interpretuje ako neoddeliteľnú súčasť Božieho plánu. Maximiliánovu smrť chápe ako prechod do vyššieho stavu existencie, pričom cisárov odkaz bude pokračovať prostredníctvom jeho syna Rudolfa. Sambucus vyjadruje dôveru v Rudolfovu schopnosť viesť ríšu a vyzdvihuje jeho cnosti a zodpovednosť za pokračovanie politiky mieru a náboženskej tolerancie. Smútočnú reč uzatvára modlitba za cisárovu dušu a výzva na podporu Rudolfa ako nádejného dediča Svätej ríše rímskej.

Text Sambucovej „Krátkej chváloreči v zármutku nad pohrebom Maximiliána II.“ (*In moerore funeris D. Maximiliani II. laudatiuncula*) nakoniec vyšiel bez spomenutých epigramov ako dodatok k druhému vydaniu Bonfiniho dejín v roku 1581,³⁴ teda päť rokov po panovníkovej smrti. O tri roky neskôr sa odobral na večnosť aj samotný Sambucus.

Okrem ôsmich zachovaných a tlačou vydaných rečí máme informáciu ešte o dvoch ďalších, ktoré sú však spomenuté len v katalógu Sambucovej knižnice od Pála Gulyása. Pod položkou č. 2567 nájdeme zmienku o Sambucovej „Reči o spravodlivosti“, ktorú predniesol istý

³³ Vide Lábaj, Ivan: *Pohľad na Sambucov vzťah k cisárovi Maximiliánovi II. prostredníctvom dochovanej korešpondencie*. In: *Studia bibliographica Posoniensia*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2019, s. 21 – 38.

³⁴ Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades* (1581), s. 816 – 826. Rukopis s epigramami a marginálnymi poznámkami pod pôvodným názvom „In moerore funeris D. Maximiliani II. Laudatiuncula cum schediasmate epitaphio. Authore Joanne Sambuco etc.“ sa nachádza v Budapešti pod signatúrou MOL I. 45, f. 84^r – 95^r. Kópia rukopisu sa nachádza v Berne v Burgerbibliothek, Bongarsiana, Cod. 139, 1r – 20r.

Wolfgang N. v Ingolstadte.³⁵ Pod číslom 2583 je potom informácia o *Reči o napodobňovaní Cicerona*,³⁶ ktorú predniesol pravdepodobne tiež v Ingolstadte, pretože na ňu odkazuje v diele *De imitatione Ciceroniana dialogi tres*.³⁷

Hoci nejde o reči ako také, forme už spomenutých pohrebných rečí zodpovedajú aj niektoré Sambucove príležitostné diela napísané ako smútočné listy. Takto si uctil cisárovho radcu a diplomata Žigmunda von Herberstein (1486 – 1566),³⁸ cisárskeho tajomníka a učeného diplomata Marka Singkmosera (asi 1520 – 1569)³⁹ a cisárskeho vicetajomníka Johanna Ulricha Zasia (1521 – 1570).⁴⁰

Na základe korpusu dochovaných rečí, najmä pohrebných a príležitostných, možno povedať, že Sambucus bol nielen zručný rečník, ale aj humanista hlboko ovplyvnený klasickým vzdelaním a kresťanskou vierou. Zručne dokázal kombinovať filozofické reflexie o živote a smrti s aktuálnymi politickými a spoločenskými otázkami, čím zvýrazňoval nielen osobné cnosti zosnulých, ale aj význam dynastického nástupníctva a stability ríše. Tento príspevok slúži ako východiskový bod pre ďalšie bádanie a poskytuje základ pre skúmanie rétorickej štruktúry

35 Monok, István (ed): *Die Bibliothek Sambucus. Katalog nach der Abschrift von Pál Gulyás*. Szeged: Scriptum KFT, 1992, s. 360: „De Justitia Oratio [Joannis] Sambuci, quam recitavit Wolfgangus. N. Ingolstadij in folio, manuscrip[ta].“ V katalógu je aj poznámka, že môže ísť o preklep v mene – Wolfgang H. môže odkazovať na Wolfganga Hungera (†1555), ingolstadtského profesora práva.

36 Ibidem, s. 361: „Oratio [Joannis] Sambucj de Ciceroniana imitatione in 4° manus[cripta] solut(em).“

37 Sambucus, *De imitatione Ciceroniana*, Cii^r.

38 Sambucus, Johannes: *Epistola et epitaphia de obitu magnif(ici) herois ac baronis Sigismundi ab Herberstain etc. observantiae ac memoriae ergo*. Viennae: Casparus Stainhofer, 1566, A1^r – B1^r. Prepis a zhrnutie vide in Almási – Šubarić, l. c., s. 124 – 130.

39 Sambucus, Johannes: *Elegia de angelis, cum precatiuncula quadam, et epistola de obitu Mag(nifici) D(omini) Marci Singhmoseri, etc*. Viennae: Casparus Stainhofer, 1570, D3^v – E2^v. Prepis a zhrnutie vide in Almási – Šubarić, l. c., s. 185 – 187.

40 Sambucus, Johannes – Crato, Johannes: *Epistolae duae duum clariss(imorum) v(ironum) D(omini) Iohannis Sambuci et D(omini) Iohannis Cratonis a Craffthaim, etc. de lugubri et reip(ublicae) dammosa ex hac vita migratione magnifici viri D(omini) Iohannis Udalrici Zasii Procancell(arii) Imperii Augusti – una cum epitaphiis*. Lipsiae: [s. n.], 1570, A2^r – A5^r. Prepis a zhrnutie vide in Almási – Šubarić, l. c., s. 205 – 210.

a obsahu Sambucových rečí, ako aj ich úlohy v politickej a kultúrnej sfére habsburskej monarchie.

BIBLIOGRAFIA

Almási, Gábor: *The Uses of Humanism. Johannes Sambucus (1531 – 1584), Andreas Dudith (1533 – 1589), and the Republic of Letters in East Central Europe*. Leiden: Boston, 2009. 387 s.

Almási, Gábor – Kiss, Farkas Gábor: *In search of Sambucus. His philology, publications and friends*. In: Johannes Sambucus / János Zsámboki / Ján Sambucus (1531 – 1584): Philologe, Sammler und Historiograph am Habsburgerhof. Wien: Praesens Verlag, 2018, s. 37 – 128.

Almási, Gábor – Šubarić, Lav (eds): *Johannes Sambucus – Epistulae*. Turnout: Brepols, 2024. 512 s.

Álvarez, Joaquín Villalba: *Edición y traducción del discurso Oratores ante poetas esse a pueris cognoscendos (1552) de Juan Sambuco*. Talia dixit 13/2018, s. 45 – 74.

Bonfinius, Antonius: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. J. Sambucus (ed). Basileae: Ex officina Oporiniana, 1568.

Bonfinius, Antonius: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. J. Sambucus (ed). Francofurti: Apud Andream Wechelum, 1581.

Klecker, Elisabeth: *Emblematika*. In: Renesancia: umenie medzi neskorou gotikou a barokom. I. Rusina a kol. (eds). Bratislava: Slovenská národná galéria/Slovar, 2009, 92 – 101.

Lábaj, Ivan: *Oratio in obitum Georgii Bona – Sambucova pocta synovcovi Mikuláša Oláha*. In: Studia bibliographica Poseniensa. Bratislava: Univerzita v Bratislave, 2018, s. 39 – 52.

Lábaj, Ivan: *Pohľad na Sambucov vzťah k cisárovi Maximiliánovi II. prostredníctvom dochovanej korešpondencie*. In: Studia bibliographica Poseniensa. Bratislava: Univerzita v Bratislave, 2019, s. 21 – 38.

Monok, István (ed): *Die Bibliothek Sambucus. Katalog nach der Abschrift von Pál Gulyás*. Szeged: Scriptum KFT, 1992. 281 s.

Purkircher, Georgius: *Divi Ferdinandi I. Romanorum Impera(toris) et Hungariae Regis, etc. Manibus sacrum, Pannonia lugens*. Viennae: Apud Viduam Zimermanni, 1565.

Sambucus, Johannes: Δημηγορία, *hoc est Conciones aliquot ex libris Xenophontis de Paedia Cyri, breviores et selectiores*. Basileae: Ex officina Ioannis Oporini, 1551.

Sambucus, Johannes: *In Christi natalem oratio Ioannis Sambuci Pannonii, habita Ingolstadii*. Augustae Rheticae: Phillipus Ulhardus, [1553].

Sambucus, Johannes: *Oratiuncula Ioan(nis) Sambuci, Pan(nonii) in obitum generosi adolescentis Iacobi a Stubenberg, Baronis et pincernae haereditarii Stiriae etc.* Patavii: [Gratiosus Perchacinus], 1559.

Sambucus, Johannes: *Ioan(nis) Sambuci Pan(nonii) Oratio in obitum generosi ac magnifici adolescentis Georgii Bona Transylvani*. Patavii: Gratiosus Perchacinus, 1560.

Sambucus, Johannes: *De imitatione Ciceroniana dialogi tres autore Ioan(ne) Sambuco Tirnaviense Pannonio. Eiusdem duae orationes funebres*. Parisiis: Apud Aegidium Gorbinum, 1561.

Sambucus, Johannes: *De imitatione a Cicerone petenda dialogi tres, nunc recogniti et aucti*. Antverpiae: Libertus Malcotius, 1563.

Sambucus, Johannes: *Oratio cum epigrammatis aliquot epitaphiis in obitum Imp(eratoris) Ferdinandi primi ... tertio nonas Sextil(is) anno MDLXIII*. Viennae: Apud Viduam Zimermanni, 1565.

Sambucus, Johannes: *Epistola et epitaphia de obitu magnifici) herois ac baronis Sigismundi ab Herberstain etc. observantiae ac memoriae ergo*. Viennae: Casparus Stainhofer, 1566.

Sambucus, Johannes: *Elegia de angelis, cum precatiuncula quadam, et epistola de obitu Mag(nifici) D(omini) Marci Singhmoseri, etc.* Viennae: Casparus Stainhofer, 1570.

Sambucus, Johannes: *Arcus aliquot triumphal(es) et monumenta victor(iae) classicae, in honor(em) invictissimi ac illustriss(imi) Iani Austriae*. Antverpiae: Apud Philippum Gallaeum, 1572.

Sambucus, Johannes: *De corona serenissimi Rodolphi regis Ungariae, etc 25. Septemb(ris) 1572. ad status regni, et alios Ioan(nis) Samb(uci) oratiuncula*. Viennae: Typis Blasii Eberi, 1572.

Sambucus, Johannes: *Elegiae clari viri Ioannis Sambuci consiliaris et historici Caesarei de natali Christi Servatoris et Maria eius Matre ac reliquis feriis sequentibus*. Norimbergae: [s. n.], 1579.

Sambucus, Johannes – Crato, Johannes: *Epistolae duae duum clariss(imorum) v(irorum D(omini) Iohannis Sambuci et D(omini) Iohannis Cratonis a Craffthaim, etc. de lugubri et reip(ublicae) damnosa ex hac vita migratione magnifici viri D(omini) Iohannis Udalrici Zasii Procancel(arii) Imperii Augusti – una cum epitaphiis*. Lipsiae: [s. n.], 1570.

Vantuch, Anton: *Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1975. 256 s.

Varga, László: *Quibusnam cum viris doctissimis Europae Sambucus coniunctiones litterarias inierit?* In: *Acta classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis III*. Debrecini: Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1967, s. 99 – 115.

Werbeucz, Stephanus: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii, inclyti regni Hungariae*. Viennae: Typis Blasii Eberi, 1572.

ÚDAJE O AUTOROVI:

Mgr. Ivan Lábaj, PhD.
Univerzita Komenského
Filozofická fakulta
Katedra klasickej a semitskej filológie
Gondova 2
811 02 Bratislava
ivan.labaj@uniba.sk

Študenti gymnázia v Trnave v 17. a 18. storočí:

Od štatistických údajov ku každodennému životu

ZSÓFIA KÁDÁR – HENRIETA ŽAŽOVÁ

SUMMARY

Grammar School Students in Trnava in the Seventeenth and Eighteenth Centuries: From Statistical Data to Everyday Life

From its foundation in 1616 until its papal suppression in 1773, the Jesuit grammar school (gymnasium) of Trnava (Tyrnau, Nagyszombat) was one of the largest secondary schools in the Kingdom of Hungary and in the Austrian Jesuit Province (1563–1773) as well. Although several analyses have been published in recent decades about the university students and university life, the gymnasium has received much less attention. The number of grammar school pupils, mainly aged between 10 and 19, was much higher as the university students. Years of work have gone into the processing of the grammar school registers (matricles) in the form of a database, as almost all the registers of the gymnasium have been preserved. In total, 71.098 enrolments of 28.650 pupils have been recorded, giving a more detailed picture than ever before of the student population that shaped the contemporary life of the town.

For students by age group, the Jesuits founded three religious congregations (Visitatio Mariae 1617, Immaculata Conceptio 1636, and Purificatio Mariae 1651), and one sodality served the clerics of the Collegium Generale (Purificatio Mariae, 1667). Printed invitation letters to the first, so-called Academic Congregation for its main feasts

also survived from the seventeenth century, which included an annual list of deceased members, for whom the members prayed regularly.

The school year ran from the beginning of November to the end of September, the most populous classes being the lower, *parvistae* grades. Most of the students came from the surrounding regions, from the historical counties of Nyitra/Nitra, Turóc/Turiec, Árva/Orava, Bars/Tekov, Hont/Hont, and Zólyom/Zvolen. The proportion of *Hungarus* and *Slavus* pupils was roughly balanced, with German and Croatian speakers also regularly present.

Several records of the Trnava town archives from the 1670–1690s preserve the pranks and misdemeanours of the students, as the town magistrate and the Jesuits disputed the right of jurisdiction over the guilty. The case of the students who stole food highlights a little-known aspect of schooling: the problems of housing and eating. Data from the 1739 Hungarian Student Census for Trnava attest to the fact that students were largely housed in burghers' houses, few were accommodated in one of the five convicts and seminaries, and a moderate group of students begged for food daily in the town.

Key words: Society of Jesus, Trnava, modern times, grammar school, students

V období raneného novoveku nastali po roku 1543 v dejinách Trnavy radikálne zmeny. Po obsadení Ostrihomu, starobylého sídla arcibiskupov, osmanskými vojskami sa slobodné kráľovské mesto Trnava (hist. *Tyrnavia*, *Tyrnau*, *Nagyszombat*) stalo sídlom najvyšších cirkevných hodnostárov a kapituly. Trnava opevnená hradbami sa nachádzala vo väčšej vzdialenosti od pohraničia s Osmanskou ríšou a neďaleko nového administratívneho centra Uhorského kráľovstva – Bratislavy

(*Posonium, Pressburg, Pozsony, Prešporok*).¹ Arcibiskup Mikuláš Oláh tu v roku 1554 spojil mestskú školu s kapitulskou a založil aj diecézny seminár (1566) pre vzdelávanie kňazov. Kláštory františkánov a klarisiek v Trnave prežili krízu katolíckej cirkvi v 16. storočí, zatiaľ čo dominikánsky kláštor v roku 1615 prevzali jezuiti, ktorí sa usadili v meste po druhýkrát.²

POČIATKY

Jezuiti do Trnavy prišli prvý raz ešte v roku 1561, ale kolégium založené Ferdinandom I. po šiestich rokoch činnosti zaniklo. K neúspechu prispelo nedostatočné financovanie, konflikt s kapitulou a tiež fakt, že medzi jezuitmi bolo málo členov hovoriacich jazykmi domácich. Navyše veľký požiar, ktorý v Trnave vypukol v roku 1567, zničil budovu jezuitského kolégia.³

Neskôr jezuitov do Uhorska povolal kaločský arcibiskup Juraj Draškovič (*Draskovich*) a získal pre nich do vlastníctva v roku 1586 na základe fundácie Rudolfa II. opustené majetky premonštrátskeho

1 K dejinám mesta porovnaj: Ocskovszky, Franciscus Augustus: *Historia urbis Tyrnaviensis breviter adumbrata per devotum eius filium*. Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1843, 259 s.; Jankovič, Vendelín: *Ideové a spoločenské pomery v Trnave za sto rokov pred založením univerzity*. In: Trnava 1988. Ed. Jozef Šimončič. Bratislava: Obzor, 1991, s. 44 – 88; Granasztói, György: *A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579 – 1711*. Budapest: Osiris Kiadó, 2004, 259 s.; Kazimír, Štefan: *Trnava v rokoch 1526 – 1848*. In: Dejiny Trnavy. Zväzok prvý. Ed. Jozef Šimončič. Trnava: Mesto Trnava, 2010, s. 151 – 241.

2 Viac o výsledkoch výskumov zhrnutých v tomto príspevku a analýze matrik jezuitských gymnázií, porovnaj: Kádár, Zsófia: *A nagyszombati jezsuita kollégium, gimnázium és tanulói (1616 – 1773)*. In: *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616–1772)*, 1. zv. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon 3). Eds. István Fazekas – Zsolt Kökényesi – Bálint Ternovác – Zsófia Kádár. Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2023, s. 9 – 156.

3 Péteri, János [Petruch, Antal]: *Az első jezsuiták Magyarországon (1561 – 1567)*. Róma [Institutum Historicum Societatis Iesu], 1963, 332 s.; Žažová, Henrieta: *Jezuiti v kráľovskom meste: k výstavbe univerzitného areálu v Trnave v 17. storočí*. In: *Trnava 1238 – 2018... úspešný európsky príbeh...* Eds. Júlia Ragačová – Vladimír Rábik. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2018, s. 67 – 84.

kláštora v turčianskom Kláštore pod Znievom. Misia v Kláštore pod Znievom bola povýšená v roku 1591 na kolégium a neskôr pôsobila v Šali, ale v roku 1606 jezuiti zo Šale utiekli pred povstaleckými vojskami sedmohradského kniežaťa Štefana Bočkaja (*Bocskaï*).⁴

Kolégium so sídlom v Trnave a s majetkami a príjmami turčianskeho prepoštvstva obnovil v roku 1615 ostrihomský arcibiskup František Forgáč (*Forgách*). Odvtedy fungoval rehoľný dom a gymnázium Spoločnosti Ježišovej na mieste bývalého dominikánskeho kláštora, kde do polovice 18. storočia vznikol rozsiahly architektonický komplex zahrňujúci budovy kolégia, kostola, vzdelávacích inštitúcií, tlačiarne, observatória a hospodárskych budov. Okrem gymnázia, v ktorom v roku 1617 študovalo takmer 600 žiakov, založil arcibiskup Peter Pázmaň (*Pázmány*) v roku 1635 univerzitu so základinou 100 000 zlatých. Pre univerzitu s dvomi fakultami spravovanú výhradne jezuitmi⁵ získal zakladateľ v roku 1632 aj pápežský súhlas vo forme *breve*.⁶ Fungovanie právnickej fakulty od roku 1667 zabezpečili fundácie ostrihomských

4 V roku 1597 ešte fungovalo kolégium v Kláštore pod Znievom a rezidencia v Šali, kým od roku 1600 sa uvádza kolégium v Šali a rezidencia v Kláštore pod Znievom. Archivum Romanum Societatis Iesu, Provincia Austriae (ďalej len ARSI, Austr.), 24 Cat. triennale 1584 – 1597, fol. 158r – 160r, 208r – 211r; ARSI, Austr., 25/I Cat. triennale 1587 – 1619, fol. 18v, 96r, 145v, 198r - v; ARSI, Austr., 25/II Cat. triennale 1587 – 1619, fol. 207v, 246v, 286r; Lukács, Ladislaus. *Introductio generalis*. In: Monumenta antiquae Hungariae, 2. zv., 1580 – 1586 (Monumenta historica Societatis Iesu 112). Ed. Ladislaus Lukács, Romae: Institutum Historicum Societatis Iesu, 1976, 12* – 13*; Lukács, Ladislaus. *Introductio generalis*. In: Monumenta antiquae Hungariae, 3. zv., 1581 – 1592 (Monumenta historica Societatis Iesu 121). Ed. Ladislaus Lukács. Romae: Institutum Historicum Societatis Iesu, 1981, 10* – 19*.

5 Arcibiskup Pázmaň založil univerzitu výlučne pre jezuitskú reholu a zveril jej ju do správy. Na filozofickej a teologickej fakulte pedagogicky pôsobili len jezuiti a rektor jezuitského kolégia bol zároveň aj rektorom Trnavskej univerzity, preto ju možno pokladať za čisto jezuitskú univerzitu. Avšak na neskôr založenej právnickej fakulte prednášali jezuiti len kánonické právo podľa pravidiel spoločnosti, kým svetské (rímske a domáce) právo prednášali členovia Ostrihomskej kapituly. Žažová, Henrieta: *Budovanie sídelného zázemia Spoločnosti Ježišovej v Trnave*. In: Liber – Verbum – Monumentumque III. (pramene konfesionalita a kultúry v dejinách). Ed. Marcela Domenová. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2020, s. 183 – 197.

6 Tumor, Péter: *Pázmány's Universitätsgründung und das Problem ihrer päpstlichen Anerkennung* (v tlači).

arcibiskupov Imricha Lósiho (*Lósy*) a Juraja Lipaia (*Lippay*). Lekársku fakultu založila Mária Terézia v roku 1770, ale v tom čase bola už univerzita pod štátnou správou. Na gymnáziu, filozofickej, teologickej a čiastočnej aj právnickej fakulte až do zrušenia Spoločnosti Ježišovej v roku 1773 učili a prednášali jezuiti.⁷

Trnavské jezuitské kolégium patrilo do Rakúskej provincie zriadenej v roku 1563 s centrom vo Viedni, ktorá zahŕňala do roku 1773 väčšinu rakúskych dedičných krajín. Iba rehoľné domy Českého kráľovstva vytvorili v roku 1623 samostatnú provinciu. Rozdelenie na rakúsko-uhorskú provinciu sa nerealizovalo. O význame trnavského kolégia svedčí, že patrilo medzi najpočetnejšie rehoľné domy (obyčajne nasledovalo počtom členov kolégia po Viedni a Štajerskom Hradci / Graz/). Po roku 1635 sa dlhodobo pohyboval počet členov medzi 60 až 90, po roku 1720 malo viac ako 100 členov a vrchol dosiahlo v roku 1768 s počtom 158 členov.⁸

Dejiny gymnázia, univerzity, piatich konviktov, resp. seminárov (*Seminarium Stephaneum* 1566/1630, *Convictus Sancti Adalberti* 1619, *Convictus nobilium* 1619/1624, *Seminarium Generale* 1649, *Seminarium*

7 K dejinám univerzity porovnaj: Kazy, Franciscus: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu*. Tyrnaviae: Typis Academicis, 1737, 328 s.; Fejér, Georgius: *Historia Academiae Scientiarum Pazmanianae Archi-Episcopalis ac M. Theresianae Regiae literaria*. Budaë: Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, 1835, 548 s.; Pauler, Tivadar: *A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története*. Budapest: Egyetemi Nyomda, 1880, 685 s.; Szentpétery, Imre: *A királyi magyar Pázmány Péter Tudomány-egyetem története*, 4. zv., *A bölcsészettudományi kar története, 1635 – 1935*. Budapest: Pázmány Péter-Tudományegyetem, 1935, 716 s.; Hermann, Eged – Artner, Edgár: *A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története*. 1. zv., *A hittudományi kar története, 1635 – 1935*. Budapest: Egyetemi Nyomda, 1938, 596 s.; Varsik, Branislav: *Národnostný problém Trnavskej univerzity (Práce Učené Společnosti Šafaříkova v Bratislavě 27)*. Bratislava: Učená Společnost Šafaříkova, 1938, 259 s.; Sinkovics, István (Ed.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1635–1985*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1985, 448 s.; Šimončič, Jozef – Hološová, Alžbeta (Eds.): *Dejiny Trnavskej univerzity 1635 – 1777, 1992 – 2010*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2010, 370 s.; Hološová, Alžbeta (Ed.): *Die Tyrnauer Universität im Licht der Geschichte*. Kraków – Trnava: Towarzystwo Slowaków w Polsce – Ústav dejin Trnavskej univerzity, 2012, 408 s.

8 Kádár, A *nagyszombati jezsuita kollégium, gimnázium és tanulói (1616 – 1773)*, s. 10 – 15.

Marianum 1678) a ich sídelného zázemia sú viac-menej známe.⁹ Avšak vnútorný život trnavského kolégia, gymnázia a univerzity, ako aj početných študentských más zostáva neprebádaný a ponúka množstvo tém na ďalší výskum.

KONGREGÁCIE ŠTUDENTOV

Pravdepodobne najmenej spracované sú kongregácie založené na podporu náboženského a duchovného života študentov.¹⁰ Pod vedením jezuitov vznikli v Trnave pre študentov štyri kongregácie, pre dospelých veriacich v meste tri kongregácie a tiež tri katechetické spolky. Do študentských kongregácií sa žiaci delili podľa ročníkov. Spolok Navštívenia Panny Márie (*Visitatio Mariae*) založený v roku 1617 arcibiskupom Pázmaňom sa v roku 1636 pretransformoval na akademickú kongregáciu. Kongregácia Nepoškvrneného počatia s druhým patrocíniom k úcte Patrónky Uhorska bola založená v roku 1636 (*Immaculata Conceptio, Patrona Hungariae*) pre gymnazistov, od roku 1651 výlučne len pre žiakov najvyšších ročníkov gymnázia – poetov a rétorov. Pre najmladších žiakov bola vtedy vytvorená Kongregácia Narodenia kráľovnej Anjelov (*Nativitas Reginae Angelorum*). V roku 1667 už jestvovala Kongregácia Očisťovania Panny Márie (*Purificatio Mariae*), v ktorej boli združení bohoslovci Generálneho seminára (tabuľka č. 1).

⁹ Žažová, Henrieta: *Proces formovania univerzitného areálu v Trnave*. In: *Sapientia aedificavit sibi Domum. Budovy Trnavskej univerzity v Trnave*. Ed. Henrieta Žažová. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, 2020, s. 29 – 57; Žažová, Henrieta – Kobetič, Adrián (Eds.): *Forum academicum. Budovy Trnavskej univerzity (1635 – 1777) v historických a kultúrnych súvislostiach*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2023, 432 s.

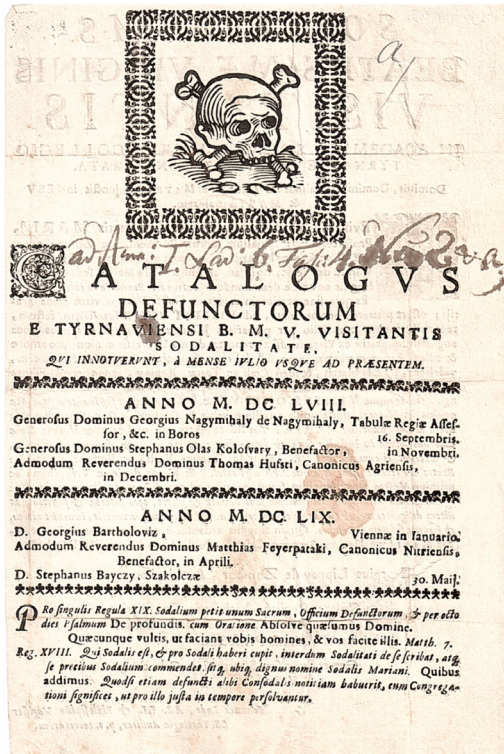
¹⁰ Prehľadná štúdia o kongregáciách pôsobiacich na území Rakúskej provincie do roku 1670: Kádár, Zsófia: *Die jesuitischen Kongregationen der österreichischen Ordensprovinz (von ihren Anfängen bis 1671). Typen und Tätigkeitsfelder (ein Forschungsbericht)*. In: *Bruderschaften als multifunktionale Dienstleister der Frühen Neuzeit in Zentraleuropa (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 70)*. Eds. Elisabeth Lobenwein, Martin Scheutz, Alfred Stefan Weiß. Wien: Böhlau Verlag, 2018, s. 239 – 311.

rok založenia	zasvätenie	druh, členstvo
1617	Navštívenie Panny Márie	starší gymnazisti, neskôr univerzitní študenti
1636	Nepoškvrnené počatie	mladší gymnazisti, neskôr poeti a rétori
1651	Narodenie kráľovnej Anjelov	najmladší gymnazisti
1667	Očisťovanie Panny Márie	chovanci Generálneho seminára
1622	Svätý Kríž	mestský, pre obyvateľov hovoriacich po maďarsky
1649	Zvestovanie Panny Márie	mestský, pre obyvateľov hovoriacich po nemecky
1660	Kristovo utrpenie (<i>Agonia Christi</i>)	(mestský), pre obyvateľov hovoriacich po slovensky
1761	O kresťanskom učení (<i>de doctrina Christiana</i>)	katechetický, pre obyvateľov hovoriacich po nemecky
1761	O kresťanskom učení (<i>de doctrina Christiana</i>)	katechetický, pre obyvateľov hovoriacich po maďarsky
1761	O kresťanskom učení (<i>de doctrina Christiana</i>)	katechetický, pre obyvateľov hovoriacich po slovensky

Tabuľka č. 1: Náboženské spolky (kongregácie) pod jezuitským vedením v Trnave

Študentské spolky fungovali podľa vzoru, ktorý bol zavedený a uplatňovaný v jezuitskej reholi. Na čele spolkov stál čestný rektor (alebo prefekt, ide o patróna voleného členmi spolku) – vysokopostavený cirkevný hodnostár, zatiaľ čo výkonným duchovným vedúcim bol člen jezuitskej rehole (*praeses*). Vicerektora (alebo viceprefekta) a funkcionárov spolkov si volili samotní študenti z radov svojich členov. Podľa dostupných skromných údajov mohlo byť členmi kongregácií až 70 – 80 % študentov. Do činnosti spolkov patrila organizácia zhromaždení v týždenných intervaloch v priestoroch školy (účasť na kázňach,

pobožnostiach), skutky kajúcnosti (*bona opera*), modlitby za zosnulých členov spolku, ako aj účasť na slávení sviatkov cirkevného roka, procesiách a pohreboch. Rozšírené bolo, podobne ako v celej Európe, napríklad aj rozdávanie svätých obrázkov raz za mesiac (*sanctorum menstruorum distributio*) a na Nový rok rozdávanie darčiekov – kníh (*xenia*). Študentské spolky disponovali vlastným majetkom, viedli albumy (knihy členov) a mali vlastnú zástavu (*labarum*).

Obrázok 1: Pozvánka Kongregácie Navštívenia Panny Márie v Trnave a oznámenie o jej zomrelých členoch z roku 1659

Z drobných tlačí najväčšej trnavskej študentskej kongregácie – Kongregácie Navštívenia Panny Márie – môžeme spomenúť pozvánky na slávnosti hlavného sviatku spolku (2. júl), ktoré boli každoročne tlačené

v miestnej jezuitskej tlačiarňi.¹¹ Tieto pozvánky sa zasielali patrónom kongregácie, ako aj významným osobnostiam cirkevnej a svetskej správy v Trnave. Z obdobia medzi rokmi 1650 a 1686 je známych deväť pozvánok, pričom najnovšie objavenou je pozvánka z roku 1659, nájdená v jezuitskom archíve v Budapešti. Ide o jednolistovú fóliovú tlač, na ktorej je na lícnej strane vytlačená samotná pozvánka spolku a na rubovej strane zoznam zomrelých členov. Na zadnej strane je dekoratívne lemovaná lebka, pod ktorou sú uvedené mená členov spolku zosnulých v období medzi septembrom 1658 a májom 1659. V spodnej časti sú modlitby, ktoré sa mali odriekať za zosnulých členov v súlade s pravidlami kongregácie. Na spodku prednej strany pozvánky sú vytlačené mená troch predstaviteľov spolku, ktorí pozývali na slávnosť. Prvým je ostrihomský arcibiskup Juraj Lipai, prefekt spolku, teda hlavný predstavený kongregácie z radov svetskej cirkvi (nie členov jezuitskej rehole). Pod jeho menom je menším písmom uvedený výkonný svetský predseda kongregácie, viceprefekt gróf František Esterházy (*Eszterhasi*) z Galanty¹² a nakoniec tajomník (*secretarius*), magister filozofie Ján Lode, študent teológie (obrázok 1).¹³

11 Kádár, Zsófia: *Két ismeretlen társulati kisnyomtatvány a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltárából. Pótlás az RMNy-hez*, [t.j. Régi Magyarországi Nyomtatványok Tárához]. Magyar Könyvszemle 129/2013, č. 3, s. 372 – 380.

12 František I. Esterházy (1641 – 1685), syn palatína Mikuláša, brat palatína Pavla, kapitán v Pápe, hlavný župan Zalianskej a Somodskej župy. Nagy, Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 4. zv. Pest: Beimel és Kozma Ny., 1858, s. 81, 90 – 91. V Trnave je zapísaný medzi študentmi gymnázia v rokoch 1652 – 1657 (v ročníkoch od menších parvistov po rétorov). Fazekas, István – Kökényesi, Zsolt – Ternovác, Bálint – Kádár, Zsófia (Eds.): *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616 – 1772)*, 1. zv. (*Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon* 3). Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2023, s. 620, Nr. 06774.

13 Ján Lode bol študent z Banskej Štiavnice s nemeckým materinským jazykom, meštianskeho pôvodu, v rokoch 1653 – 1655 bol žiakom v ročníkoch poetov a rétorov, od roku 1656 poslucháčom filozofickej fakulty a napokon od roku 1659 poslucháčom teologickej fakulty. *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616 – 1772)*, 1. zv., s. 638 – 639, Nr. 07007; Kádár, Zsófia – Kiss, Beáta – Póka, Ágnes: *A Nagyszombati Egyetem Hittudományi Karának hallgatósága 1635–1773 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből* 26, *Varia Theologica – PPKE HTK* 3). Budapest: ELTE Levéltára–PPKE Hittudományi Kara, 2011, s. 73, Nr. 382.

MATRIKY ŽIAKOV GYMNÁZIA

K výsledkom najnovších výskumov patrí aj spracovanie matrík jezuitského gymnázia zachovaných z rokov 1616 – 1772 vo forme databázy gymnazistov.¹⁴ Vďaka tomu si dokážeme vytvoriť doteraz najplastickejší obraz o študentoch trnavského gymnázia. Matrika obsahuje aj niekoľko historických záznamov z obdobia pred založením univerzity (1617, 1625 – 1636), ktoré nám pomáhajú nahliadnuť do organizácie študentského života v rámci školského roka. Začiatok školského roka oznamoval školský prefekt, ktorý o tom vyvesil oznam na dvere kostola. Na začiatku novembra sa študenti zhromaždili na zvonenie, zúčastnili sa na svätej omši *Veni Sancte*, po ktorej boli rozdelení do ročníkov. Počas veľkých sviatkov, najmä na oktávu sviatku Božieho tela, bývali divadelné predstavenia študentov bežnou súčasťou procesií. Hlavné prázdniny medzi školskými rokmi boli na jeseň od konca septembra do začiatku novembra. Niekolkokrát sa stalo, že vyučovanie bolo prerušené v dôsledku vojrovej hrozby alebo epidémie. Zo zápisov tiež možno zistiť, kto podporoval jezuitské vzdelávacie inštitúcie. Boli to hlavne uhorskí preláti, kanonici Ostrihomskej kapituly a viaceré významné uhorské magnátske rodiny (Draškovičovci /*Draskovich*/, Erdődyovci, Esterházyovci, Forgáčovci, Teršťánskovci /*Tersztyánszky*/, Zríniovci /*Zrínyi*/), vrátane vplyvných žien z kruhov aristokracie.

---

¹⁴ Fazekas, István – Kökényesi, Zsolt – Ternovác, Bálint – Kádár, Zsófia (Eds.): *A nagy-szombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616 – 1772)*, 1. – 3. zv. (*Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon* 3). Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2023, 2155 s.

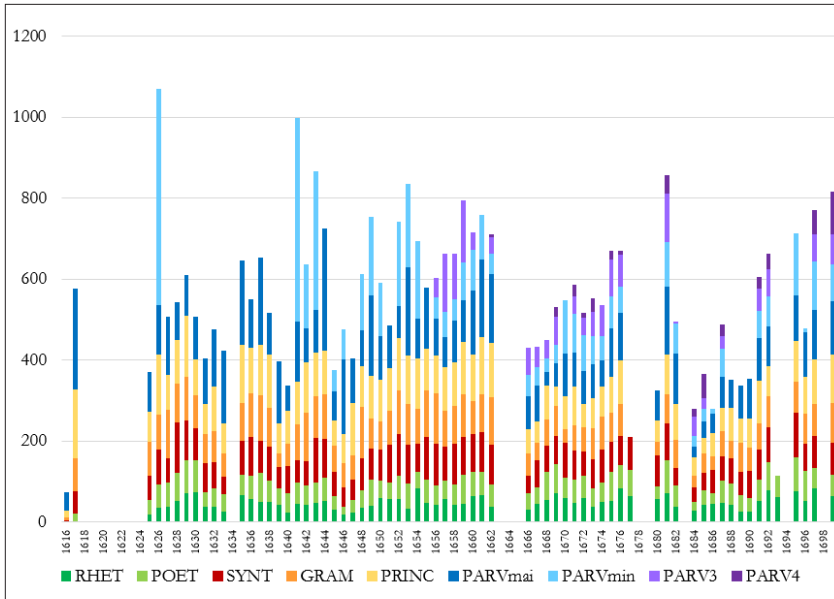

Na základe záznamov z matriky¹⁵ bolo možné detailne analyzovať zapísaných gymnazistov.¹⁶ Zoznamy študentov, ktoré sa zachovali z rokov 1616 – 1617 a 1625 – 1772, súhrnne obsahujú dáta o 28 650 študentoch na základe celkového počtu 71 098 zápisov na gymnázium. Jezuiti od začiatku plánovali viesť gymnázium ako kompletnú šesťročnú strednú školu, pričom posledný ročník rétorov otvorili už v roku 1618. Z dostupných, čiastočne však neúplných údajov o počte študentov zo 142 školských rokov vyplýva, že priemerný počet gymnazistov za jeden školský rok bol 485. V prípade 61 školských rokov, z ktorých máme zachované úplné údaje, priemerne navštevovalo gymnázium 578 žiakov. Na základe všetkých známych školských rokov možno konštatovať, že v 17. storočí, v období rokov 1616 – 1699, bol priemerný počet študentov 507 a v 18. storočí, v období rokov 1700 – 1772 bol priemerný počet študentov 480.

---

15 Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Cat. Tyrn. I.: *Matrica gymnasii tum academiae Tyrnaviensis ab anno 1616 ad 1693um*. Coll. Batthyány. Cat. IX. Lit. Tit I. d.; Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest, Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Budapest, Cat. Tyrn. II.: *Nomenclator gymnasiographus sive liber historiarum gymnasii Societatis Iesu Tyrnaviae una et eiusdem studiosorum nomina complectens* [1695 – 1772] Ab 122. V matrike sú zapísané okrem mien študentov, ročníka, v ktorom študovali, aj ďalšie údaje (vek, sociálny status, vierovyznanie, národnosť, domovská príslušnosť), ktoré sú však neúplné.

16 Podrobne o výskume jezuitských gymnázií v západnej časti Uhorska, vrátane informácie o študentoch novovekého gymnázia v Bratislave a Győri, porovnaj: Fazekas, István – Kádár, Zsófia – Kökényesi, Zsolt: *Eine sozialgeschichtliche Analyse von Gymnasien-Schulmatrikeln: Schüler-Datenbanken der Jesuitengymnasien zu Tyrnau, Pressburg und Raab im 17/18. Jahrhundert – ein Forschungsbericht*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 130/2022, s. 71 – 101.

Tabuľka č. 2: Počet identifikovaných študentov na gymnáziu podľa ročníkov a rokov, 1616 – 1699

RHET = rétori (*rhetores*), žiaci šiesteho ročníka gymnázia

POET = poeti (*poetae*), žiaci piateho ročníka gymnázia

SYNT = syntaxisti (*syntaxistae*), žiaci štvrtého ročníka gymnázia

GRAM = gramatisti (*grammatistae*), žiaci tretieho ročníka gymnázia

PRINC = principisti (*principistae*), žiaci druhého ročníka gymnázia

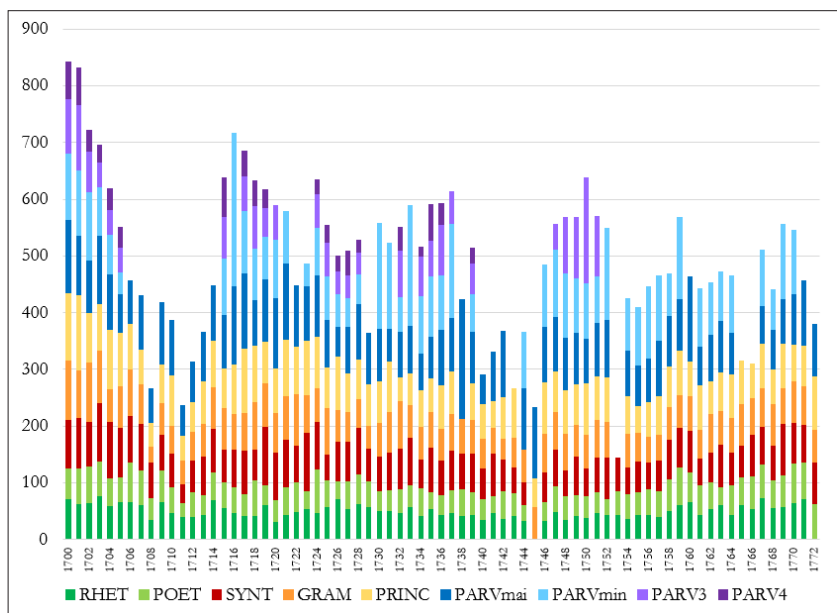
PARVmai = starší parvisti (*parvistae maiores*), žiaci prvého ročníka gymnázia

PARVmin = mladší parvisti (*parvistae minores*), žiaci prvého ročníka gymnázia

PARV3 = parvisti začiatočníci (*parvistae minimistae*), žiaci prípravného ročníka učiaci sa čítanie a písanie

PARV4 = parvisti začiatočníci (*parvistae abecedarios*), žiaci prípravného ročníka učiaci sa abecedu

Z grafov (tabuľky č. 2 a č. 3) jasne vyplýva markantný rozdiel v počte žiakov v jednotlivých ročníkoch. Poukazuje na popularitu parvistov, ktorí sa delili do skupín a zároveň odlišnú funkciu vyšších a nižších tried gymnázia. Po troch ročníkoch gramatiky v nižších triedach (*principia, grammatica, syntaxis*) sa postupne znižoval počet žiakov vo vyšších triedach, pričom humanitné ročníky (*poetica, rhetorica*) absolvovali len žiaci, ktorí pokračovali v štúdiu na univerzite. V niektorých rokoch až 60 % rétorov – študentov posledného ročníka gymnázia nastúpilo na Filozofickú fakultu Trnavskej univerzity. Žiaci navštevovali gymnázium obvykle vo veku od 10 do 19 rokov.

Tabuľka č. 3: Počet identifikovaných študentov na gymnáziu podľa ročníkov a rokov, 1700 – 1772

Rozdelenie študentov podľa sociálneho statusu bolo možné skúmať len v niektorých rokoch (1632 – 1633, 1697, 1733 – 1737). Podľa údajov (z matrik skúmaných už v minulosti) bol počet šľachticov študujúcich v Trnave v porovnaní s gymnáziami v Bratislave a Győri o niečo vyšší.

V polovici 17. storočia bol pomer medzi synmi obyvateľov z nižších spoločenských vrstiev (poddanstva) a meštianstva (obyvateľov slobodných kráľovských miest a zemepanských mestečiek) a synmi šľachticov pravdepodobne vyrovnaný, neskôr sa však pomer začal nakláňať v prospech šľachty. Analýza študentov v roku 1697 preukázala, že v čoraz vyšších ročníkoch sa zvyšoval podiel šľachty. Konfesionálne rozdelenie gymnazistov je známe až od roku 1635. Je pozoruhodné, že podiel študentov nekatolíckeho vierovyznania v Trnave bol veľmi nízky, pričom len 9,6 % žiakov bolo evanjelikov, 4,5 % kalvínov a iba jeden študent bol unitár. Počas gymnaziálnych štúdií však z uvedených inovercov konvertoval na rímskokatolícke vierovyznanie len nepatrný zlomok. Aj z výskumu dejín gymnázia v Győri vyplýva, že jezuitské gymnázia v polovici 17. storočia neboli v Uhorskom kráľovstve nástrojmi násilnej protireformácie.¹⁷

Podľa „národnosti“ (tento pojem v 17. a 18. storočí odkazoval na materinský jazyk a miesto pôvodu) väčšina študentov pochádzala z územia Uhorského kráľovstva, predovšetkým zo stolíc severozápadného Uhorska (čo zodpovedá približne dnešnému západnému Slovensku). Podiel Maďarov a Slovákov (*Ungarus* a *Slavus*) bol vyrovnaný a ich vyšší počet v porovnaní s ostatnými etnikami je charakteristický pre celé obdobie existencie trnavského jezuitského gymnázia. Študenti, ktorí sa zapísali ako Chorváti, väčšinou prichádzali z dedín v západnej časti Uhorska, zatiaľ čo väčšina nemecky hovoriacich žiakov pochádzala z Uhorska, najmä z Bratislavskej župy. Medzi ďalšími národnosťami sa spomínajú Poliaci a Taliani (časť z nich sa už narodila v Uhorskom kráľovstve).

Z hľadiska miesta pôvodu sme analyzovali študentov v troch časových obdobiach (1616 – 1699, 1697 – 1721, 1732 – 1762). Najviac

---

¹⁷ Kádár, Zsófia: *The Difficulties of Conversion. Non-Catholic Students in Jesuit Colleges in Western Hungary in the First Half of the Seventeenth Century*. Hungarian Historical Review 3/2014, č. 4, s. 729 – 748.

žiacov prichádzalo zo západnej, severozápadnej a severovýchodnej časti Nitrianskej stolice. Menší počet gymnazistov pochádzal z Turčianskej, Oravskej, Tekovskej, Hontianskej a Zvolenskej stolice. Študenti z oblastí na juhu a juhozápade od Trnavy navštevovali zvyčajne jezuitské gymnáziá v Bratislave a Győri. Preto sa v matrikách trnavských gymnazistov ako rodisko vyskytujú obce Dolného Rakúska či žúp západného a severozápadného Zadunajska veľmi zriedkavo. Zo vzdialenejších sídiel majú významný podiel mestá Záhreb (*Zagreb*), Kluž (*Cluj-Napoca*), Viedeň, Győr, Gyöngyös a Košice, v ktorých pôsobili jezuiti. Postupom času sa oblasť, z ktorej pochádzali študenti trnavského gymnázia, stále viac zužovala a koncentrovala do okolia Trnavy. Podobný proces je možné sledovať aj pri jezuitských gymnáziách v Bratislave a Győri. Príčinou bola značne sa rozširujúca sieť (rímskokatolíckych) stredných škôl v Uhorsku v 18. storočí a skutočnosť, že popri jezuitských gymnáziách čoraz významnejšiu úlohu zohrávali aj stredné školy piaristov.

PRIESTUPKY ŠTUDENTOV

Archívne pramene, ktorých pôvodcom je Spoločnosť Ježišova, zobrazujú život študentov jednostranne a vyzdvihujú úspechy (v súlade s cieľmi rehole), čo im sotva možno vyčítať. Dávno sú známe fakty o vynikajúcich študijných výsledkoch, dišputách pred veľkým auditoriom, zdarných skúškach, ako aj divadelných predstaveniach či účasti na procesiách v meste, pobožnostiach kongregácií a sviatosťnom živote študentov.¹⁸ Z dokumentov mestského archívu v Trnave však možno rekonštruovať aj menej idylické momenty študentského života, ktoré na prelome 17. a 18. storočia vytvárali napätia a spôsobovali konflikty medzi jezuitskými inštitúciami a slobodným kráľovským mestom (resp. jeho predstaviteľmi) počas niekoľkých desaťročí. Uhorské kráľovstvo

---

¹⁸ Tu uvádzaný príklad bol publikovaný aj v maďarskom jazyku: Kádár, *A nagyszombati jezsuita kollégium, gimnázium és tanulói (1616 – 1773)*, s. 44 – 47.

bolo až do zániku, ale predovšetkým v 17. storočí, konfesiónálne a jazykovo diferencované. Rovnako bolo rozmanité aj obyvateľstvo a mešťania Trnavy, preto rozpory nespôsobovala len otázka jurisdikcie, teda podstata a rozsah mestských práv zdôrazňovaná v písomných prameňoch, ale aj rozbroje medzi katolíkmi a protestantmi či istý nemecký antagonizmus. Nižšie uvádzame len niekoľko príkladov, ktoré osvetľujú uvedené fakty a súčasne aj každodenný život študentov.

Vychádzajúc z výpovedí svedkov, ktoré mesto zaznamenalo pri riešení priestupkov študentov v rokoch 1673 a 1692, dopustili sa nasledovných zločinov:¹⁹

- 1/ V roku 1691 ozbrojení študenti vyslobodili z mestského väzenia dvoch na smrť odsúdených väzňov a odviekli ich do františkánskeho kláštora.
- 2/ V roku 1691 pri príležitosti veľkého cirkevného sviatku, keď sa veriaci zhromažďovali na večerné modlitby v jezuitskom Kostole sv. Jána Krstiteľa, študenti vtrhli do domu Juraja Sabó (v maď. krajčír) Kološváryho (*Kolosváry Szabó György*) stojaceho oproti chrámu a vytiahli odtiaľ „bedára“, ťahajúc ho za nohy a hlavu, a hodili ho do potoka pred kostolom.
- 3/ V roku 1692 traja študenti Anton Haulica (*Haulicza Antal*), Štefan Taplocay (*Taploczany István*) a Michal Madarás (*Madarász Mihály*) ukradli slaninu a víno, pričom ich mestskí drábi prichytili v dome Jána Očkaia (*Ocskay János*) v prítomnosti podozrivých žien.
- 4/ V roku 1692 sa študenti dostali do konfliktu s nemeckým vojskom. Rozbili okná a dvere domu manželky Martina Borbélyho (v maď. holič; *Borbély Mártonné*), aby tam obťažovali „hajdúchov a Nemcov“ (medzi nimi aj hajdúcha Mikuláša Pálfiho /*Pálffy Miklós*/). Dokonca

¹⁹ Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Trnave, Magistrát mesta Trnavy (ďalej len ŠA TT, MGT), Scholastica, šk. 1 (1541 – 1789), p. 54 – 57. Sine dato, spis v maďarskom jazyku, podľa obsahu z obdobia pred 23. februárom 1692.

- zadymili aj vojakov, ktorí sa skrývali v komíne, a tých, ktorí sa pokúsili o útek, zhodili zo strechy a zmlátili.
- 5/ V roku 1689 sa opäť dostali do sporu s mestským nemeckým drábmom a pri prestrelke na trhu zranili dvoch synov „pána Granyeca“ (*Granyecz uram*), jedného mladíka a ďalších.
- 6/ Študenti násilím odviekli členov mestskej rady do budovy kolégia, aby ich tam zbičovali.
- 7/ Okolo roku 1678 zmlátili študenti „jedného chudobného vandrujúceho nemeckého chlapca s klobúkom“.
- 8/ V roku 1673 boli študenti, ktorí zabili istého muža v službách kapituly, uvrhnutí do väzenia jezuitského kolégia, avšak inak ich nepotrestali, iba odpratali z mesta.
- 9/ Študenti v záhrade obyvateľa Trnavy menom Gróff Kiš (v maď. malý; *Kiss Gróff*) na predmestí vyťali všetky ovocné stromy.
- 10/ V predmestských vinohradoch a ovocných sadoch sa mešťania báli pracovať osamote, pretože študenti sa tam chodili biť.
- 11/ Potrestali jezuitskí otcovia za všetky tieto činy, vraždy a krádeže svojich študentov?
- 12/ Poškodení sa darmo sťažovali, jezuiti nepotrestali páchatelov exemplárne.
- 13/ Naopak, vinníkom, ako aj študentom uvedeným v treťom bode, naďalej dovolili študovať.
- 14/ Študenti sa hádali a bili s mestskými drábmami, urážali ich „hanlivými slovami“, akoby im od jezuitov nehrozili žiadne tresty.
- 15/ V roku 1691 niekoľko študentov vtrhlo do domu Andreja Bodiča Sabóa (v maď. krajčír; *Bodics Szabó, Zvoncsek András*), nazývaného Zvonček, kde si vzali zbrane a pušky, a Zvončekovho syna uniesli do jezuitského kolégia uprostred prestrelky a bitiek.
- 16/ Študenti uvedení v treťom bode po svojom oslobodení navštívili za hradbami mesta v špitáli spomínané ženy pochybnej povesti a zdržiavali sa tam s nimi.
- 17/ V roku 1678 za čias „veliteľa“ mesta Jána Feketeho (v maď. čierny, *Fekete János*) študenti zabili troch mestských drábov.

Posledný bod (18) sa všeobecne pýta svedkov, či poznajú aj iné priestupky študentov.

Dôveryhodnosť sťažnosti uvedenej v druhom bode potvrdzuje aj list ostrihomskeho arcibiskupa Juraja Sécčeniho (*Széchényi György*) adresovaný rektorovi jezuitskeho kolégia Martinovi Sentivánimu (*Szentiványi Márton*), v ktorom rektora napomína za to, že študenti spôsobili takýto škandál.²⁰ Do mestského väzenia vtrhli študenti z toho dôvodu, aby oslobodili jedného zo svojich druhov, ktorý ukradol viac ako 200 zlatých. Vyslobodenie ostatných na smrť odsúdených väzňov bolo len dôsledkom využitej príležitosti. Arcibiskup žiadal, aby: „Vaša milosť teraz nedovolila študentom spôsobiť rozruch či vzburu v meste, ale naopak, zabránila uplatniť magistrátu mesta jurisdikciu proti takýmto páchatelom (*contra taliter delinquentes*), čo je v súlade s krajinskými zákonmi a prináša všeobecnú spravodlivosť.“

Prípád uvedený v 3., 13. a 16. bode, ktorý sa odohral na začiatku roku 1692, nie je úplne neznámy, no stojí za to podrobnejšie sa mu venovať.²¹ Písomnosti zachované v mestskom archíve Trnavy sa primárne týkajú jurisdikčných sporov medzi mestom a jezuitmi, ktoré v auguste 1692 na zásah Leopolda I. boli rozhodnuté v prospech jezuitov.²² Na základe výpovedí zaznamenaných 24. mája je možné presne rekonštruovať sled udalostí. Anton Haulica, poslucháč v 3. ročníku metafyziky filozofickej fakulty,²³ a jeho dvaja druhovia, študenti gymnázia v ročníku

20 List ostrihomskeho arcibiskupa Juraja Sécčeniho trnavskému rektorovi Martinovi Sentivánimu z 20. augusta 1691. Súdobý odpis v maďarskom jazyku. ŠA TT, MGT, Scholastica, šk. 1 (1541 – 1789), p. 60 – 61.

21 Prípád je zhrnutý na základe spisov uložených v Maďarskom národnom archíve (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Magyar Kancelláriai Levéltár A 93, Acta particularia, fasc. 209) v príspevku:

Németh, Imre: *Adatok a nagyszombati egyetemi ifjak életéhez*. Katolikus Szemle 32/1918, č. 5, s. 449 – 456.

22 ŠA TT, MGT, Scholastica, šk. 1 (1541 – 1789), p. 54 – 102.

23 Študent Haulica nie je uvedený v súpise: Kmety, Adrien – Szögi, László – Varga, Júlia: *A Nagyszombati Egyetem bölcsész és teológus növendékei, 1. zv., 1635 – 1735 (Felsőoktatástörténeti Kiadványok, Új sorozat 22, Strigonium Antiquum 9)*. Esztergom: Prímási Levéltár – ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2021, 598 s.

syntaxistov, Štefan Taplocay²⁴ a Michal Madarás,²⁵ v osudnej noci vtrhli až do troch domov. Z domu 46-ročného meštana Gregora Horvátha Eötvösa (*Eötvös Horváth Gergely*), zlatníka (*aurifaber*), „odrezali štyri kusy – polovice slaniny a s ďalšími tam nájdenými potravinami ich ulúpili“; potom z pivnice 40-ročnej vdovy po maliarovi Jakubovi Rostovi (*Rost Jakab*), Kataríny Bučániovej (*Bucsány Katalin*), „odliali asi jeden a pol okovu vína“, ktoré bolo čiastočne vlastníctvom istého pána Szentmiklósiho (*Szentmiklóssy*). Nakoniec ukradli z dvora 60-ročného meštana, šľachtica Štefana Károlyho (*Károly István*), kus odevu. Po týchto zločinoch boli traja mladíci v spomínanú noc prichytení mestskými drábmami v dome Jána Očkaia „s tromi osobami pochybnej povesti.“ Preto boli študenti spolu s dámami a ukradnutými predmetmi odvezení na radnicu. Haulica napriek výstrahe mestskej rady údajne povedal, že „vôbec nemám v úmysle spievať pod oknami ako dnešní študenti, radšej budem kraďnúť.“²⁶

STRAVOVANIE A BÝVANIE ŠTUDENTOV

Haulicove spurné vyjadrenie poukazuje na ešte jeden, málo známy aspekt študentského života danej doby: otázku stravovania, zabezpečenia (a bývania). Naše poznatky o riešení tohto problému rímskokatolíckymi študentmi v Uhorsku (a strednej Európe) v 17. a 18. storočí sú len torzovité.²⁷ O tejto téme však archívne pramene Spoločnosti Ježišovej a Magistrátu mesta Trnavy mlčia. V roku 1739 dala Uhorská krajiniská miestodržiteľská rada vyhotoviť súpis študentov. V časoch

24 *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616 – 1772)*, 2. zv., s. 1121, Nr. 14285 (Taploczay Stephanus, 1692 *syntaxista*).

25 *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616 – 1772)*, 2. zv., s. 1121, Nr. 14281 (Madarasz Michael, 1692 *syntaxista*).

26 ŠA TT, MGT, Scholastica, šk. I (1541 – 1789), p. 87 – 89. Prisažné svedectvo Ladislava Benického (*Beniczky*), slúžneho Bratislavskej župy a Jána Paxyho. Originál v maďarčine.

27 Napriek tomu, že na protestantskej strane existuje určitá historiografická tradícia týkajúca sa tejto témy. Napríklad na základe súpisu študentov z roku 1739: Fallenbüchl, Zoltán: *A diákság megélhetésének kérdéséhez Magyarországon a 18. század folyamán*. In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976 – 1977. Ed. Mária Németh. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1979, s. 379 – 415.

pustošiacej epidémie moru ju zaujímal, koľko študentov študuje na jednotlivých vzdelávacích inštitúciách a nakoľko ich putovanie medzi školami (*peregrinatio academica*) môže spôsobiť nárast šírenia epidémie. Cieľom úradnej inštitúcie bolo navyše po skončení epidémie zabrániť chudobným študentom – bezdomovcom vo vandrovaní. Zaujímavosťou súpisu je, že okrem mien študentov, ich sociálneho statusu, rodiska a ročníka, boli zaznamenané aj zdroje ich živobytia. Odpovedali na nasledovné otázky: či bývajú študenti v konvikte alebo súkromnom dome v prenájme financovanom rodinou a či dostávajú obživu z domu, alebo či im stravu zabezpečujú miestne inštitúcie (škola alebo cirkev), alebo sú nútení žobrať. V súpise figuruje 515 trnavských gymnazistov a o všetkých, až na jednu výnimku, sú poznámky o bývaní a stravovaní.

spôsob obživy	počet	%
dostáva z domu alebo žobre o milodary (<i>ex conductu</i>)	97	19
dostáva z domu (<i>domi suae</i>)	313	61
dostáva za služby (<i>ex officio/obsequium</i>)	32	6
dostáva stravu, tzv. polievkový študent (<i>iusculum</i>)	35	7
konviktor (alumnista); seminarista (<i>convictor /alumnus/; seminarista</i>)	36	7
Adalbertinum	16	
Marianum	20	
spolu	513	100

Tabuľka 4: Zabezpečenie trnavských gymnazistov na základe údajov z krajinského súpisu študentov z roku 1739²⁸

²⁸ Fallenbüchl, Zoltán: *Az 1738/39. évi országos diákösszeírás*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1985, 536 s.

Ako jasne vyplýva zo súpisu (tabuľka č. 4), väčšina študentov, konkrétne 313 chlapcov, si priniesla potraviny z domu a v prípade ďalších 97 študentov nie je presne možné určiť, či obživu (možno aspoň čiastočne) dostávali z domu, alebo chodili žobrať o milodary. Spomínaní študenti, ktorí páchali vyššie uvedené priestupky, pravdepodobne patrili do druhej skupiny študentov a boli odkázaní na almužnu. Iba veľmi malá časť študentov, celkovo jedna pätina, mala zabezpečené stravovanie iným spôsobom. Takmer v rovnakom pomere jedna časť študentov získavala obživu ako odmenu za nejakú službu, ďalšia časť mala jedlo pravidelne poskytované jezuitským kolégiom či inými cirkevnými inštitúciami a posledná skupina dostala stravu v seminároch.²⁹ Toto všetko samozrejme osvetľuje aj spôsoby ubytovania študentov. Väčšina bývala v súkromných domoch, čo tiež predstavovalo trečiu plochu medzi mešťanmi a početnou skupinou jezuitských študentov. Z toho vyplýva, že gymnazisti ubytovaní a platiaci nájom za stravu a nocľah tvorili pre mesto s počtom okolo 5 000 obyvateľov dôležitý zdroj príjmu. Na druhej strane prítomnosť obrovského počtu študentov značne ovplyvňovala život mesta vzhľadom na jeho veľkosť. Spomínanými páchatelmi zmienených priestupkov boli pravdepodobne tí študenti, ktorí patrili ku skupine žiakov živiacich sa každodennou almužnou, teda k najzraniteľnejšej skupine.³⁰

ZHRNUTIE

Dejiny Trnavy významne formovali cirkevné inštitúcie ako jezuitské kolégium, univerzita a gymnázium, konvikty a semináre, ako

---

²⁹ Podľa zápiskov Juraja Dobronockého, SJ v roku 1636 jezuitské kolégium zabezpečilo pravidelnú stravu asi pre dvanásť chudobných študentov. Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest, Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Budapest, Collectio Prayana Tom. XXX/I., Diarium Georgii Dobronoki 1636 – 1640, fol. 1r.

³⁰ Podľa iného zdroja kradli jedlo „z núdze.“ Németh, *Adatok a nagyszombati egyetemi ifjak életéhez*, s. 449.

i prítomnosť viac ako 1000 študentov univerzity a gymnázia ročne. Tieto inštitúcie výrazne zvyšovali prestíž mesta. Cirkevná a svetská elita Uhorského kráľovstva patrila k stálym hosťom Trnavy alebo medzi jeho hradbami nachádzala dočasný domov. Gymnázium navštevovali žiaci pochádzajúci prevažne z okolitých stolíc, zatiaľ čo univerzitní študenti prichádzali aj zo vzdialenejších oblastí. Ich prítomnosť oživila každodenný život mesta, bola príčinou ťažkostí a konfliktov, ale zároveň prinášala aj nemalý ekonomický prospech pre mešťanov a obyvateľov mesta. Keďže historické pramene sa po zrušení Spoločnosti Ježišovej úplne roztrhali a uchovávajú sa v rôznych inštitúciách (pričom mnohé boli aj zničené), medzinárodná spolupráca pri ďalšom výskumu je nevyhnutná, aby sme pochopili aj túto dôležitú kapitolu našej spoločnej minulosti.

* Štúdiá vznikla vďaka udelenému štipendijnému programu Slovenského historického ústavu v Ríme/*Istituto Storico Slovacco di Roma* a v rámci projektov *Austrian Science Fund*, 'ESPRIT' – *Project no. 475-G* a *Hungarian National Research, Development and Innovation Office*, *Project no. K 131973*.

ARCHÍVNE PRAMENE

Archivum Romanum Societatis Iesu, Provincia Austriae,
24 Cat. triennale 1584 – 1597, fol. 158r – 160r, 208r – 211r.
25/I Cat. triennale 1587 – 1619, fol. 18v, 96r, 145v, 198r-v.
25/II Cat. triennale 1587 – 1619, fol. 207v, 246v, 286r.

Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom,
Cat. Tyrn. I.: *Matrica gymnasii tum academiae Tyrnaviensis ab anno
1616 ad 1693um*. Coll. Batthyány. Cat. IX. Lit. Tit I. d.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest, Egyetemi Könyvtár
Kézirattára, Budapest,

Cat. Tyrn. II.: *Nomenclator gymnasiographus sive liber historiarum
gymnasii Societatis Iesu Tyrnaviae una et eiusdem studiosorum nomina
complectens* [1695 – 1772] Ab 122.

Collectio Prayana Tom. XXX/I., Diarium Georgii Dobronoki 1636
– 1640, fol. 1r.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Trnave,
Magistrát mesta Trnavy, Scholastica, šk. 1 (1541 – 1789), p. 54 – 102.

BIBLIOGRAFIA

Fallenbüchl, Zoltán: *A diákság megélhetésének kérdéséhez Magyarországon a 18. század folyamán*. In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976 – 1977. Ed. Mária Németh. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1979, s. 379 – 415.

Fallenbüchl, Zoltán: *Az 1738/39. évi országos diákösszeírás*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1985, 536 s.

Fazekas, István – Kádár, Zsófia – Kökényesi, Zsolt: *Eine sozialgeschichtliche Analyse von Gymnasien-Schulmatrikeln: Schüler-Datenbanken der Jesuitengymnasien zu Tyrnau, Pressburg und Raab im 17/18. Jahrhundert – ein Forschungsbericht*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 130/2022, s. 71 – 101.

Fazekas, István – Kökényesi, Zsolt – Ternovác, Bálint – Kádár, Zsófia (Eds.): *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616 – 1772), 1. – 3. zv. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon 3)*. Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2023, 2155 s.

Fejér, Georgius: *Historia Academiae Scientiarum Pazmanianaе Archi-Episcopalis ac M. Theresianaе Regiæ literaria*. Budae: Typis Regiæ Scientiarum Universitatis Hungaricæ, 1835, 548 s.

Granasztói, György: *A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579 – 1711*. Budapest: Osiris Kiadó, 2004, 259 s.

Hermann, Eged – Artner, Edgár: *A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 1. zv., A hittudományi kar története, 1635 – 1935*. Budapest: Egyetemi Nyomda, 1938, 596 s.

Hološová, Alžbeta (Ed.): *Die Tyrnauer Universität im Licht der Geschichte*. Kraków – Trnava: Towarzystwo Slowaków w Polsce – Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2012, 408 s.

Jankovič, Vendelín: *Ideové a spoločenské pomery v Trnave za sto rokov pred založením univerzity*. In: Trnava 1988. Ed. Jozef Šimončič. Bratislava: Obzor, 1991, s. 44 – 88.

Kádár, Zsófia – Kiss, Beáta – Póka, Ágnes: *A Nagyszombati Egyetem Hittudományi Karának hallgatósága 1635 – 1773 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 26, Varia Theologica – PPKE HTK 3)*. Budapest: ELTE Levéltára – PPKE Hittudományi Kara, 2011, 428 s.

Kádár, Zsófia: *Két ismeretlen társulati kisnyomtatvány a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltárából. Pótlás az RMNy-hez*, [t.j. Régi Magyarországi Nyomtatványok Tárához]. Magyar Könyvszemle 129/2013, č. 3, s. 372 – 380.

Kádár, Zsófia: *The Difficulties of Conversion. Non-Catholic Students in Jesuit Colleges in Western Hungary in the First Half of the Seventeenth Century*. Hungarian Historical Review 3/2014, č. 4, s. 729 – 748.

Kádár, Zsófia: *Die jesuitischen Kongregationen der österreichischen Ordensprovinz (von ihren Anfängen bis 1671). Typen und Tätigkeitsfelder (ein Forschungsbericht)*. In: *Bruderschaften als multifunktionale Dienstleister der Frühen Neuzeit in Zentraleuropa (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 70)*. Eds. Elisabeth Lobenwein, Martin Scheutz, Alfred Stefan Weiß. Wien: Böhlau Verlag, 2018, s. 239 – 311.

Kádár, Zsófia: *A nagyszombati jezsuita kollégium, gimnázium és tanulói (1616 – 1773)*. In: *A nagyszombati jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1616 – 1772), 1. zv. (Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon 3)*. Eds. István Fazekas – Zsolt Kökényesi – Bálint Ternovác – Zsófia Kádár. Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, 2023, s. 9 – 156.

Kazimír, Štefan: *Trnava v rokoch 1526 – 1848*. In: *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Ed. Jozef Šimončič. Trnava: Mesto Trnava, 2010, s. 151 – 241.

Kazy, Franciscus: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu*. Tyrnaviae: Typis Academicis, 1737, 328 s.

Kmety, Adrien – Szögi, László – Varga, Júlia: *A Nagyszombati Egyetem bölcsész és teológus növendékei, 1. zv., 1635 – 1735*

(*Felsőoktatástörténeti Kiadványok, Új sorozat 22, Strigonium Antiquum* 9). Esztergom: Primási Levéltár – ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2021, 598 s.

Lukács, Ladislaus. *Introductio generalis*. In: Monumenta antiquae Hungariae, 2. zv., 1580 – 1586 (Monumenta historica Societatis Iesu 112). Ed. Ladislaus Lukács, Romae: Institutum Historicum Societatis Iesu, 1976, 12*–13*.

Lukács, Ladislaus. *Introductio generalis*. In: Monumenta antiquae Hungariae, 3. zv., 1581 – 1592 (Monumenta historica Societatis Iesu 121). Ed. Ladislaus Lukács. Romae: Institutum Historicum Societatis Iesu, 1981, 10*–19*.

Nagy, Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 4. zv. Pest: Beimel és Kozma Ny., 1858, s. 81, 90 – 91.

Németh, Imre: *Adatok a nagyszombati egyetemi ifjak életéhez*. Katolikus Szemle 32/1918, č. 5, s. 449 – 456.

Ocskovszky, Franciscus Augustus: *Historia urbis Tyrnaviensis breviter adumbrata per devotum eius filium*. Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1843, 259 s.

Pauler, Tivadar: *A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története*. Budapest: Egyetemi Nyomda, 1880, 685 s.

Péteri, János [Petruch, Antal]: *Az első jezsuiták Magyarországon (1561 – 1567)*. Róma [Institutum Historicum Societatis Iesu], 1963, 332 s.

Sinkovics, István (Ed.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1635 – 1985*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1985, 448 s.

Szentpétery, Imre: *A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története, 4. zv., A bölcsészettudományi kar története 1635 – 1935*. Budapest: Pázmány Péter-Tudományegyetem, 1935, 716 s.

Šimončič, Jozef – Hološová, Alžbeta (Eds.): *Dejiny Trnavskej univerzity 1635 – 1777, 1992 – 2010*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2010, 370 s.

Tusor, Péter: *Pázmánys Universitätsgründung und das Problem ihrer päpstlichen Anerkennung* (v tlači).

Varsik, Branislav: *Národnostný problém Trnavskej univerzity (Práce Učené Společnosti Šafaříkovy v Bratislavě 27)*. Bratislava: Učená Společnost Šafaříkova, 1938, 259 s.

Žažová, Henrieta: *Jezuiti v kráľovskom meste: k výstavbe univerzitného areálu v Trnave v 17. storočí*. In: *Trnava 1238 – 2018... úspešný európsky príbeh...* Eds. Júlia Ragačová – Vladimír Rábik. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2018, s. 67 – 84.

Žažová, Henrieta: *Budovanie sídelného zázemia Spoločnosti Ježišovej v Trnave*. In: *Liber – Verbum – Monumentumque III. (pramene konfesionality a kultúry v dejinách)*. Ed. Marcela Domenová. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2020, s. 183 – 197.

Žažová, Henrieta: *Proces formovania univerzitného areálu v Trnave*. In: *Sapientia aedificavit sibi Domum. Budovy Trnavskej univerzity v Trnave*. Ed. Henrieta Žažová. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, 2020, s. 29 – 57.

Žažová, Henrieta – Kobetič, Adrián (Eds.): *Forum academicum. Budovy Trnavskej univerzity (1635 – 1777) v historických a kultúrnych súvislostiach*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 432 s.

ÚDAJE O AUTORKÁCH

Zsófia Kádár PhD,

Universität Wien, Institut für Österreichische Geschichtsforschung

ORCID ID 0000-0002-4826-2179

kadarzsofiaklara@gmail.com

PhDr. Henrieta Žažová, PhD.

Ústav dejín Trnavskej univerzity

Trnavská univerzita

Hornopotočná 23

918 43 Trnava

henrieta.zazova@truni.sk

Dizertácia F. J. Fukera

Generalia medicinae (Trnava, 1773)*

FRANTIŠEK ŠIMON

SUMMARY

F. J. Fuker's dissertation *Generalia medicinae* (Trnava, 1773)

Friedrich Jakob Fuker (1749 – 1805), a native of Košice, was a graduate of the Medical faculty of the historical Trnava University. The topic of his dissertation, *Generalia medicinae*, is not a particular disease but a general, methodological one. The thesis begins with the history and methods of medicine and continues with the various disciplines, anatomy, physiology, pathology, and ends with pharmacy and “practice”. In the library of Budapest's Loránd Eötvös University there is also a manuscript of this dissertation with permission to publish given by V. Trnka, anatomy professor, and Gilg de Gilgenburg, dean of the medical faculty. The first two mottoes, from Plautus and Persius, immediately suggest that the author is about to tell the truth about the present state of medicine. Fuker criticizes contemporary medicine, and historians of medicine praise him for some new progressive ideas. The dissertation contains a brilliant satire of the anatomy teaching he received while studying in Vienna. Passages with Fuker's own reflections are interspersed with sections in which he refers to many medical authorities and it is possible that he used the so-called *loci communes*. In two places he also

---

*Príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0255/22 Medicus poeta. Novolatinská literatúra lekárskech autorov spätých so Slovenskom.

comments on health care in Hungary. The state of medicine in Hungary is sometimes lamentable, because the country was exhausted by the Turkish wars and the sciences were not so important. On the other hand, the author praises Hungary for its wealth of medicinal remedies and mentions the famous door-to-door salesman of medicinal oils and ointments. Comparison with the manuscript shows quite a lot of changes, often stylistic, but there are also cases that a whole sentence, a whole paragraph of the manuscript is omitted in the print, and vice versa, there is something extra in the print compared to the manuscript.

Key words: History of Medicine, Trnava University, Medical Dissertations

Lekárska fakulta historickej Trnavskej univerzity zohrala vo svojich krátkych dejinách významnú úlohu pri príprave lekárov, ktorí pôsobili potom na území Slovenska. Jedným z nich bol aj predstaviteľ nového osvietenského prúdu v medicíne, košický rodák Fridrich Jakub Fuker (1749 – 1805).

Narodil sa v rodine košického lekárniko nemeckej národnosti Eliasa Fukera. Dva roky študoval najprv na známom reformovanom kolégiu v Sárospataku,¹ v akademickom roku 1767/1768 sa zapísal na Viedenskú univerzitu.² Je možné, že študoval najprv na filozofickej fakulte, v predslve čitateľom svojej dizertačnej práce píše, že pred záujmom o medicínu študoval filozofiu a matematiku.³ V štúdiu medicíny však pokračoval na novozaloženej lekárskej fakulte v Trnave, na ktorú

1 Spomína to v svojom opise Tokajského pohoria: Fuker, Friedrich Jakob: *Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges*. Wien: Trattnern, 1790, s. 35. Študoval na gymnázium, matrika gymnázia z tohto obdobia neexistuje, na kolégiu sa v tom čase zaznamenávali len mená študentov vyššieho stupňa, tzv. togátov (informácia zo súkromného listu pracovníka kolégia dr. Dénesa Dienesa zo dňa 20. marca 2003).

2 *Die Matrikel der Universität Wien*. VIII. Band 1746/47 – 1777/78. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag 2014, s. 292.

3 Fuker, Fridericus Jacobus: *Generalia medicinae. Dissertatio inauguralis*. Tyrnaviae: Typis Collegii academici Societ. Jesu, 1773, s. 8.

v roku 1772 prestúpil.⁴ Duka-Zólyomi predpokladal, že podobne ako iní študenti, ktorí prestúpili na trnavskú fakultu, aj Fuker študoval pred Viedňou v zahraničí. Raz tvrdil, že v Jene, a na inom mieste, že v Lipsku,⁵ ale matriky týchto dvoch univerzít jeho meno v rokoch 1768 – 1772 neregistrujú.⁶ V roku 1773 ukončil štúdium dizertačnou prácou *Generalia medicinae*, Všeobecná medicína.⁷ Ako evanjelik neskončil školu promóciou, ale len dišputáciou a dostal licenciát.⁸ Po skončení školy sa vrátil do Košíc, kde pôsobil ako súkromný lekár. V roku 1797 sa presťahoval do obce Tallya v tokajskej oblasti, kde sa okrem praxe venoval aj pestovaniu tokajského vína. Ako významný človek tej doby sa dostal do styku s rodinou Kossuthovcov zo susednej obce Monok a v roku 1802 sa stal krstným otcom ich syna Ludovíta Kossutha.⁹ Túto úlohu však plnil len krátko, pretože v roku 1805 tragicky zomrel, zamrzol na ceste za pacientom.¹⁰

Jeho bohaté literárne dielo možno rozdeliť do dvoch skupín. Jednu tvoria medicínske diela, z ktorých prvá je dizertácia *Generalia medicinae*, Všeobecné lekárstvo, z roku 1773. Najznámejším dielom je spis *De salubritate et morbis Hungariae*, O zdraví a chorobách Uhorska

---

4 Bognár, Krisztina, Kiss, József, Mihály, Varga, Júlia: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635 – 1777*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2002, s. 348.

5 Duka-Zólyomi, Norbert: *A nagyszombati orvostudományi kar hallgatói*. In: Schultheisz, E. – Magyar, L. A.: *Orvosképzés a nagyszombati egyetemen 1769 – 1777*. Piliscsaba: Magyar tudománytörténeti intézet, 2005, s. 278 a 280.

6 Matrikel der Universität Jena 1764 – 1801. Dostupné na internete: https://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jpvolume_00293846?XSL.art.start=15; *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig: 1559 – 1809*. Erler, Georg (ed.). Düsseldorf: Universitäts- und Landesbibliothek, 2015. Dostupné na internete: <https://digital.ub.uniduesseldorf.de/ihd/content/structure/8780286>.

7 Fuker, *Generalia medicinae*, 1773. Jeden exemplár má Štátna vedecká knižnica v Košiciach, staré tlače, sign. GR 2784. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books/about/Generalia_medicinae_Diss_inaug_med_Tyrna.html?id=IGIYAAAACAAJ&redir_esc=y

8 Duka-Zólyomi, *A nagyszombati orvostudományi kar*, s. 267.

9 Balassa, Iván: *Fuker Frigyes Jakab* (1749 – 1805). Honismeret 1982, č. 1, s. 42 – 43.

10 *Nekrologie Friedrich Jakob Fucker*, in: *Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Staaten*, IV. Wien: Anton Doll, 1805, s. 106.

z roku 1777.¹¹ Hlavnou myšlienkou diela je odmietnutie všeobecne rozšíreného názoru o nezdravom prostredí v Uhorsku. Uhorsko malo povest' „cintorína národov,“¹² uhorský vzduch mal takú zlú povest', že keď mali cudzí vojaci odísť do Uhorska, príbuzní sa s nimi lúčili, ako keby šli na smrť. Podľa Fukera však je uhorský vzduch obviňovaný nespravodlivo, pretože neexistuje vzduch jednej oblasti a rozdiely sú závislé od mnohých náhodných javov. Povest' o nezdravom Uhorsku vznikla vo vojenských táboroch, ale to nie je uhorská zvláštnosť. Fuker odmieta pomenovanie *morbis Hungaricus*, uhorská choroba, pretože ide podľa neho o frenitídu a príčinou nie je vzduch, ale nedostatky v životospráve a duševné afekty.¹³ Podľa Györiho najväčšou zásluhou Fukera je, že sa po jeho diele už v serióznej medicínskej literatúre meno *morbis Hungaricus* viac neobjavilo.¹⁴

Posledným lekárskeým dielom je publikácia *Krankengeschichten und Kurarten*, Prípady chorôb a druhy liečby, ktoré vydal po nemecky.¹⁵ Na titulnej strane je spis označený ako *erstes Heft*, prvý zväzok, ale ďalšie pokračovania už nevyšli. V úvode sa nachádza satirické porovnanie lekárstva a šarlatánstva, autor sa ďalej venuje klimatickým podmienkam a životospráve.

Okrem lekárskej praxe vlastnil Fuker aj lekára a s tým súvisí jeho krátky spis o univerzálnej preventívnej tinktúre. Autor tvrdí, že síce neexistuje univerzálny liek, ale zato je možné pripraviť univerzálny

11 Fuker, Frid[ericus] Iac[obus]: *De salubritate et morbis Hungariae*. Lipsiae: Antonius Loeewe, 1777; slovenský preklad Fuker, Fridrich Jakub: *De salubritate et morbis Hungariae. O zdraví a chorobách Uhorska*. Preložil František Šimon. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 2003.

12 V úvode svojej dizertačnej práce uvádza Joannes Baty prislovie, že Uhorsko je „coemeterium omnium nationum, imprimis Germanorum“, cintorínom všetkých národov, zvlášť Nemcov (*Descriptio quorundam morborum. Descriptio quorundam morborum Hungaris endemiorum*. Trajecti ad Rhenum: Abraham van Paddenburg, 1775).

13 O uhorskej chorobe pozri Magyar, A. László: *Morbis Hungaricus*. In: Spilenberger, S.: *Morbis Hungaricus, Uhorská choroba. A magyar betegség. Die ungarische Krankheit*. Preložili F. Šimon, L. A. Magyar, F. Steger. Košice. Univerzita P. J. Šafárika, 2018. s. 18 – 20.

14 Györi, Tibor: *Morbis Hungaricus. Orvostörténeti tanulmány*. Budapest: a Pesti Lloyd-társulat könyvnyomdája, 1901, s. 144.

15 Fucker, Friedrich Jakob: Fuker, F. J.: *Krankengeschichten und Kurarten*. Erstes Heft. Kaschau: Franz Lederer, 1800.

preventívny prostriedok. Fuker avizoval, že pripraví takú tinktúru a tá bude k dispozícii v jeho lekárni spolu s informáciou o používaní. Jej zloženie však neprezradil, pretože vraj každý lekár znalý vecí príde na to sám.¹⁶

V časopise *Ungrische Miscellen* v roku 1806, t. j. už po Fukerovej smrti, vychádza jeho list z pobytu v Bardejovských kúpeľoch v auguste 1803. Na konci listu sľubuje Fuker pokračovanie, ktoré však už nevyšlo, zrejme z dôvodu úmrtia. Podľa Fukera dovtedajšie opisy bardejovských kúpeľov nestoja za halier, on nechce hovoriť o témach typických pre balneografickú literatúru, o prostredí, budovách, zábave atď., ale o medikácii. V nadpise sľubuje písať o účinku bardejovských kúpeľov v istých chorobách, napriek tomu v prvom liste reprodukuje len rozhovory s návštevníkmi kúpeľov. K listu z pobytu v Bardejovských kúpeľoch je pripojená „radostná“ báseň *Zum Singen beim Sauerbrunnen in Bartfeld*, K spevu pri prameni bardejovskej kyselky. Táto predstavuje akúsi hymnickú oslavnú pieseň prírodných liečivých minerálnych prameňov, ktoré vyvierajú v Bardejovských kúpeľoch.¹⁷

V druhej skupine sú diela s rôznou tematikou, ekonómia, topografia, vzdelávanie, náboženstvo, ktoré napísal ako typický osvietenký učenec. Tieto diela publikoval samostatne vo forme brožúry alebo v nemecky písaných uhorských periodikách.

Najväčšie dielo z nemedicínskych spisov je *Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges*, Pokus o opis Tokajského pohoria, nemecky napísaný opis tokajskej oblasti a spôsobu pestovania tokajského

16 Fuker, F[riedrich] J[akob]: *Nachricht von einer Universsal-Präservativ-Tinktur*. Košice: Ellinger'sche Schriften, 1795; Šimon, František: *Fridrich Jakub Fuker a jeho univerzálna preventívna tinktúra*. Česká a slovenská farmacie 72/2023, č. 3, s. 141 – 144.

17 Fucker, [Friedrich Jakob]: *Etwas über den verschiedenen relativen Nutzen des Bartfelder und anderer Gesundbrunnen und über ihre bestimmte Wirkung in bestimmten Krankheiten*. In: *Ungarische Miscellen*, II., 1806, Heft 4, s. 51 – 59; Šimon, František, Puchalová, Ingrid: *Fridrich Jakub Fuker, medicus et poeta*. In: *Historia medicinae Slovaca VIII*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2023, s. 133 – 143.

vína, ktorý vyšiel neskôr ešte dvakrát.¹⁸ Fuker sa špeciálne venuje aj nemeckému obyvateľstvu oblasti a práca sa považuje za „inkunábulu kroník dunajských Švábov.“¹⁹ Do skupiny prác v uhorských nemecky písaných periodikách patrí opis mesta Košíc z *Almanachu von Ungarn auf das Jahr 1778*,²⁰ ktorý nie je podpísaný, ale Béla Molnár ho pripisuje Fukerovi.²¹

Venujme sa teraz filologickej stránke dizertácie *Generalia medicinae*, Všeobecné lekárstvo, ktorá má v porovnaní s inými trnavskými dizertáciami väčší rozsah. Ako už názov naznačuje, témou nie je nejaká konkrétna choroba, ako to bolo bežné v medicínskych dizertáciách, ale všeobecná téma, takpovediac metodologická. Fuker začína históriou, metódami medicíny a pokračuje jednotlivými odborními, anatómiou, fyziológiou, patológiou a končí farmáciou a „praxou“. Za ňou sa skrýva klasické delenie medicíny na hygienu, chirurgiu a farmáciu.

V knižnici budapeštianskej Univerzity Loránda Eötvösa, nástupkyne jezuitskej Trnavskej univerzity, sa nachádza aj rukopis tejto dizertácie a na jeho konci cenzúrny súhlas na publikovanie. Dal ho profesor anatómie lekárskej fakulty Trnavskej univerzity Václav Trnka (1739 – 1791), ktorý sa vyjadril *Censeo posse imprimi*, Myslím, že sa môže vytlačiť, a dekan fakulty Gilg de Gilgenburg (18. st.), ktorý pridal súhlasné stanovisko, napísal totiž *Idem sentio*, Myslím si to isté.²²

Práca má sedem mott, pričom prvé dve hneď naznačujú charakter práce a predznamenávajú vlastnosti Fukerovho textu, ktoré sú typické

18 Fuker, Friedrich Jakob: *Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges*. Wien: Trattner, 1790; Fuker, Fr[iedrich] Jak[ob]: *Beschreibung des Tokayer Gebürges*. Wien: s. t., 1801; Fuker, Fr[iedrich] Jak[ob]: *Geographische und naturhistorische Schilderung des Tokayer Gebirges*. Wien: Joseph Wenedikt, [1833].

19 Ginder, Paul: *Über die historischen Wurzeln des Madjarisierungsdranges. Ein verhängnisvoller Irrweg in Ungarns Geschichte*. Suevia Pannonica – Archiv der Deutschen aus Ungarn, Jg. XIX (29), 2001, s. 65.

20 [Fuker, Friedrich Jakob]: *Historisches Ideal der merkwürdigsten Oerter und Städte in Ungarn*. In: *Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778*. Wien und Pressburg: Verlag der Gesellschaft, 1778, s. 382 – 387.

21 Molnár, Béla: *Kassa orvosi története*. Košice: Wiko, 1944, s. 50.

22 Fuker, Fridericus Jacobus: *Generalia medicinae. Dissertatio inauguralis*. Tyrnaviae: Typis Collegii academici Societ. Jesu, 1773. rkp. Egyetemi Könyvtár (Eötvös Loránd Tudományegyetem), sign. D 49, s. 110.

aj pre jeho neskoršie diela, kritický prístup, ľahká irónia, množstvo citátov zo svetovej krásnej a odbornej literatúry.

Prvé motto pochádza z Plautovej komédie *Trinummus*:

*Quin tu, quod periit periisse ducis?*²³

Motto naznačuje tému niečoho, čo sa skončilo, čo treba zobrať na vedomie a hľadať niečo nové. V rukopise však bolo pôvodne iné motto, ktoré bolo preškrtnuté a nahradené citátom z Plauta. Toto pôvodné zdôrazňuje ešte viac Fukerov úmysel vyjadriť sa k stavu vtedajšej medicíny. Ide o citát z Persia, ktorý znie:

me muttire nefas? nec clam? nec cum scrobe? nusquam?
hic tamen infodiam. Vidi, vidi ipse, libelle:
auriculas asini quis non habet? hoc ego optertum,
hoc ridere meum, tam nil, nulla tibi vendo
Iliade.²⁴

Persius naráža na známy mýtus o kráľovi Midasovi, ktorý mal za trest oslie uši. Midasov holič, ktorý o tom tajomstve vedel, ho prezradil do jamy, Persius vykričal pravdu do svojej knihy a Fuker zrejme naznačuje, že aj on povie pravdu o súčasnej medicíne.

Aj motto kapitoly o histórii bolo menené. V rukopise je po francúzsky Dejiny sú základom každej múdrosti, čo je obmena cicerónovského *Historia magistra vitae*.²⁵ Aj toto bolo preškrtnuté a nahradené Voltairovým citátom: „Neveriť, hovorí Aristoteles, je základom každej múdrosti. Táto veta je dobrá pre každého, kto číta históriu, najmä starovekú. Toľko absurdných faktov, toľko bájok, ktoré šokujú zdravý rozum! No neverte ničomu z toho.“²⁶ V rukopise nie je uvedené, že ide o Voltairov citát, v tlačenej verzii je meno Voltaire len v podobe

23 Pl. Trin. 1026. Prečo si nemyslíš, že zaniklo, čo zaniklo?

24 Sat. 1, 119 – 123. Nemôžem ani muknúť? Ani tajne? Ani do jamy? Nikde? Tu to predsa len zakopem. Kniha moja, videl som to, sám som to videl. Kto nemá oslie uši? To, čo som skryl, tento môj smiech, nedám za žiadnu Iliadu.

25 Cic. de Orat. 2, 36.

26 Takto začína predslov k vydaniu VII. zväzku drážďanského vydania súborného diela Voltaira, *Preface*, In: [Voltaire] *Oeuvres de Voltaire*. Tome VII. Dresde: Conrad Walther, 1748, s. A1r.

V..., pretože tento francúzsky mysliteľ podliehal vtedy v habsburskej monarchii cenzúre.²⁷

Historici medicíny chvália Fukerovu dizertáciu za odvahu kritizovať vtedajšie authority a za niektoré nové pokrokové myšlienky v medicíne.²⁸ Kritiku možno vzťahovať na v tom čase konzervatívnu viedenskú lekársku fakultu a podľa Duka-Zólyomiho by Fukerova dizertácia na viedenskej fakulte nemohla vyjsť.²⁹ Je možné, že Fuker s touto prácou alebo s jej nejakou časťou už prišiel do Trnavy. Zapísal sa totiž na lekársku fakultu 13. augusta 1772 a predslov čitateľovi v tlačenej verzii dizertácie končí dátumom 3. decembra 1772, teda len štyri mesiace neskôr (v rukopisnej verzii dátum nie je). Táto kritika mohla byť aj dôvodom prestupu. Sám autor si to asi uvedomoval, pretože v úvode napísal, že *concitatae turbae, in quam stylus incidit ... odium metuendum sit*.³⁰

V dizertácii mal aj výhrady voči zastaranému vyučovaniu anatómie. Podľa neho existujú dva druhy anatómie, jeden je povrchná anatómia a ako ukážku uvádza krátky text prednášky, skvelú satiru na výučbu anatómie. Túto absolvoval ešte vo Viedni, takže ide o jasnú kritiku viedenskej lekárskej fakulty. Okrem odbornej stránky je to aj kritika jazykovej podoby univerzitnej prednášky.

Corpus dividitur in caput, truncum et artus. Quod in colli anteriore parte in nodum elevatum est, pomum Adami, quam sub pectore in foveam inclinatam regionem vides, Scrobiculus cordis audit. Hic cutis, ibi musculus, ecce hepar! Ibi nervi ramus, quem quidem videre non est, sed qui tamen certo ibi est. Jam ad cerebrum! Mira miraculosae campagis mirabilitas! Sed molle cerebrum est et sub digito fugit et

27 Heilingsetzer, Georg: *Voltaire und die Habsburgermonarchie. Persönliche Kontakte und Auseinandersetzungen mit seinem Werk*. Mitt(h)eilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 141, 2001, s. 259.

28 Duka Zólyomi, Zoltán: *Fridrich Jakub Fuker*. In: *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Tibenský, J. (ed.). Bratislava: Obzor, 1986, s. 338 – 339.

29 Duka-Zólyomi, Zoltán: *Die Physiologie an der medizinischen Fakultät in Tyrnau und ihre ungarländischen Präzedenzen*. In: *Orvostörténeti közlemények* 32/1986, č. 3 – 4, s. 86.

30 Treba sa báť nenávisť / odporu podráždeného davu (lekárov), do ktorého ryje (moje) pero.

*non ita facile videntur, quae ibi sunt. – Interim – Hoc ejus involucrum extimum est, vasa habens rubra. De ceteris vero cras!*³¹

V roku 1775 bol v Nemecku publikovaný anonymný pamflet o stave vyučovania na viedenskej univerzite.³² Jeho autorov polícia neskôr vypátrala.³³ Spomína sa v ňom aj Fukerov opis anatomickej prednášky a za učiteľa, na ktorého sa opis vzťahoval, označuje profesora anatómie Matthäusa Collina (1734 – 1818).³⁴ Za túto kritiku údajne zavreli jeho otcovi za trest na niekoľko dní lekáreň,³⁵ ale v Archíve mesta Košice nie je na to doklad.³⁶

Pozornosť vzbudila aj relatívne dlhá časť venovaná pulzu,³⁷ spomenutá publikácia *Freymütige Briefe* ju označila za „wunderwirkend,“ zázračnú,³⁸ Fukerov súčasník, anonymný recenzent v nemeckých *Neue Hallische gelehrte Zeitungen* za „merkwürdig,“ pozoruhodnú.³⁹

Pasáže s vlastnými úvahami Fukera sa striedajú s časťami, v ktorých sa odvoláva na mnoho lekárske autorít a je možné, že použil tzv. *loci communes*. Taká zbierka vyjadrení ku konkrétnym lekárske javom bola bežná u študentov a lekárov od raného novoveku, existovali aj tlačene *loci communes* alebo si ich študenti pri čítaní zhotovovali sami.⁴⁰ Celá strana 85 napr. sa skladá zo štyroch citátov F. B. de Sauvagesa (1706

31 Fuker, *Generalia medicinae*, 1773, s. 31. „Telo sa delí na hlavu, trup a končatiny. To, čo vyčnieva ako uzlík v prednej časti krku, je Adamovo jablko, to, čo vidíš vklesnuté v oblasti pod hrudou, je žalúdočná jamka. Tu je koža, tam sval. Hľa, pečeň! Tu síce nevidieš vetvu nervu, ale iste je tam. Prejdime už k mozgu. Obdivuhodná podivuhodnosť podivuhodnej stavby, ale – mozog je mäkký a pod prstami uniká, takže nie je ľahké uvidieť, čo tam je – Niekedy – To je jeho vonkajší obal, má červené cievy. O ostatnom však zajtra!“

32 *Freymüthige Briefe an Herrn Grafen von B über den gegenwärtigen Zustand der Gelehrsamkeit der Universität und Schulen in Wien*. Frankfurt und Leipzig: s. t., 1775.

33 Schultheisz, Emil: *Az orvosi kar neves promoteáltja, Fuker Frigyes Jakab*. In: Schultheisz, E. – Magyar, L. A.: *Orvosképzés a nagyszombati egyetemen 1769-1777*. Pilisicsaba: Magyar tudománytörténeti intézet, 2005, s. 340.

34 *Freymüthige Briefe*, s. 181 – 182.

35 Tak tvrdia autori pamfletu *Freymütige Briefe*, s. 180.

36 Zistil to už Duka-Zólyomi, *Fridrich Jakub Fuker*, s. 409.

37 Fuker, *Generalia medicinae*, 1773, s. 66 – 80.

38 *Freymüthige Briefe*, s. 182.

39 *Neue Hallische Zeitungen* 8, Halle: Joh. Jac. Curt, 1773, s. 295.

40 Stolberg, Michael: *Medizinische Loci communes*. N. T. M. 21/2013, č. 1, s. 41.

– 1767), A. de Haena (1706 – 1776), Th. Sydenhama (1624 – 1689) a J. Huxhama (1692 – 1768). Pretože ide väčšinou o súčasných autorov, tak to zrejme bolo z rukopisnej zbierky, samozrejme, keď predpokladáme, že použil *loci communes*. Medzi citovanými autormi sa nachádza aj reformátor viedenskej lekárskej fakulty Gerard van Swieten (1700 – 1738), ale častejšie cituje jeho učiteľa, holandského lekára Hermana Boerhaaveho (1668 – 1738), ktorý sa podľa Fukera hodí *optime ubique*, všade najlepšie.⁴¹ Ani on sa však nevyhol tomu, že by nepoužil prácu iného autora bez uvedenia odkazu na neho. Viackrát tak použil prácu o pulze od absolventa Viedenskej univerzity Ignaza Josefa Wetscha (1737 – 1779), hoci úvodzovkami naznačil, že ide o citát.⁴²

Na dvoch miestach sa vyjadruje aj k zdravotníctvu v Uhorsku. Podľa autora všeobecne možno povedať, že kde je lepšie udržiavaná krajina, kde si vážia veľkých mužov a kde si chránia vedu, tam je medicína vyvinutejšia, pestovanejšia, dokonalejšia a to platí pre Francúzsko, Nemecko, Anglicko. Osud medicíny v Uhorsku bol však niekedy žalostný. Boj za mier doma (zrejme ide o turecké vojny – pozn. F. Š.) trval dlhú dobu a vedy nie sú také dôležité. Múzy vraj milujú pokoj a sú bojazlivé. Z Nemecka prichádzali ako „lekári“ pouliční mastičkári, šarlatáni, holiči, bylinkárky, teda takí, ktorí pochádzali z pospolitého ľudu. Je to poľutovaniahodné, je to prekážka pre všeobecnú vzdelanosť človeka, hoc má aj sto titulov, a tak je lepšie nič nevedieť.⁴³ Fuker na záver tejto úvahy cituje päť veršov z Persia:

*per me equidem sint omnia protinus alba;
nil moror. euge omnes, omnes bene, mirae eritis res.
hoc iuuat? „hic“ inquis „ueto quisquam faxit oletum.“*

41 Toto miesto textu zapríčinilo omyl historikov medicíny, ktorí ním dokazovali, že Fuker si trúfol kritizovať aj Boerhaaveho. Historici sa totiž opierali o citát z *Freymütige Briefe*, s. 182, „ist nicht optimus ubique“, nie je všade najlepší, ale ide o omyl, pretože vo Fukerovom texte nie je zápor.

42 Wetsch, Ignaz Josef: *Medicina ex pulsu sive systema doctrinae sphygmicae*. Vindobonae: Apud Rudolph Graeffler, 1770.

43 Fuker, *Generalia medicinae*, s. 17 – 18.

*pinge duos anguis: „pueri, sacer est locus, extra meite.“ discedo.*⁴⁴

Nie je úlohou tohto príspevku vysvetľovať Persiove záhadné satirické verše, v každom prípade básnik Persius sa vzdáva, nepokračuje ďalej v kritike, ale vyslovuje falošnú chválu a Fuker podobne naznačuje, že nemá zmysel pokračovať v kritike, tiež ironicky tvrdí, že všetko je v poriadku, a končí výkrikom *discedo*, odchádzam. Aj o štyri roky neskôr v diele *De salubritate et morbis Hungariae*, O zdraví a chorobách Uhorska, vyslovuje kritiku zdravotníctva v rodnej krajine, hoci bol veľký vlastenec.⁴⁵

Na druhej strane chváli Uhorsko pre bohatstvo liečebných prostriedkov. Regále žien, a to aj tých najurodzenejších, sú vraj plné fliaš, škatuliek, kapsúl, digestív, esencií atď., atď. Autor chváli olejkárov, podľa neho hociktorý vidiečan viacerých slávnych stolíc, zvlášť Liptovskej, Oravskej a Turčianskej, môže voľne ponúkať liečivá z batohu na chrbte nielen po celom Uhorskom kráľovstve, ale aj v Sliezsku, na Morave, v Rakúsku a Tyrolsku.⁴⁶

Fuker sa prejavil aj ako znalec klasickej literatúry, cituje Ovídia, Ciceróna, Lucretia, Plínia, Boethia, Juvenala, viackrát Persia. Satirici boli zrejme jeho obľúbenými básnikmi. Podobne ako Persius bol označovaný za ťažko zrozumiteľného autora, aj Fuker sa vyjadruje skratkovito a svojím štýlom spôsobuje niekedy problém s pochopením jeho myšlienok.

Porovnanie tlačenej verzie dizertácie s jej rukopisom ukazuje dosť veľa zmien. Jednak sú to drobné, bezvýznamné štylistické zmeny, napr. použil iné synonymum, zmenil poradie slov, pridal alebo vynechal rôzne doplnky. Vyskytujú sa aj prípady, že celá veta, celý odstavec rukopisu je v tlači vynechaný a naopak, v tlači je oproti rukopisu niečo navyše.

⁴⁴ Persius, I, 110 – 114. Tak pokiaľ ide o mňa, odteraz je všetko v poriadku, žiadne námietky. Bravo všetci, dobre sa všetkým darí, všetci budete úžasní. Bude to stačiť? Hovoríš, že sa tu nesmie robiť neporiadok? Namaľuj dvoch hadov! Deti, je to posvätné miesto, močte vonku. Odchádzam.

⁴⁵ Fuker, *De salubritate et morbis*, s. 28 – 33.

⁴⁶ Fuker, *Generalia medicinae*, s. 94.

Niekedy ide o chybu tlačiaru a vynechané slovo z rukopisu bráni správ-
nemu pochopeniu tlačeného textu. V XL. kapitole je vynechaný citát
z Lucretia. V niektorých prípadoch by sme mohli aj uvažovať o dôvode
zmeny. V kapitole XVIII je veta, že aj v medicíne je nádejou veriť tomu,
čo už bolo napísané, čo je trocha v protiklade s Fukerovým odhodlaním
bojovať proti starej medicíne. Pokračovanie rukopisu však predsa len
vynechal, nachádza sa tam totiž odkaz na známy výrok Pytagorových
žiakov *αὐτὸς ἔφα*, sám to povedal. V kapitole LXXVIII rukopisu je
uprostred textu vložená veta: *Risum teneatis amici!* Zadržte smiech,
priatelia! Nie je jasné, či je to výsmech predošlého alebo nasledovného
textu, v každom prípade v tlačenej verzii je toto zvolanie vynechané. Ani
počet kapitol nie je rovnaký, v rukopise je ich viac než v tlači, pretože
v tlačenej verzii je text na dvoch miestach ináč rozdelený. Text rukopisu
bol odobrený dvoma posudzovateľmi a napriek tomu si Fuker dovolil
urobiť v ňom veľa zmien. Tie nemôžeme chápať ako cenzúrny zásah,
pretože ten by bol zrejme naznačený priamo v texte a netýkal by sa iste
toho množstva drobných štylistických zmien. Je málo pravdepodobné,
že by Fuker pripravil nový rukopis, ostáva teda len domnievať sa, že
urobil zmeny v nejakom opise rukopisu, ktorý sa použil pri tlačení.

Záverom konštatujem, že Fukerova dizertácia *Generalia medicinae*
je pozoruhodná svojou šírkou, kritickým prístupom, hoci na druhej
strane obsahuje aj pasáže, ktoré zodpovedajú priemeru vtedajšej doby.
Už v čase svojho vzniku vyvolala ohlas v medicínskych kruhoch. Prá-
ca predznamenalala Fukerovo najvýznamnejšie dielo *De salubritate et*
morbis Hungariae, O zdraví a chorobách Uhorska, ktoré vyšlo o štyri
roky neskôr.

BIBLIOGRAFIA

Balassa, Iván: *Fuker Frigyes Jakab* (1749 – 1805). Honismeret 1982, č. 1, s. 42 – 43.

Baty, Joannes: *Descriptio quorundam morborum Hungaris endemiorum*. Trajecti ad Rhenum: Abraham van Paddenburg, 1775.

Bognár, Krisztina, Kiss, József, Mihály, Varga, Júlia: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635 – 1777*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2002.

Cicero, Marcus Tullius: *Rhetorica. Tomus I libros de oratore tres continens*. Oxonii: E typographeo Clarendiano, 1963.

Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig: 1559 – 1809. Erler, Georg (ed.). Düsseldorf: Universitäts- und Landesbibliothek, 2015. Dostupné na internete: <https://digital.ub.uni-duesseldorf.de/ihd/content/structure/8780286>

Duka-Zólyomi, Norbert: *Fridrich Jakub Fuker*. In: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku. Tibenský, J. (ed.). Bratislava: 1986, s. 337 – 341, poznámky s. 409.

Duka-Zólyomi, Norbert: *Die Physiologie an der medizinischen Fakultät in Tyrnau und ihre ungarländischen Präzedenzen*. In: Orvostörténeti közlemények 32/1986, č. 3 – 4, s. 83 – 86.

Duka-Zólyomi, Norbert: *A nagyszombati orvostudományi kar hallgatói*. In: Schultheisz, E. – Magyar, L. A.: Orvosképzés a nagyszombati egyetemen 1769 – 1777. Piliscsaba: Magyar tudománytörténeti intézet, 2005, s. 257 – 28.

Freymüthige Briefe an Herrn Grafen von B über den gegenwärtigen Zustand der *Gelehrsamkeit der Universität und Schulen in Wien*. Frankfurt und Leipzig: s. t., 1775.

Fucker, [Friedrich Jakob]: *Etwas über den verschiedenen relativen Nutzen des Bartfelder und anderer Gesundbrunnen und über ihre bestimmte Wirkung in bestimmten Krankheiten*. In: *Ungarische Miscellen*, II., 1806, Heft 4, s. 51 – 59.

Fuker, Fridericus Jacobus: *Generalia medicinae. Dissertatio inauguralis*. Tyrnaviae: Typis Collegii academici Societ. Jesu, 1773. Dostupné aj na google books:

https://books.google.sk/books/about/Generalia_medicinae_Diss_inaug_med_Tyrna.html?id=IGIYAAAaAAJ&redir_esc=y

Fuker, Fridericus Jacobus: *Generalia medicinae. Dissertatio inauguralis*. Tyrnaviae: Typis Collegii academici Societ. Jesu, 1773. rkp. Egyetemi Könyvtár (Eötvös Loránd Tudományegyetem), sign. D 49.

Fuker, Fridericus Jacobus: *De salubritate et morbis Hungariae*. Lipsiae: Antonius Loewe, 1777.

Fuker, F[riedrich] J[akob]: *Nachricht von einer Universsal-Präserwativ-Tinktur*. Košice: Ellinger'sche Schriften, 1795.

Fuker, Friedrich Jakob: *Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges*. Wien: Trattner, 1790.

Fuker, Fr[iedrich] Jak[ob]: *Beschreibung des Tokayer Gebirges*. Wien: s. t., 1801.

Fuker, Fr[iedrich] Jak[ob]: *Geographische und naturhistorische Schilderung des Tokayer Gebirges*. Wien: Joseph Wenedikt, [1833].

Fuker, Friedrich Jakob: Fuker, F. J.: *Krankengeschichten und Kurarten*. Erstes Heft. Kaschau: Franz Lederer, 1800.

[Fuker, Friedrich Jakob]: *Historisches Ideal der merkwürdigsten Oerter und Städte in Ungarn*. In: *Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778*. Wien und Pressburg: Verlag der Gesellschaft, 1778, s. 382 – 387.

Fuker, Fridrich Jakob: *De salubritate et morbis Hungariae. O zdraví a chorobách Uhorska*. Preložil František Šimon. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 2003.

Ginder, Paul: *Über die historischen Wurzeln des Madjarisierungsdranges. Ein verhängnisvoller Irrweg in Ungarns Geschichte*. Suevia Pannonica – Archiv der Deutschen aus Ungarn, XIX (29), 2001, s. 54 – 67.

Györi, Tibor: *Morbus Hungaricus. Orvostörténeti tanulmány*. Budapest: a Pesti Lloyd-társulat könyvnyomdája, 1901.

Heilingsetzer, Georg: *Voltaire und die Habsburgermonarchie. Persönliche Kontakte und Auseinandersetzungen mit seinem Werk*. Mitt(h)

eilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 141, 2001, s. 255 – 264.

Magyar, A. László: *Morbus Hungaricus*. In: Spilenberger, S.: *Morbus Hungaricus, Uhorská choroba. A magyar betegség. Die ungarische Krankheit*. Preložili F. Šimon, L. A. Magyar, F. Steger. Košice. Univerzita P. J. Šafárika, 2018.

Matrikel der Universität Jena 1764 – 1801. Dostupné na internete: https://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jpvo-lume_00293846?XSL.art.start=15

Molnár, Béla: *Kassa orvosi története*. Košice: Wiko, 1944.

Nekrologie Friedrich Jakob Fucker, in: *Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Staaten*, IV. Wien: Anton Doll, 1805, s. 106.

Neue Hallische Zeitungen 8, Halle: Joh. Jac. Curt, 1773, s. 294 – 295.

[Persius Flaccus, A.] *The satires of A. Persius Flaccus*. Nettleship, H. (ed.). Hildesheim: Olms, 1967.

Plautus, Titus Maccius: *Comoediae II*. W. M. Lindsay (ed.). Oxonii: E typographeo Clarendoniano, s. a.

Schultheisz, Emil: *Az orvosi kar neves promoteáltja, Fucker Frigyes Jakab*. In: Schultheisz, E. – Magyar, L. A.: *Orvosképzés a nagyszombati egyetemen 1769 – 1777*. Piliscsaba: Magyar tudománytörténeti intézet, 2005, s. 337 – 358.

Stolberg, Michael: *Medizinische Loci communes*. N. T. M. 21/2013, č. 1, s. 37 – 60.

Šimon, František, Puchalová, Ingrid: *Fridrich Jakub Fucker, medicus et poeta*. In: *Historia medicinae Slovaca VIII*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2023, s. 133 – 143.

Šimon, František: *Fridrich Jakub Fucker a jeho univerzálna preventívna tinktúra*. Česká a slovenská farmacie 72/2023, č. 3, s. 141 – 144.

[Voltaire] *Oeuvres de Voltaire*. Tome VII. Dresde: Conrad Walther, 1748.

Wetsch, Ignaz Josef: *Medicina ex pulsu sive systema doctrinae sphygmicae*. Vindobonae: Apud Rudolph. Graeffer, 1770.

ÚDAJE O AUTOROVI

prof. PhDr. František Šimon, CSc.

Katedra klasickej filológie

Filozofická fakulta

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Moyzesova 9, 040 01 Košice

frantisek.simon@upjs.sk

**Edície a spracovania starších latinských textov
v periodiku *Solennia Bibliothecae Kishontanae*
(1809 – 1842)**

ANGELA ŠKOVIEROVÁ – MIRIAM AMBRŮŽOVÁ PORIEZOVÁ

SUMMARY

Editions and treatments of older Latin texts in periodicals *Solennia Bibliothecae Kishontanae* (1809 – 1842)

Since the Middle Ages, scholars of the time considered it necessary to convey even older, forgotten or lesser-known texts to an educated circle of readers. Therefore, initially manuscript codices containing collections of such texts were created, and later, after the invention of the printing press, also printed editions of ancient and medieval texts. The 19th century brought a renewed interest in older texts, also in connection with the emergence of learned societies whose content was also historical and ethnographic research. In our territory, the Malohontská learned society published a periodical between 1809 and 1842 *Solennia Bibliothecae Kishontanae*. In it, the representatives of the Malohontská learned society published various articles related to history, cultural and church history, ethnographic and philosophical studies, educational articles and other small contributions. Many of them were editions, or re-editions of older manuscript or printed documents. Although the collection of articles as a whole has been the subject of interest of researchers from various fields more than once, no one has yet paid attention to the editions of older Latin texts that

were published in it. In the presented study, we noted the editions of letters, documents and correspondence between distant people, as well as the editorial interventions of the compiler who prepared them for educated readers from the middle of the 19th century.

Key words: yearbook *Solennia Bibliothecae Kishontanae*, editions, letters, documents, correspondence

Už od čias stredoveku považovali doboví učenci za potrebné sprostredkovať vzdelanému okruhu čitateľov aj staršie, zabudnuté alebo menej známe texty. Preto vznikali spočiatku rukopisné kódexy obsahujúce zbierky takýchto textov a neskôr, po vynájdení kníhtlače aj tlačenej edície starovekých a stredovekých textov. Obdobie humanizmu a renesancie spojené s rozšírením tlačených kníh, ale aj návratom k antickej minulosti a znovu-objavovaním starších antických alebo stredovekých textov, prinieslo nové sprístupnenie starších textov širšej vzdelaneckej obci (študentom, profesorom, kňazom...). V 2. pol. 16. storočia možno už v celej Európe zaznamenať záujem o štúdium diel antických autorov. Na našom území sa v tomto období stali rektormi viacerých mestských škôl humanistickí vzdelanci, ktorí vydávali študijné pomôcky s výňatkami diel Ciceróna, Horácia, Vergília a i. V Bardejove napríklad pôsobil Valentín Ecchius, ktorý popri vlastnej tvorbe v latinčine vydal diela Horácia, Prudentia, sv. Augustína a i., avšak najvýznamnejším slovenským klasickým filológom a vydavateľom diela viacerých gréckych a rímskych autorov v tomto období bol trnavský rodák Ján Sambucus. Sambucov súčasník, žiak bardejovského rektora Leonarda Stöckela, Martin Rakovský, vydával v zahraničí okrem vlastných básnických a prozaických diel v latinčine aj preklady. V 17. – 18. storočí boli vydávané (s poznámkovým aparátom) diela Horácia, Vergília a Juvenála, ale aj dramatické texty (Terentiove a Plautove komédie) a rétorické príručky s výňatkami, sentenciami a citátmi antických

rétorov. K najviac vydávaným antickým autorom na Slovensku patrili Cicero, Vergílius, Ovídius a Seneca mladší.¹

Rastúci záujem o historické bádanie sa v 19. storočí prejavil v zakladaní širokého spektra vlastivedne a historicky orientovaných spolkov. Tieto deklarovali svoj úmysel poodhaliť historický vývoj spoločnosti na úrovni regiónov, ale aj v celouhorskom kontexte. Okrem toho ich úsilie smerovalo k budovaniu a sprístupneniu archeologických, národopisných zbierok a písomných kultúrnych pamiatok. Na stránkach najmä spolkových ročeniek autori publikovali odborné štúdie z uhorskej histórie, z dejín regiónov a miest. Venovali sa genealógii, numizmatike, heraldike, sfragistike a archeológii. Oboznamovali čitateľov s historickým vývojom súdnictva, remesiel a cechov. Predmetom bádateľského záujmu sa stávali významné kultúrne pamiatky na území krajiny (kláštory, hrady, kostoly, archeologické lokality), ale aj duchovná a materiálna kultúra jednotlivých etník, špecifiká regiónov, ľudové tradície a slovesnosť.² V rámci jednotlivých ročníkov boli na stránkach vybraných ročeniek sprístupňované aj písomné pamiatky rôzneho obsahu. Najčastejšie sa s nimi stretávame v *Sborníku Museálnej slovenskej spoločnosti* (1896 – 1914), *Letopise Matice slovenskej* (1864 – 1875) a v košickej historickej ročenke *Arpádia* (1833, 1835 a 1838). Vo vybraných rubrikách bola uverejňovaná transkribovaná korešpondencia a listiny úradnej, hospodárskej aj osobnej povahy zo 16. – 18.

1 Klasická filológia [online]. *Encyclopaedia Beliana*, ISBN 978-80-89524-30-3. [cit. 2024-09-11]. Dostupné na internete: <https://beliana.sav.sk/heslo/klasicka-filologia>

2 Kľúčovú úlohu na poli formovania a rozvoja slovenského vedeckého života mala Matica slovenská, ktorá v roku 1864 začala vydávať *Letopis Matice slovenskej*, po jej uzatvorení prebrala časť činností Muzeálna slovenská spoločnosť a jej *Sborník MSS*. V druhej polovici 19. storočia vznikli a na úrovni regiónov pôsobili napr. Historický a archeologický spolok Bratislavskej župy, Spišský dejepisný spolok, Historický a archeologický spolok Komárňanskej župy a mesta Komárna a ďalšie, ktoré výsledky bádania sprístupňovali na stránkach svojich ročeniek. Súpis ročníkov a rozpis článkov je dostupný v databáze na stránke Univerzitnej knižnice v Bratislave: <https://rs.ulib.sk/i2/i2.entry.cls?ic-tx=ukb&language=1&op=src&kind=epca>

Bibliografia s úvodnými štúdiami bola vydaná v roku 2018: Zlatica Pytlová, Miriam Ambrúžová Poriezo­vá a Lívia Kurucová: *Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1701 – 1918*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2019. ISBN 978-80-89303-70-0.

storočia v latinčine a jazykoch etník, teda v slovenskom, maďarskom a nemeckom jazyku. V poznámkach býval uvedený zdroj, najčastejšie rodové a mestské archívy (Kremnica, Banská Bystrica a i.) a výberovo aj fyzický stav originálneho dokumentu.

Hneď na začiatku 19. storočia vznikla Malohontská učená spoločnosť, ktorá v rokoch 1809 – 1842 vydávala ročenku *Solennia Bibliothecae Kishontanae*.³ Predstavitelia Malohontskej učenej spoločnosti v nej publikovali rôzne články súvisiace s dejinami, kultúrnou a cirkevnou históriou, vlastivedné a filozofické štúdie, články osvetového charakteru a iné drobné príspevky. Mnohé z nich boli edíciami, resp. reedíciami starších rukopisných alebo tlačených dokumentov. Excerpcia databázy s rozpisom článkov zo *Solennií*⁴ ukázala, že články, ktoré možno pokladať za edície a reedície starších dokumentov, možno rozdeliť do niekoľkých skupín. Ide o:

- znenia listín, privilégii, korešpondenciu.....
- prepísané (niekedy doplnené alebo skrátené a komentované) staršie literárne alebo historické diela, napr. *Elegia ioco-seria de pipa* od Juraja Bahila alebo doplnky k dielu Pavla Valaského *Conspectus reipublicae litterariae*.
- čiastkové znenia nápisov, napr. názvy na kostoloch, hrobkách, úryvky z prameňov a dobových dokumentov...

Vzhľadom na široký tematický rozptyl materiálu sa v nasledujúcich riadkoch budeme hlbšie zaoberať len prvou skupinou dokumentov, resp. listami, listinami, korešpondenciou a dokumentami právneho a verejného charakteru.

Listy a listiny bývali súčasťou rozsiahlejších príspevkov orientovaných najmä na regionálne dejiny. Listiny sú písomné svedectvá

3 Podrobnejšie o periodiku a ďalšej literatúre k nemu pozri článok Angela Škovierová - Míriam Poriezoová: Latinská príležitostná próza a poézia na stránkach *Solennií*. In: *Sambucus VIII*. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky. Eds. Daniel Škoviera a Nicol Sipekiová. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, s. 170 – 177.

4 Dostupné na Portáli Univerzitetnej knižnice v Bratislave: Bibliografia almanachov, ročníek a zborníkov 1701 – 1918 (články): <https://rs.ulib.sk/i2/i2.entry.cls?ictx=ukb&language=1&op=src&kind=epca>

o určitom právnom pokonaní zachovávajúce formálne náležitosti, ktoré im dávajú právnu silu a záväznosť. Zväčša zakladajú nové právo alebo privilégium a zároveň ho dokazujú. Takými listinami sa zaoberá diplomatika. Listiny zachovávajú určité formálne náležitosti, ktoré im dávajú dôraz a záväznosť (napr. podpisy, pečať, dátum a miesto vyhotovenia). Majú, až na výnimky (napr. dlžobné úpisy, odpustkové listiny), neobmedzenú platnosť a majú spravidla aj slávnostné vyhotovenie. V stredoveku predstavovali listiny veľkú časť písomnej produkcie, preto sú i základom stredovekých archívov a pôvodnou i najdôležitejšou náplňou diplomatiky. Ako záruky určitých práv sa listiny veľmi starostlivo chránili, na druhej strane sa aj strácali a z rôznych dôvodov nezachovali. Bývali odpisované, ale často aj falšované.

Listy, naproti tomu, sú jednoduché oznámenia o verejných alebo súkromných záležitostiach. Zachovávajú si síce určitú formu, ale nemajú silu právneho svedectva.⁵ Zo staroveku vychádzalo chápanie listu ako písomnej výpovede nasmerovanej k určitému adresátovi, podobne ako rozlíšenie listu úžitkového a literárneho (často poetického). Už v tomto období sa epistolografia rozvinula ako samostatné odvetvie písomníctva a zároveň sa vytvorila aj teória písania listu (*ars epistolandi*) úzko súvisiaca s rétorikou. Humanizmus a renesancia priniesli so sebou kvalitatívny aj kvantitatívny rozvoj epistolografie v latinskom jazyku i v národných jazykoch. Renesancia čiastočne vzkriesila aj staroveké zásady stavby listu. Vďaka možnosti publikovania tlačou list čoraz častejšie plnil funkciu literárnej výpovede určenej nielen jednému konkrétnemu príjemcovi, ale širokému okruhu odberateľov.⁶

Listiny aj listy publikované v *Solenniách* bývali súčasťou článkov venovaných regionálnej histórii a ich úlohou bolo dosvedčiť, že autorom prezentované údaje sa zakladajú na pravde. Najviac, až šesť listín,

5 Lehotská, Darina: *Príručka diplomatiky*. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1972, s. 6, Hlaváček, Ivan: *Diplomatika*. In: Hlaváček, Ivan; Kašpar, Jaroslav; Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných vied historických*. 3. vyd. Jinočany: H&H, 2002, s. 179 – 278.

6 *Słownik literatury staropolskiej (średniowiecze – renesans – barok)*. Pod redakcją Teresy Michałowskiej. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1990, s. 456 – 458.

obsahuje článok *Commentatio De Decimis Kis-Honthanis, Quas V[erbi] D[ei] Evangelici Septem Superiorum Ecclesiarum tenent*,⁷ ktorého autorom bol Michal (Mihály) Kolbenhayer (1794 – 1854), senior Malohontského seniorátu. Kolbenhayer vo svojom príspevku o cirkevnom desiatku objasňuje pôvod tejto povinnosti, odvolávajúc sa na biblické a antické zdroje. Podáva prehľad o desiatku v Uhorsku do reformácie a rozoberá túto problematiku s dôrazom na Malohont. Ako príloha (*Appendix continens nonnulla documenta decimalia*) sú pripojené dokumenty uhorských palatínov a ostrihomských arcibiskupov vzťahujúce sa k cirkevnému desiatku:⁸

A. Literae Comitis Georgii Thurzo, Regni Hungariae Palatini, quibus Diploma decimale confirmatur. (Listina je datovaná 28. augusta 1613 v Banskej Bystrici).

B. Joannis Archiepiscopi Strigoniensis Cassatio Interdicti, Ecclesiis decimalibus impositi. (Listina je datovaná 27. októbra 1466).

C. Responsum Praepositi Strigoniensis ad supplicationem Fraternalitatis Vallis Muranyensis respectu Decimarum ad Ven. Cap. Tyrnaviense missam. Datum anno 1594 (List napísal Stephanus Szuhay,⁹ prepošť z Vácu 11. júna 1594).

D. Protectionales C. Georgii Thurzo Palatini, contra Nobiles Kis-Hontenses ad Decimam sese ingerentes ddo 28. Aug. 1610.

E. Protectionales C. Sigismundi Forgách, Palatini, contra inferentes semet ad Decimam. (Listina je datovaná 27. marca 1620 v Haliči).

F. Protectionales Comitis Francisci Vesselinyi Reg. Hung. Palatini. (Listina je datovaná 10. augusta 1663 v Brezne).

⁷ Kolbenhayer, Michal: *Commentatio De Decimis Kis-Honthanis, Quas V[erbi] D[ei] Evangelici Septem Superiorum Ecclesiarum tenent*. In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kishonthanae Senioralis Rima-Szombathini Anno ....., die 14. Septembris, Et ....., Die 16. Sept[embris] Celebrata. 1840/1841, s. 7 – 45.

⁸ Dokumenty uvádzame tak, ako ich do prílohy zoradil autor, teda nie chronologicky.

⁹ O Štefanovi Suhaj (Suchai, Szuhay) pozri: Fedorčák, Peter: *Mesto, vojna a jezuiti: pôsobenie jezuitov*

v *Košiciach počas stavovských povstaní*. In: *Theatrum historiae* [online]. [cit. 2024-10-02]. 20 /2017, s.47 – 64. Dostupné na internete: file:///C:/Users/admin/Downloads/TH20_FEDOR%C4%8C%C3%81K_Mesto,+vojna+a+jezuiti.+P%C3%B4sobenie+jezuitov+v+Košiciach+po%C4%8Das+stavovsk%C3%BDch+povstan%C3%AD.pdf

Podľa formálnych znakov ide o listiny. V listine A je vynechané miesto označené hviezdikou, ku ktorej je pod čiarou pripojené vysvetlenie *Hic insertae sunt literae privilegiis quas exmisimus*. Palatín Juraj Thurzo sa tu zrejme odvoláva na listiny privilégií, ktoré vydal v súvislosti s problematikou desiatku už skôr. V prípade listiny B je dokonca naznačené, že ide o prepis originálu (*Ex Originali*). Výnimkou je dokument označený písmenom C, ktorý je listom a odvoláva sa na korešpondenciu medzi muránskou a malohontskou cirkvou, týkajúcu sa ich rozdelenia a samostatnej samosprávy. Táto korešpondencia je uvedená v článku kňaza a historika Samuela Kollára (1769 – 1830) *Collectanea Ad Historiam Reformationis In Kis-Hont Pertinentia Concinnata: lecta in Solemnibus Bibliothecae Decimis Sextis Die 5. Oct[obris] in vicem 13. Sept[embris] celebratis*:¹⁰

·Paria literarum a Fraternitate Muranyensi, ad Rimavienses exaratarum Anno 1596. Quae causa fuere, quod Kis-Hontenses separatam formaverint Fraternitatem, seu senioratum. (Podpísaní Georgius Fabritius Alnoviensis Con-Senior caeterique Fratres Murán et alibi).

·Responsum Kis-Hontensium V. D. Ministrorum ad praecedentes litteras. Datované v júni 1696 podpísaní Johannes Scultetus, Parochus Rima-Brezoviensis, nec non Vice Archi-Diaconus, cum tota Fraternitate Comitatus Minoris Hont.

Kollár bol autorom aj nasledujúcej série príspevkov. Súčasťou jeho historicko-topografického textu *De Situ Terrae Kis-Honthanae: Speciatim Historico-Statistico-Topographica Descriptio Possessionum Nagy-Szvha, Zalvzsán, Szvhán Et Praedii Jelene*¹¹ je prepis privilégia

¹⁰ Kollár, Samuel: *Collectanea Ad Historiam Reformationis In Kis-Hont Pertinentia Concinnata*. In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae Publicae Senioratus Evang[elico]rum] A[ugustanae] C[on]fessionis] Die 5. Oct[obris] Anno .... Alsó-Szkalnokini Celebrata. 1824, s. [13] – 32.

¹¹ Kollár, Samuel: *De Situ Terrae Kis-Honthanae ...*In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis- Honthanae Pvblicae Senioratus Evang[elico]rum] A[ugustanae] C[on]fessionis] Anno .... Die 17. Septembris In Vicem 13. Alsó-Szkalnokini Celebrata. 1829, s. [13] – 67.

Privilegium Nundinale ex Apographo, ktoré sa týkalo konania trhov a udelil ho obci Sucháň uhorský kráľ Vladislav II. Jagelonský v roku 1492. Obsahuje poznámku pod čiarou týkajúcu sa panovníka, a ako už aj názov naznačuje, ide o publikovanie odpisu alebo kópie pôvodného privilégia (gr. ἀπόγραφον (apógraphon) → *odpis, kópia*). Obce Ožďany sa týkali ďalšie listiny uverejnené ako súčasť Kollárovho článku *Topographica Descriptio Possessionis Osgyán, Qua Continuatio Operis De situ Terrae Kis-Hontanae*,¹² ktorý je pokračovaním článku z predchádzajúceho ročníka. Listina Rudolfa II. datovaná v Prahe 13. júna 1590 potvrdzovala udelenie mýtného práva (*Ius Telonii*) a listina Ferdinanda III. *Diploma Nundinale Osgyaniensium* vydaná vo Viedni 4. januára 1651 potvrdzovala právo konania trhov v obci. V závere článku sa nachádza aj odpis rozhodnutia Jozefa II. z 3. januára 1786, označený len poradovým číslom 332, týkajúci sa riešenia sťažnosti na neoprávnené využitie miestneho chrámu.

Ďalší príspevok s názvom *Historia Progressus Religionis Romano Catholicae In Districtu Kis-Hontano A Tertia Decade Seculi Decii Septimi usque Nostra tempora: Anno 1824 lecta in Solemnibus Bibliothecae Decimis Sextis Die 5. Oct.*¹³ informuje o vývoji a postavení katolíckej cirkvi v Malohonte v obciach Hrnčiarska Ves, Tisovec, Ožďany, Hrachovo, Hnúšťa, Rimavská Sobota, Lom nad Rimavicou, Šoltýska. Jeho súčasťou je prehľad počtov katolíckych veriacich a je doplnený výňatkami zo súdobých historických dokumentov, najmä kráľovských mandátov, ktoré v stredoveku predstavovali úradné písomnosti slúžiace na ohlásenie alebo výkon právnej dispozície, a vizitácií.

Listy dotýkajúce sa cirkevných stavieb v obci Veľké Teriakovce sú súčasťou pojednania *Topographica Descriptio Possessionis Bakoss Törék*

12 Kollár, Samuel: *Topographica Descriptio Possessionis Osgyán...* In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae Pvblicae Senioratus Evang[ellicorum] A[ugustanae] C[onfessionis], Die 13 Septemb[ris] Anno .... Alsó-Szkalnokini Celebrata. 1827, s. [1] – 104.

13 Kollár, Samuel: *Historia Progressus Religionis Romano Catholicae In Districtu Kis-Hontano...* In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae Publicae Senioratus Evang[ellicorum] A[ugustanae] C[onfessionis] Die 5. Oct[obris] Anno .... Alsó - Szkalnokini Celebrata, 1824, s. 33 – 105.

Filialis Ecclesiae Cserencsiensis,¹⁴ ktorého autorom je taktiež Samuel Kollár. Dokument *Literae Eleemosynariae* vydaný miestnym bratstvom (*Fraternitas Bakossieńsubus*) 24. mája 1678 sa viaže k obnovenej kaplnke v obci a žiadosť o povolenie stavby nového kostola je datovaná v Brezne 26. septembra 1678.

Dokumentmi späťmi s konkrétnymi osobnosťami z regiónu bývali menovacie dekréty, listy a listiny potvrdzujúce ich funkcie a vzdelanie. Napríklad funkciu kráľovského radcu Petra Kubíniho (1765 – 1835) potvrdzuje listina *Diploma Consiliariatus Petro Kubinyi impertiti*,¹⁵ vydaná 10. septembra 1833 v Holíči. Kubíni bol sám autorom príspevkov z histórie, archeológie a numizmatiky, ktoré publikoval v *Solenniách*.

Významnému národno-kultúrnemu pracovníkovi a angažovanému slovenskému cirkevnému hodnostárovi Pavlovi Jozeffymu (1775 – 1848), ktorý hmotne podporoval štúrovcov a angažoval sa aj v obrane Ludovíta Štúra a za udržanie Katedry reči a literatúry československej v Bratislave, bol univerzitou v Jene udelený titul doktora teológie. Do-svedčuje to znenie listu *Diploma Quo Reverendissimus Dominus Paulus Jozeffy Inc[lytae] Ac Ven[erabilis] Superintendentiae Tibiscanae Evang[elicorum] August[anae] Confess[ionis] Superattendens Dignissimus, In Doctorem Theologiae Renuntiatus Est Per Academiam Jenensem Anno 1830 Die 25. Junii*, ako aj listu profesora jenskej univerzity ThDr. Ludwiga Friedricha Otta Baumgarten-Crusia (1788 – 1843): *Epistola Doctoris Crusii Paulo Jozeffy Theologo Hungaro Viro Summe Reverendo atque ampl[issimo]*.¹⁶ Editorom týchto listov bol významný osvietenský pracovník a dlhoročný zostavovateľ *Solenií* Matej Holko (1757 – 1832).

14 Kollár, Samuel: *Topographica Descriptio Possessionis Bakoss Törék...*In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae Pvblicae Senioratus Evang[elicorum] A[ugustanae] C[onfessionis], Die 13 Septemb[ris] Anno .... Alsó-Szkálnokini Celebrata 1826, s. 23 – 48.

15 Krman, Ján: *Diploma Consiliariatus Petro Kubinyi impertiti...* In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae Publicae Senioratus Evangelici A[ugustanae] C[onfessionis] Die 13 Septemb[ris] Anno .... Alsó-Szkálnokini Celebrata, 1826, s. 112.

16 Holko, Matej: *Diploma Quo Reverendissimus Dominus Paulus Jozeffy...* In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae Pvblicae Senioratus Evang[elico-rum] A[ugustanae] C[onfessionis] Die 13. Septembris Alsó-Szkálnokini Celebrata Anno ... 1830, s. [33] – 40.

Kým prvý list bol svedectvom o vzdelaní Pavla Jozeffyho, list ThDr. Crusia mal skôr pozdravný charakter.

Pozdravné boli aj dva listy geografa a historika Jána Ladislava Bartolomeidesa (1754 – 1825), pripojené ku genealógii členov rodu Bartolomeidesovcov, ktorá obsahovala ich krátke životopisy, ako aj biografiu samotného autora príspevku J. L. Bartolomeidesa: *Memoria Ladislai Bartholomaeides Ecclesiae Ochtinensis V. D. Ministri: Seu Genealogia Familiae Bartholomaeides, Lineam Gömöriensem maxime respiciens Notis Historicis illustrata, Cineribusque Patris sacra*¹⁷ Išlo o samostatnú prílohu k 20. ročníku *Solennií* s vlastným titulným listom a vydavateľskými údajmi.¹⁸

Charakter náučného článku mal list evanjelického kňaza a vzdelaného zberateľa starších písomností Mateja Holka staršieho (1719 – 1785) básnikovi a pedagógovi Jonathanovi Vietorisovi (1738 – 1802) *Epistola de Academiis Hungaricis ad Seculum* 17. List sa na základe literatúry zaoberal rokmi vzniku uhorských akadémií v Pätkostolí, Koložváre, Segedíne, Trnave a Košiciach. Jeho editorom bol Matej Holko mladší a opatril ho vysvetľujúcim predhovorom nazvaným *Praefatio Editoris*.¹⁹

Korešpondencia predstavuje medzi historickými dokumentmi zvláštnu kapitolu najmä preto, lebo otvára možnosti detailnejšieho a komplexnejšieho skúmania historickej skutočnosti.²⁰ Stretli sme sa s ňou aj na stránkach *Solennií*. Dva listy *Epistola Joannis Mitsinskii ad Matthiam Beliam* a *Epistola Matthiae Belii ad Joh. Mitsinskium*, ktoré si vymenili významný vzdelanec Matej Bel (1684 – 1749) s evanjelickým

17 Bartholomeides Ján Ladislav: Memoria Ladislai Bartholomaeides...: Seu Genealogia Familiae Bartholomaeides... In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae Publicae Senioratvs Evang[elicornum] A[ugustanae] C[onfessionis] Die 16. Septembris, in vicem d[ie] 13. Alsó Szkálnokini Celebrata Anno ..., 1828, s. [1] – 96.

18 Na titulnej strane je impresum: Pesthini, Typis Nobilis J. M. Trattner de Petróza, 1828. 96 s.

19 Holko, Matej: Praefatio Editoris. In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae Publicae Senioratus Evang[elicornum] A[ugustanae] C[onfessionis] Alsó Szkálnokini Celebrata Die 13. Sept[embris] Anno ..., 1821, s. 23 – 26 a 27 – 45.

20 Veselská, Natália: Využitie ústnych prameňov v historickom výskume. In: Forum Historiae [online]. [cit. 2024-09-17]. 2/2008, č. 1, s. 121 – 126. Dostupné na internete: <https://forumhistoriae.sk/sites/default/files/veselska1.pdf> (cit 29.9. 2024)

kňazom, polyhistorom a vlastivedným pracovníkom Jánom Mičinským (1684 – 1749), sa týkajú vydania Biblie a ďalších Belových vydateľských aktivít. Sú uverejnené v prílohe *Appendix I. Matthiae Holko Ad Commentationes suas de Documentis Literariis: imprimis in Senioratu Kis-Honthensi Evang. A.C., Solemniis VIII. Anni 1816 et IX. 1817 insertae*,²¹ ktorú editor Matej Holko mladší pripojil ako doplnok k ročníkom 8 (1816) a 9 (1817).

Zaujímavú dokumentárnu hodnotu má korešpondencia arcivojvodu palatína Jozefa Antona Habsbursko-Lotrinského (1795 – 1847) a grófa Františka Sečeniho (1754 – 1820). Je doplnkom k článku klenovského učiteľa Jána Krmana (1768 – 1834) *Series Communium Patronum, seu Inspectorum Senioralium Incl[itis] ac Ven[erabilis] Senioratus Kis-Honthensis Evangelici Aug[ustanae] Conf[essionis] Add[ictorum]: primum quidem in Solemnibus anni 1822 Nro lecta, anno vero 1826 aucta et emendata. atque Solemnibus XVIII. Illata*,²² ktorý obsahuje zoznam patrónov evanjelickej cirkvi a malohontských seniorov a približuje ich činnosť v priebehu 16. – 19. storočia.

Na základe preskúmaného materiálu možno konštatovať, že veľká časť článkov pojednávajúcich o dejinách Malohontu obsahovala prepisy starších listín a privilégií, poverovacích listov alebo osvedčení o vzdelaní. Všetky, až na jednu výnimku, boli v latinčine. Slovenská listina z roku 1799 o rozdelení pozemkov bola súčasťou článku *De Situ Terrae Kis-Honthanae Speciatim Topographica Descriptio Possessionis Orlay Törék Filialis Ecclesiae Cserencsiensis*.²³ Autormi a editormi textov boli

21 Holko, Matej: Appendix I. In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae Pvblicae Senioratus Evang[elico]rum] A[ugustanae] C[onfessionis] Alsó-Szkálnokini In Vicem 13. Sept. Die Eivsdem Mens Celebrata Anno ...., [1818], s. 101– 116, s. 103 – 111, s. 112 – 116.

22 Krman, Ján: *Series Communium Patronum, seu Inspectorum Senioralium...* In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae Publicae Senioratus Evangelici A[ugustanae] C[onfessionis] Die 13 Septemb[ris] Anno .... Alsó-Szkálnokini Celebrata, 1826, s. [49] – 109.

23 Kollár, Samuel: *De Situ Terrae Kis-Honthanae Speciatim Topographica Descriptio Possessionis Orlay Törék...* In: Solennia, Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae Publicae Senioratus Evang[elico]rum] A[ugustanae] C[onfessionis] Die 13. Septem[bris] Anno .... Alsó-Szkálnokini Celebrata, 1825, s. [11] – 42.

predstavitelia Malohontskej učenej spoločnosti, ktorí pravidelne prispievali do jednotlivých ročníkov *Solenii* rôznymi príspevkami, okrem odborných historických a vlastivedných aj filozofickými, ale napr. aj príležitostnými básňami a kázňami. Niektoré príspevky obsahovali aj korešpondenciu, t. j. list konkrétnemu adresátovi a odpoveď adresáta pisateľovi. Ich funkcia bola väčšinou dokumentačná, mali potvrdiť skutočnosti, o ktorých sa v texte píše. Listy a listiny boli opatrené formálnymi náležitosťami, najmä oslovením adresáta v úvode, miestom a dátumom napísania listu (vydania listiny) v závere. Ich kvetnatá štylistika opierajúca sa o zásady rétoriky zodpovedala dobovému úzu. Pri listinách bola doplnená aj typografická značka (kruhový štočok s písmenami LS – *Locus sigilli*) zastupujúca pečať. Niektoré listy boli súčasťou článkov, ale mnohé tvorili aj ich prílohu (*Appendix*). Niektorí editori, najmä Samuel Kollár a Matej Holko mladší, ich opatrovali aj edičnou poznámkou alebo úvodom a pridávali poznámku, že ide o prepis originálu alebo odpis.

Listy a listiny uverejnené v *Solenniách* predstavujú ďalší zaujímavý, avšak skrytý prameň, o ktorý sa možno pri výskume regiónu, ako aj širších historických súvislostí, oprieť. Veríme, že náš krátky prehľad sa stane inšpiráciou pre ďalšie bádania.

BIBLIOGRAFIA

Fedorčák, Peter: *Mesto, vojna a jezuiti: pôsobenie jezuitov v Košiciach počas stavovských povstaní*. In: *Theatrum historiae* [online]. [cit. 2024-10-02]. 20 /2017, s.47 – 64. Dostupné na internete: file:///C:/Users/admin/Downloads/TH20_FEDOR%C4%8C%C3%81K_Mesto,+vojna+a+jezuiti.+P%C3%B4sobenie+jezuitov+v+Ko%C5%A1iciach+po%C4%8Das+stavovsk%C3%BDch+povstan%C3%AD.pdf

Hlaváček, Ivan: *Diplomatika*. In: *Hlaváček, Ivan; Kašpar, Jaroslav; Nový, Rostislav. Vademecum pomocných věd historických*. 3. vyd. Jinočany: HeřH, 2002, s. 179 –278.

Klasická filológia [online]. Encyclopaedia Beliana. [cit. 2024-09-11]. Dostupné na internete: <https://beliana.sav.sk/heslo/klasicka-filologia>

Lehotská, Darina: *Průručka diplomatiky*. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1972. 343 s.

Słownik literatury staropolskiej (średniowiecze – renesans – barok). Pod redakcją Teresy Michałowskiej. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1990, s. 456 – 458.

Veselská, Natália: *Využitie ústnych prameňov v historickom výskume*. In: *Forum Historiae* [online]. [cit. 2024-09-17]. 2/2008, č. 1, s. 121 – 126. Dostupné na internete: <https://forumhistoriae.sk/sites/default/files/veselska1.pdf>

ÚDAJE O AUTORKÁCH

Mgr. Angela Škovierová, PhD.

Ústav lekárskej terminológie a cudzích jazykov

Lekárska fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

Špitálska 24, 813 72 Bratislava

angela.skovierova@fmed.uniba.sk

Mgr. Miriam Poriezová, PhD.

Kabinet retrospektívnej bibliografie

Univerzitná knižnica

Univerzita Komenského v Bratislave

Michalská 1, 814 17 Bratislava

miriam1773@gmail.com

Výučba grécko-latinskej lekárskej terminológie na stredných zdravotníckych školách

EMA PAVLÁKOVÁ – MÁRIA ŠIBALOVÁ

SUMMARY

Teaching of Greco-Latin Medical Terminology in Secondary Medical Schools

The origins of European medicine, and consequently medical terminology, can be traced back to the Greco-Roman antiquity. This historical context underlines the importance of Greco-Latin terminology as an essential component of healthcare professionals' education. From the onset of their studies, healthcare students engage with this terminology, which remains integral throughout their careers. As such, the Latin language is included as a core subject in the specialized curriculum of secondary medical schools, aimed at future healthcare professionals. This paper examines the organization of Latin language instruction in secondary medical schools, highlighting the subject's characteristics and educational objectives. It reviews the educational standards and curriculum, assessing the effectiveness of current teaching practices and sharing experiences from Latin language instruction in these institutions. The goal is to present a comprehensive overview of the current state of Latin language education in secondary medical schools and to propose strategies for its enhancement.

Key words: Greco-Latin medical terminology, Secondary medical schools, Education, Healthcare, Textbook

ÚVOD

Počiatky západnej medicíny, a teda aj lekárskej terminológie, možno hľadať v prostredí grécko-rímskej antiky. Prvé svedectvá o lekárskej praxi v starovekom Grécku nám poskytujú už homérske eposy Ílias a Odysseia, v ktorých sa medicína zameriavala predovšetkým na vojenskú chirurgiu. No asi najslávnejším menom v dejinách antickej medicíny je Hippokratés. Napriek nejasnostiam súvisiacim s jeho životom či dokonca existenciou môžeme povedať, že s obdobím, do ktorého sa zvyčajne kladie jeho pôsobenie (5. – 4. pred Kr.), sa spája rozkvet lekárskej vedy v starovekom Grécku. Toto meno dodnes rezonuje napr. v spojení Hippokratova prísaha. Z hľadiska vývinu terminológie sa s ním spája aj zbierka rôznych lekárskeho spisov, tzv. *Corpus Hippocraticum*, ktorá však nie je dielom jedného autora. S tzv. Hippokratovskou školou je tiež spojená lekárska etika, klinický opis chorôb a anatomická pitva, ktorá však väčšinou vychádzala z pitvy zvierat.¹ Výrazný vplyv na formovanie lekárskej terminológie malo prenesenie centra lekárskej vedy z Grécka do prostredia Rímskej ríše.² Hoci pôvodne boli lekármi v Rímskej ríši grécki otroci, postupne sa v priebehu niekoľkých storočí z tohto spočiatku podradného remesla stala vysoko vážena profesia.³ A práve v tomto prostredí sa spolu s rozširovaním poznania o ľudskom tele a jeho ochoreniach formovali aj základy latinskej lekárskej terminológie. Spomedzi lekárov pôsobiacich v Rímskej ríši k rozvoju medicíny prispeli napr. Aulus Cornelius Celsus (25 pred Kr. – 50 po Kr.), no najmä grécky lekár Klaudius Galénos (129 – 216), od ktorého sa zachovalo dvesto medicínskych spisov z oblasti anatómie, fyziológie, patológie či dietetiky. Súbor jeho spisov, tzv. *Corpus Galenicum*, sa stal na dlhé storočia základným súborom lekárskeho poznatkov. Pre dejiny

1 Šimon, František: *Historia medicinae antiquae. Príspevky k dejinám antickej medicíny*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2009, s. 7 – 16.

2 Hamar, Tomáš: *Anatomické názvoslovie v diele Caelia Aureliana*. In: 13. košický morfologický deň. „Anatomická nomenklatura včera, dnes a zajtra.“ Košice: Univerzita veterinárneho lekárstva a farmácie v Košiciach, 2010, s. 24.

3 Andoková, Marcela – Babic, Marek – Eliášová Buzássyová, Ľudmila – Rošková, Daniela – Valachovič, Pavol: *Bežný život starých Rimanov*. Bratislava: Iris, 2020. s. 256.

medicíny a terminológie bolo tiež dôležité obdobie stredoveku, najmä Salernská škola, ktorá sa zaslúžila o zachovanie a sprostredkovanie starovekých vedomostí ďalším storočiam.⁴ No až v 16. storočí vzniklo ďalšie kľúčové medicínske dielo, *O stavbe ľudského tela (De humani corporis fabrica)*, ktorého autorom je flámsky lekár Andreas Vesalius. Toto dielo tiež možno považovať za základ modernej systematickej anatómie.⁵

Aj keď už od čias antiky možno hovoriť o istom úze v používaní odbornej terminológie, s narastajúcim počtom poznatkov, termínov a ich používateľov dochádzalo k čoraz väčšej neprehľadnosti a nepresnosti. Prirodzeným dôsledkom bol nárast počtu anatomických synonymických pomenovaní, ktoré sťažovali odbornú komunikáciu a zrozumiteľnosť medicínskych textov. Jednotnú a medzinárodne platnú normu nemala ani ostatná medicínska terminológia.⁶ Keďže absencia jednotnej anatomickej a klinickej terminológie mohla viesť k zámene termínov, čo predstavuje riziko pri výkone medicínskeho povolania, od konca devätnásteho storočia možno sledovať viaceré pokusy o jej zjednotenie.

Prvým medzinárodne uznaným a používaným súborom anatomických termínov bolo Bazilejské anatomické názvoslovie z roku 1895. Najnovšou a v súčasnosti medzinárodne platnou nomenklatúrou je *Terminologia anatomica 2 (TA-2)*, ktorá vyšla v roku 2019 a v roku 2020 bola schválená asociáciou IFAA (*International Federation of Associations of Anatomists*). Popri latinskej terminológii sa konštituovalo aj názvoslovie v národných jazykoch, ktoré je dôležité pre lepšie pochopenie predmetu štúdia, a tiež pre komunikáciu s laickou verejnosťou. V súvislosti so slovenským anatomickým názvoslovím musíme spomenúť významného slovenského anatóma Júliusa Ledényi-Ladzianskeho

---

4 Obyšvská, Anabela: *Anatomická terminológia v stredovekej Salernskej škole*. In: 13. košický morfológický deň. „Anatomická nomenklatúra včera, dnes a zajtra.“ Košice: Univerzita veterinárneho lekárstva a farmácie v Košiciach, 2010, s. 40 – 43.

5 Vasiľová, Linda: *Anatómia hlavy v lexike Liber medicinalis*. In: Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis III. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2020, s. 290 – 291. 6 *Ibidem*, s. 291.

(1903 – 1943), ktorý ako prvý vydal v roku 1935 dielo *Nomina anatomica* s prekladmi latinských termínov do slovenského jazyka.⁷ Aj slovenská terminológia prechádza svojim vývinom a jej momentálne najnovším vydaním je niekoľkodielna publikácia *Anatomické názvy* od Anny Holomáňovej a Ingrid Brucknerovej, ktoré reflektujú vydanie medzinárodnej *Terminologia anatomica* z roku 1998.⁸

Lekárska veda a výkon zdravotníckeho povolania si však vyžadujú nielen jednoznačnú a medzinárodne platnú anatomickú, ale aj klinickú terminológiu, teda terminológiu, ktorá pomenúva zdravotné ťažkosti, choroby, vyšetrenia a zákroky. Súborným dielom v tejto oblasti je *Medzinárodná klasifikácia chorôb* (MKCH), ktorú vydáva a pravidelne aktualizuje Svetová zdravotnícka organizácia. Štruktúra tohto diela z neho robí dôležitý nástroj zdieľania zdravotníckych informácií naprieč sektormi a krajinami. Hoci aj toto dielo je postavené na grécko-latinkej terminológii, možno v ňom sledovať výrazný vplyv moderných jazykov, najmä anglického jazyka, ktorý sa stal výkladovým jazykom celého korpusu. Jednotlivé diagnózy sú tu označené alfanumerickými

---

7 Mráz, Peter: *Stručný prehľad historického vývoja anatómie*. In: *Anatómia ľudského tela 2*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2021, s. 458.

8 Holomáňová, Anna – Brucknerová Ingrid: *Srdcovocievna sústava. Latinsko-anglicko-slovenský slovník*. Bratislava: Elán, 2000. 65 s.; Holomáňová, Anna – Brucknerová Ingrid: *Anatomické názvy I. Latinsko-anglicko-slovenský slovník*. Bratislava: Elán, 2001. 94 s.; Holomáňová, Anna – Brucknerová Ingrid: *Anatomické názvy II. Latinsko-anglicko-slovenský slovník*. Bratislava: Elán, 2002. 142 s.; Holomáňová, Anna – Brucknerová Ingrid: *Anatomické názvy III. Latinsko-anglicko-slovenský slovník*. Bratislava: Elán, 2003. 154 s.; Pozri aj Šimon, František: *Anatomická nomenklatúra včera, dnes a zajtra*. In: 13. košický morfológický deň. „Anatomická nomenklatúra včera, dnes a zajtra.“ Košice: Univerzita veterinárneho lekárstva a farmácie v Košiciach, 2010, s. 44 – 58.

kódmi, ktoré potom zjednocujú použitie pôvodnej verzie s jej prekladmi do národných jazykov.⁹

Z uvedeného vyplýva, že grécko-latinská terminológia je nevyhnutnou súčasťou vzdelania zdravotníckych pracovníkov. Potrebujú ju už počas svojich študijných začiatkov a pracujú s ňou počas celej svojej kariéry. Aj preto je na stredných zdravotníckych školách pre budúcich zdravotníckych pracovníkov jedným z predmetov odbornej zložky vzdelávania predmet s názvom latinský jazyk.

Cieľom príspevku je preto zmapovať aktuálny proces výučby tohto predmetu na stredných zdravotníckych školách a na základe pedagogických dokumentov charakterizovať jeho obsahovú náplň. S výučbou predmetu úzko súvisí aj schválený a odporúčaný študijný materiál. Osobitnú časť príspevku preto venujeme jeho analýze a spôsobu jeho použitia vo výučbovom procese. Príspevok si rovnako kladie za cieľ predstaviť kroky, ktoré by prispeli k lepšej a efektívnejšej výučbe predmetu latinský jazyk na stredných zdravotníckych školách.

---

⁹ Hamar, Tomáš et al.: *The Latin Version of the Eleventh Revision of the International Classification of Diseases: The Process of Translation and its Pedagogical Implications*. In: Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis IV. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2024, s. 106 – 107. S príchodom posledného, jedenásteho vydania MKCH vzniká na Slovensku unikátny projekt, ktorého výsledkom je nielen štandardné vytvorenie slovenskej verzie MKCH, ale aj jej kompletná latinská verzia. Latinské názvy sú momentálne súčasťou slovenského variantu, no hneď po jeho zostavení vznikla iniciatíva vytvoriť samostatný latinský variant, ktorý by doplnil jazykovú škálu MKCH. Treba však povedať, že čiastkové preklady k rôznym vydaniám MKCH do latinčiny vznikali paralelne s národnými verziami v rôznych krajinách, no vytvorenie samostatnej latinskej verzie, ktorá by nebola súčasťou žiadneho národného variantu, by bolo ďalším príspevkom k dosiahnutiu univerzálne platnej a nadnárodnej terminológie.

ORGANIZÁCIA VÝUČBY LATINSKÉHO JAZYKA NA STREDNÝCH ZDRAVOTNÍCKYCH ŠKOLÁCH

Podľa dostupných informácií je v súčasnosti na Slovensku tridsať stredných zdravotníckych škôl. Z hľadiska obsahu výučby odborných predmetov sú zdravotnícke školy v kompetencii Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky, ktoré tiež vydáva štátne vzdelávacie programy pre schválené zdravotnícke študijné odbory. Postupuje pritom v súčinnosti s Ministerstvom školstva Slovenskej republiky. V závislosti od cieľovej skupiny sa v školskom roku 2024/2025 štúdium realizuje ako denné štúdium (DŠ), pomaturitné kvalifikačné štúdium (PMŠ) alebo vyššie odborné štúdium (VOŠ), a to v šestnástich študijných odboroch. Okrem študijných odborov poskytujú stredné zdravotnícke školy aj učebné odbory, sanitár a odborný opatrovateľ, ktoré sú ukončené záverečnou skúškou a získaním výučného listu. V uvedených odboroch nie je latinský jazyk súčasťou odbornej zložky vzdelávania, preto sa im v príspevku ďalej nevenujeme.

Denné štúdium	Pomaturitné kvalifikačné štúdium	Vyššie odborné štúdium
asistent výživy	masér	diplovaný fyzioterapeut
farmaceutický laborant	očný optik	diplovaný optometrista
masér	ortopedický technik	diplovaný rádiologický asistent
masér pre zrakovo hendikepovaných	podológ	diplovaná všeobecná sestra
očný optik	praktická sestra	
ortopedický technik	zdravotnícky laborant	
praktická sestra	zdravotnícky záchranár	
zdravotnícky laborant	zubný technik	
zubný asistent		

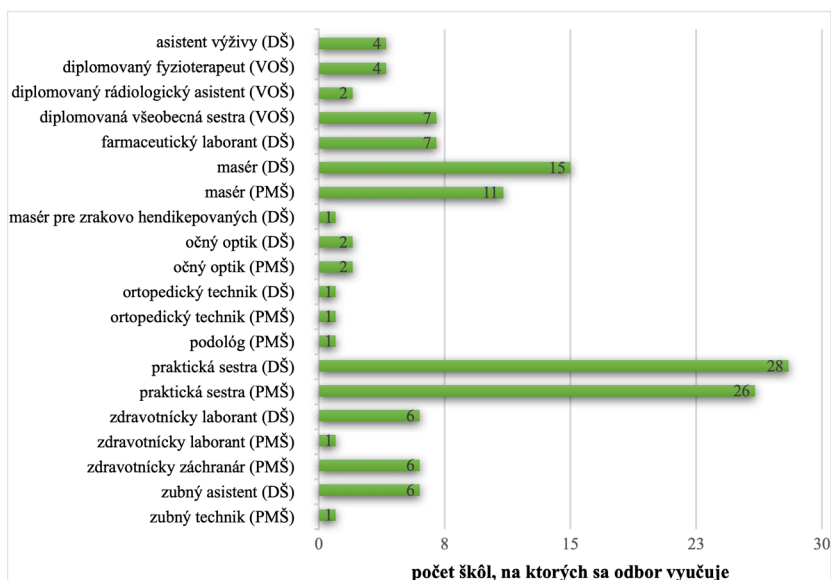
Tabuľka 1: Študijné odbory otvárané v školskom roku 2024/2025.¹⁰

Zo zoznamu študijných odborov vidieť, že uvedené odbory sú k dispozícii buď iba v jednej z ponúkaných foriem (DŠ, PMŠ, VOŠ), alebo paralelne v dennej a pomaturitnej forme. Hoci je každý z týchto študijných odborov úzko špecializovaný, možno v nich identifikovať istý spoločný vzdelávací základ. Medzi predmety, ktoré sa v rôznom stupni náročnosti vyučujú vo všetkých zdravotníckych odboroch, patrí napr. anatómia, patológia či prvá pomoc. Medzi spoločný vzdelávací základ patrí tiež predmet latinský jazyk, ktorý sa vyučuje vo všetkých študijných odboroch. Výnimkou je len študijný odbor diplomovaný

¹⁰ Sieť stredných zdravotníckych škôl v Slovenskej republike, študijné odbory a učebný odbor pre školský rok 2024/2025 (2024) [online]. [cit. 2024-10-16]. Dostupné na internete: <https://www.health.gov.sk/?siet-szs-v-slovenskej-republike>

optometrista. Ten však priamo nadväzuje na študijný odbor očný optik, pre ktorý je latinský jazyk súčasťou odbornej zložky vzdelávania.

Jednotlivé stredné zdravotnícke školy sú tiež výrazne diverzifikované, pričom každá z nich ponúka iba vybrané spektrum študijných odborov. Ponuka týchto odborov sa odvíja od niekoľkých faktorov, no do veľkej miery je formovaná požiadavkami trhu a aktuálnym záujmom o konkrétny odbor. To isté platí aj pre formu ich štúdiá. Štúdium v dennej forme je možné na každej z tridsiatich zdravotníckych škôl, štúdium v pomaturitnej alebo vyššej odbornej forme umožňuje až dvadsaťdeväť škôl.

Graf 1. Výučba študijných odborov na stredných zdravotníckych školách.¹¹

Podľa *Siete stredných zdravotníckych škôl v Slovenskej republike* je v školskom roku 2024/2025 najfrekventovanejším študijným odborom v dennej aj pomaturitnej forme odbor praktická sestra (28 škôl – DŠ,

¹¹ *Sieť stredných zdravotníckych škôl v Slovenskej republike, študijné odbory a učebný odbor pre školský rok 2024/2025 (2024).*

26 škôl – PMŠ). Pomerne veľké zastúpenie má na stredných školách aj odbor masér (15 škôl – DŠ, 11 škôl – PMŠ), ktorý sa vyučuje aj v programe pre zrakovo hendikepovaných (1 škola – DŠ). Naopak, najmenej zastúpenými odbormi na zdravotníckych školách sú odbory diplomovaný rádiologický asistent (2 školy – VOŠ), očný optik (2 školy – DŠ, PMŠ), diplomovaný optometrista (1 škola – VOŠ), ortopedický technik (1 škola – DŠ, PMŠ), podológ (1 škola – PMŠ) a zubný technik (1 škola – PMŠ). Medzi odbory s priemerným zastúpením v rámci stredoškolskej siete zdravotníckych škôl patria odbory diplomovaná všeobecná sestra (7 škôl – VOŠ), farmaceutický laborant (7 škôl – DŠ), zdravotnícky laborant (6 škôl – DŠ, 1 škola – PMŠ), zdravotnícky záchranár (6 škôl – PMŠ), zubný asistent (6 škôl – DŠ), asistent výživy (4 školy – DŠ) a diplomovaný fyzioterapeut (4 školy – VOŠ).

Obsahovú náplň všetkých uvedených odborov určuje štátny vzdelávací program. Definuje pritom jednotlivé predmety, ich ciele, rozpis učiva a vzdelávací štandard, podľa ktorého sú vypracované učebné osnovy. Na základe štátneho vzdelávacieho programu si školy zostavujú školský vzdelávací program, ktorý však musí byť v súlade so štátnym vzdelávacím programom. Učitelia konkrétnych predmetov potom pripravujú časovo-tematické plány pre výučbu vo svojich triedach, čo platí aj pre predmet latinský jazyk.

CHARAKTERISTIKA A CIELE PREDMETU LATINSKÝ JAZYK

Prvotná charakteristika každého predmetu sa odráža už v jeho názve. V prípade predmetu latinský jazyk však ide o tradičný, historicky podmienený názov, ktorý môžeme v súčasnosti považovať za mierne zavádzajúci. Náplňou predmetu totiž podľa štátnych vzdelávacích programov nie je latinský jazyk ako predmet filologického štúdia, ale grécko-latinská lekárska terminológia, teda špecifická zložka jazyka.

S charakteristikou predmetu súvisí aj požiadavka na vyučujúceho. Podľa štátnych vzdelávacích programov sa pre všetky študijné odbory za kvalifikovaného učiteľa považuje vyučujúci, ktorý získal vysokoškolské vzdelanie II. stupňa v odbore klasické jazyky (latinčina a starogréčtina) a absolvoval doplnkové pedagogické štúdium.

Celková charakteristika predmetu latinský jazyk je v štátnych vzdelávacích programoch jednotlivých odborov viac-menej rovnaká. Keďže najfrekvencovanejším odborom na stredných zdravotníckych školách je odbor praktická sestra, možno na ňom ilustrovať aj charakteristiku a ciele predmetu.¹²

Predmet je definovaný ako odborný, pretože svojím obsahom a zameraním pripravuje žiakov jednak na štúdium odborných predmetov, jednak na zvládnutie základov grécko-latinskej lekárskej terminológie, ktorá je východiskom pre všetky lekárske odbory.

Pri cieľoch vzdelávania sa zdôrazňuje najmä pochopenie základných gramatických a slovotvorných princípov, osvojenie si základnej slovnej zásoby a prepojenie nadobudnutých poznatkov s ostatnými vyučovacími predmetmi. Dôraz sa má pritom klásť na medzipredmetové vzťahy (slovenský jazyk, cudzie jazyky) a prepojenie so všeobecným vzdelaním. Cieľom výučbového procesu preto nie je rozvíjanie jazykových zručností – čítanie, písanie, počúvanie a hovorenie, ale poznanie základných princípov tvorby anatomického a klinického názvoslovia.

¹² Štátny vzdelávací program pre odborné vzdelávanie na stredných zdravotníckych školách. Študijný odbor: 5361 M praktická sestra (2023) [online]. [cit. 2024-10-16]. Dostupné na internete: <https://www.health.gov.sk/?SVP-2023>, s. 44 – 47.

Ako konečný cieľ je definovaná „*schopnosť používať latinský jazyk v profesijnej praxi a v samostatnom štúdiu odbornej literatúry*.“¹³ Tieto ciele sa potom pretavujú do vzdelávacieho štandardu, ktorému má zodpovedať aj hodinová dotácia.

Vývoj výučby latinčiny na zdravotníckych školách nie je priamočiary ani jednotný. Počet hodín kurzu latinčiny pre jednotlivé odbory sa rokmi obmieňal, pričom nešlo vždy len o znižovanie časovej dotácie. Žiaci niektorých odborov sa pôvodne skutočne učili latinský jazyk, nielen latinskú lekársku terminológiu. Počas dvojročného kurzu s trojhodinovou týždennou dotáciou si napríklad žiaci odboru farmaceutický laborant našli priestor aj na parafrázy Augustínovho diela *De civitate Dei (Boží štát)*.¹⁴ Neskôr sa však hodinová dotácia latinčiny pre tento odbor výrazne znížila až na jednu hodinu týždenne v jednoročnom kurze. Niektoré odbory naopak v učebných plánoch latinský jazyk pôvodne nemali (napr. očný optik), no bol doplnený v niektorej z fáz reformy vzdelávania na stredných zdravotníckych školách. V súčasnosti je hodinová dotácia pre všetky odbory viac-menej jednotná.

---

13 *Študijný odbor: 5361 M praktická sestra* (2023), s. 45.

14 Kábrt, Jan – Kucharský, Pavel: *Latinský jazyk*. Martin: Osveta, 1981, s. 270.

Študijné odbory	Týždenná hodinová dotácia	Celkový počet hodín kurzu
asistent výživy	1	33
farmaceutický laborant	1	33
diplomovaná všeobecná sestra	1	33
diplomovaný fyzioterapeut	1	33
diplomovaný rádiologický asistent	2	66
masér	1	33
masér pre zrakovo hendikepovaných	1	33
očný optik	1	33
ortopedický technik	1	33
podológ	1 / -	16
praktická sestra	1	33
zdravotnícky laborant	2	66
zdravotnícky záchranár	2	66
zubný asistent	1	33
zubný technik	1	33

Tabuľka 2: Hodinová dotácia pre študijné odbory v školskom roku 2024/2025¹⁵

Na základe uvedeného možno vidieť, že vo všetkých typoch štúdia sa výučba latinského jazyka ustálila na počte jeden až dve hodiny týždenne počas jedného školského roka, no s jedinou výnimkou. V odbore

¹⁵ Po obsahovej stránke ide v dennej a pomaturitnej forme o to isté štúdium, preto v tejto tabuľke medzi nimi nerozlišujeme.

podológ, ktorý sa otvára iba vo forme pomaturitného štúdia, je predmet latinský jazyk obmedzený iba na prvý polrok prvého ročníka v rozsahu jednej hodiny do týždňa. Menovaný počet hodín je minimum určene rámčovým učebným plánom zahrnutým v štátnom vzdelávacom programe. Hodinovú dotáciu povinných predmetov možno v školskom vzdelávacom programe navýšiť z kapacity disponibilných hodín. Tieto hodiny sú však latinskému jazyku pridelené len zriedka, väčšinou sa nimi posilňuje praktická výučba. Úlohu pritom zohráva aj iniciatíva učiteľa a celkové nastavenie a zameranie školy.

VZDELÁVACÍ ŠTANDARD A UČEBNÉ OSNOVY

Vzdelávací štandard pozostáva z dvoch častí, a to z obsahového štandardu a výkonového štandardu. Obsahový štandard určuje minimálny obsah vzdelávania, ktorý si majú osvojiť všetci žiaci, aby sa oboznámili s určitou vednou disciplínou. Výkonový štandard potom určuje, na akej úrovni má žiak tento minimálny obsah vzdelávania ovládať. Záväzný obsahový a výkonový štandard vymedzujú učebné osnovy odbornej zložky vzdelávania, a to v závislosti od konkrétneho študijného odboru. Keďže najfrekventovanejším odborom na stredných zdravotníckych školách vo všetkých typoch štúdia je odbor praktická sestra, aj tu možno ilustrovať vzdelávací štandard a náplň učebných osnov v predmete latinský jazyk práve na tomto odbore.

Pre odborný predmet latinský jazyk štátny vzdelávací program v rámci výkonového štandardu definuje, že žiak má poznať „*základy latinčiny a medicínskej terminológie*.“¹⁶

Z hľadiska obsahového štandardu je učivo rozdelené do šiestich tematických celkov: 1. Úvod do štúdia latinského jazyka; 2. Flexia substantív a adjektív; 3. Číslovky; 4. Základné informácie o tvorení odvodených a zložených slov; 5. Substantíva gréckeho pôvodu; 6. Medicínska terminológia so zameraním na študijný odbor praktická sestra.

---

¹⁶ Študijný odbor: 5361 M praktická sestra (2023), s. 29.

Každý tematický celok má ďalej bližšie charakterizované konkrétne témy a kľúčové pojmy, s ktorými by sa mal žiak oboznámiť.

Na ilustráciu môže poslúžiť tematický celok 2. Flexia substantív a adjektív. Medzi vybrané témy tu patria: základná gramatická terminológia, skloňovanie substantív 1. – 5. deklinácie a skloňovanie adjektív 1. – 3. deklinácie, vystupňované tvary vybraných adjektív a anatomické názvoslovie. Reprezentatívnymi kľúčovými pojmami sú: substantívum, adjektívum, singulár, plurál, nominatív, genitív, akuzatív, ablatív, maskulínium, feminínium, neutrum, 1. deklinácia, 2. deklinácia, 3. deklinácia, 4. deklinácia, 5. deklinácia, skloňovanie, vystupňované tvary.

Z hľadiska výkonového štandardu je potom definované minimum, ktoré má žiak z tohto tematického celku ovládať. Aj tu môže ako modelový príklad slúžiť tematický celok 2. Flexia substantív a adjektív, v ktorom má žiak vedieť:

- „využiť vedomosti z gramatickej terminológie slovenského jazyka a cudzích jazykov;
- ovládať klasifikáciu slovných druhov, predovšetkým substantív a adjektív;
- vedieť skloňovať substantíva 1., 2., 3., 4., 5. deklinácie s dôrazom na genitív singuláru a nominatív a genitív plurálu;
- nájsť spoločné znaky jednotlivých deklinácií;
- ovládať vybrané ustálené frázy obsahujúce slová v akuzatíve a ablatíve, napr. *lege artis*, *status post a pod.*;
- vedieť skloňovať adjektíva 1., 2. a 3. deklinácie;
- pri skloňovaní adjektív aplikovať poznatky zo skloňovania substantív;
- vedieť používať vystupňované tvary vybraných adjektív;
- správne používať a prekladať anatomické názvoslovie s adjektívami;
- vymenovať najpoužívanejšie adverbiá v odbore.¹⁷

¹⁷ Študijný odbor: 5361 M praktická sestra (2023), s. 46.

Uvedené osnovy štátneho vzdelávacieho programu sú podkladom pre školský vzdelávací program, ktorý je v kompetencii školy. Tvorba časovo-tematického plánu predmetu latinský jazyk je potom v kompetencii konkrétnych pedagógov, ktorí plány zostavujú na každý školský rok. Vyučujúci rozhoduje, koľko hodín ktorej téme venuje, a to v závislosti od potreby daného odboru, ale i od organizácie konkrétneho školského roka. Tematické celky v učebných osnovách zoskupujú lingvisticky príbuzné témy (napr. skloňovanie substantív a skloňovanie adjektív), ale v celých učebných osnovách sa nenachádzajú žiadne priame pokyny a odporúčania na určenie postupnosti jednotlivých tém, ani na vyčlenenie hodín pre jednotlivé celky. Za nepriame odporúčenie pri zostavovaní časovo-tematických plánov pre latinský jazyk však možno považovať schválenú učebnicu.

UČEBNICA *LATINSKÝ JAZYK PRE STREDNÉ ZDRAVOTNÍCKE ŠKOLY*

Učebný materiál schválený Ministerstvom zdravotníctva je učebnica *Latinský jazyk pre stredné zdravotnícke školy*, ktorej autorom je Jan Kábrt.¹⁸ Ide pritom o preklad českej verzie Kábrtovej učebnice s rovnakým názvom.¹⁹ Ďalším schváleným materiálom je *Stručný lekársky slovník* rovnako od Jana Kábrta v spolupráci s Vladislavom Valachom.²⁰ Tieto učebné materiály sú schválené a odporúčané pre všetky študijné odbory vo všetkých formách štúdia, pričom sa nerozlišuje, či ide o odbor s jedno- alebo dvojhodinovou týždennou dotáciou.

Učebnica má štandardnú štruktúru a tvorí ju 14 kapitol. Na začiatku stojí stručný historický úvod, po ktorom nasleduje jadro učebnice. To predstavuje šesť kapitol, a to *Hláskoslovie*, *Tvaroslovie*, *Latinské prefixy*,

18 Kábrt, Jan: *Latinský jazyk pre stredné zdravotnícke školy*. Martin: Osveta, 2010. 160 s.

19 Výučba latinského jazyka, resp. grécko-latinskej terminológie, dlhé roky nestála v centre záujmu slovenských klasických filológov a terminológov, čo sa prejavilo aj na absencii učebnice, ktorá by reflektovala potreby slovenských zdravotníckych škôl. V tomto smere treba oceniť dlhoročnú prácu PhDr. Olgy Bachratej, ktorá v tejto situácii významnou mierou prispela k skvalitneniu výučbu latinského jazyka na stredných zdravotníckych školách.

20 Kábrt, Jan – Valach, Vladislav: *Stručný lekársky slovník*. Martin: Osveta, 1992. 488 s.

Grécke prefixy, Latinské a grécke sufixy, Skladanie slov a Súhrnné opakovanie. Ako prílohové časti možno označiť ukážky odborných textov, prehľadové tabuľky, latinské memorabilia a slovník.

V kapitole *Hláskoslovie* (s. 13 – 18) sa autor riadi tradičným jazykovým výkladom. Predstavuje latinskú abecedu, rozdelenie hlások, ich výslovnosť, a tiež dĺžku a prízvuk. To isté platí aj o kapitole *Tvaroslovie* (s. 19 – 102), ktorú otvára hutný vysvetľujúci text. V ňom sú predstavené slovné druhy a typy flexie. Celkovo má táto kapitola 21 podkapitol, v ktorých je základným textom výklad gramatiky. Žiaci sa postupne stretnú s piatimi latinskými a tromi gréckymi deklináciami, stupňovaním adjektív, adverbiami, predložkami, číslovkami a zámennými adjektívami. Predpokladá sa, že žiaci okrem uvedeného dokážu pracovať aj s latinskými slovesami, tvoriť a prekladať vety, a tiež s nimi pracovať na osi singulár/plurál a aktívum/pasívum. Štruktúra podkapitol je viac-menej rovnaká. Po nadpise, ktorý avizuje preberané učivo, lekcii otvára motivačný latinský citát. Za ním nasleduje séria kľúčových slovných a vetných spojení, ktoré reprezentujú preberaný gramatický jav. V úvode je tiež slovná zásoba v štandardnom slovníkovom zápise a s príslušným prekladom. Nasleduje samotný gramatický výklad a séria v priemere siedmich cvičení. Štyri kapitoly venované slovtvorbe (*Latinské prefixy, Grécke prefixy, Latinské a grécke sufixy, Skladanie slov*), ktorá tvorí nosnú časť odbornej terminológie, tvorí len 16 strán, čo je v značnom nepomere s celkovým rozsahom učebnice. Štruktúra týchto kapitol zodpovedá štruktúre podkapitol z kapitoly *Tvaroslovie*.

Vonkajšia úprava učebnice pôsobí esteticky, jednotlivé kapitoly a podkapitoly sú vhodne graficky členené. Učebnica môže zároveň slúžiť aj ako pracovný zošit, keďže poskytuje priestor na vypracovávanie cvičení či robenie si poznámok. Vzhľadom na to, že by to zvýšilo finančné náklady školy alebo rodičov, sa učebnica ako pracovný zošit nevyužíva a žiaci k nej potrebujú zošit.

ZHODNOTENIE VÝUČBY A SKÚSENOSTI S VÝUČBOU LATINSKÉHO JAZYKA NA STREDNÝCH ZDRAVOTNÍCKYCH ŠKOLÁCH

Slovenská republika disponuje pomerne dobrou sieťou stredných škôl so zdravotníckym zameraním, ktorú aktuálne tvorí 30 stredných zdravotníckych škôl s ponukou dvoch učebných a šestnástich študijných odborov v rôznom zastúpení. Tie je možné študovať v rôznych formách, a to v dennom, pomaturitnom kvalifikačnom a vyššom odbornom štúdiu. Z analýzy všetkých odborov stredných zdravotníckych škôl vyplynulo, že spoločným menovateľom takmer všetkých odborov je aj predmet s názvom latinský jazyk. Výnimku predstavujú len dva učebné odbory (odborný opatrovateľ, sanitár) a jeden odbor vyššieho odborného štúdia (diplomovaný optometrista). Latinský jazyk je v týchto odboroch súčasťou odbornej zložky vzdelávania, čo sa prejavuje aj na jeho celkovej charakteristike a cieľoch.

V štátnom vzdelávacom programe je predmet charakterizovaný v súlade s praktickými požiadavkami kladenými na žiakov a absolventov zdravotníckych škôl. Ako problematický sa však z hľadiska charakteristiky javí názov predmetu, ktorý nereflektuje požiadavky štátneho vzdelávacieho programu ani reálnu náplň predmetu. Navyše, takýto názov v študentoch často evokuje skôr jazykovú než odbornú výučbu, čo neraz znižuje záujem žiakov, ktorí sú primárne orientovaní na praktický výkon povolania.

Cieľ predmetu, teda „*schopnosť používať latinský jazyk v profesijnej praxi a v samostatnom štúdiu odbornej literatúry*“,²¹ je vzhľadom na cieľovú skupinu definovaný v súlade s požiadavkami, ktoré si vyžaduje výkon zdravotníckeho povolania. Tento cieľ je mimoriadne aktuálny najmä pre žiakov odborov pomaturitného a vyššieho odborného štúdia, ktorých veľká časť je konfrontovaná s obsahom vzdelávania na dennej báze.

Hodinová dotácia, ktorá v jedenástich odboroch predstavuje jednu 45 minútovú hodinu za týždeň, je vzhľadom na rozsah požadovaného

21 Študijný odbor: 5361 M praktická sestra (2023), s. 45.

učiva a charakter aktuálneho učebného materiálu nedostatočná. Túto dotáciu sme ako nedostatočnú vnímali aj ako vyučujúce latinčiny na stredných zdravotníckych školách. Naopak, dvojhodinovú dotáciu, ktorú podľa štátneho vzdelávacieho programu evidujeme v troch odboroch, považujeme vzhľadom na komplexnosť a náročnosť predmetu za primeranú, čo potvrdzujú aj naše skúsenosti. V odbore podológ je hodinová dotácia zredukovaná len na jednu hodinu za týždeň v rámci jedného polroka, čo vnímame ako nedostatočné.

Na základe analýzy učebných osnov sme dospeli k presvedčeniu, že hoci učebné osnovy pokrývajú všetky oblasti latinského jazyka, ktoré si má zdravotnícky pracovník osvojiť, je potrebné ich aktualizovať tak, aby lepšie zodpovedali potrebám cieľovej skupiny. Táto situácia v predmete latinský jazyk do určitej miery platí pre všetky odbory stredných zdravotníckych škôl.

Najväčším úskalím výučby latinského jazyka, resp. grécko-latinskej lekárskej terminológie na stredných zdravotníckych školách, sa javí učebnica *Latinský jazyk pre stredné zdravotnícke školy*. Táto učebnica je ako jediná schválená a odporúčaná, no nie záväzná, pre všetky odbory a všetky formy štúdia, ktoré zdravotnícke školy poskytujú. Učiteľ však nemá možnosť siahnuť po inom materiáli v slovenskom jazyku, ktorý by bol pre žiakov strednej zdravotníckej školy primeraný. Učebnica pritom nezohľadňuje hodinovú dotáciu latinského jazyka pre jednotlivé odbory. Nerozlišuje ani medzi odbormi denného, pomaturitného kvalifikačného a vyššieho odborného štúdia. Vekový priemer žiakov v odboroch, ktoré je možné študovať ako pomaturitné a vyššie odborné štúdium, je pritom zväčša značne vyšší, čo má výrazný vplyv aj na výučbový proces. Za kľúčový problém z hľadiska cieľovej skupiny žiakov možno označiť skutočnosť, že učebnica v nijakej miere nereflektuje spektrum vyučovaných odborov, ich zameranie a konkrétne potreby. Hoci gramatické princípy, ako aj základné anatomické názvoslovie je možné preberať jednotne, učebnica by sa mala aspoň do nejakej miery venovať aj špecifikám jednotlivých odborov, a tým zdôrazniť význam a dôležitosť terminológie pri výkone povolania. Väčšie rozdiely

v anatomickej terminológii môžeme ilustrovať napríklad porovnaním odborov zubný asistent a ortopedický technik. V prvom z nich treba zvýšenú pozornosť venovať terminológii hlavy a ústnej dutiny, v druhom je dôležitá kostra, svaly a kĺby, pričom prioritou sú končatiny. Zameranie na cieľovú anatomickú terminológiu pomáha žiakom zvládať ich štúdium, a tým zvýšiť ich motiváciu venovať pozornosť aj terminologickým pravidlám. To isté platí aj pri klinickej terminológii, ktorá sa v neskoršom profesijnom živote žiakov stane dominantnou oblasťou grécko-latinskej terminológie. Terminológia týkajúca sa vyšetrení, zákrokov a diagnóz je obsiahla a nie je možné, aby sa žiaci stredoškolských študijných odborov naučili počas jednoročného kurzu pri obsahovo jednotnej výučbe dostatok terminológie využiteľnej pre ich odbor.

Z hľadiska obsahovej náplne učebnice možno za jej najväčší problém označiť rozsah spracovávaného učiva a rozpor medzi obsahom vzdelávania a praktickou potrebou. Učebnica *Latinský jazyk pre stredné zdravotnícke školy* totiž poskytuje výklad ku gramatickým javom, ktoré už nemajú svoje miesto v štátnom vzdelávacom programe, ani opodstatnenie v zdravotníckej praxi. Ide najmä o slovesá, s ktorými zdravotnícky personál do kontaktu neprichádza,²² ale tiež pád datív, rozsah čísloviek a adverbií a podrobný výklad stupňovania. Učebnica zároveň žiakov vedie prekladať celé vety, a to nielen z latinčiny do slovenčiny, ale aj zo slovenčiny do latinčiny. Žiakom sa tak prezentuje neprimeraný rozsah učiva, navyše bez prepojenia s praxou. Učiteľ je nútený preskakovať celé pasáže, čo vytvára chaos a znižuje vnútornú motiváciu na oboch stranách. Zároveň si každý vyučujúci latinskej terminológie uvedomuje potrebu toto učivo buď nahradiť iným javom, alebo posilniť niektorú z preberaných zložiek, čím je nútený vytvárať

---

22 V zdravotníckej praxi je výnimkou len odbor farmaceutický laborant. Žiaci i absolventi tohto predmetu totiž na dennej báze pracujú s receptami a lekáorskými predpismi. Slovesá sa v tomto type textov vyskytujú takmer výlučne v imperatívne a ojedinele v konjunktíve, no v učebnici sa môžeme stretnúť prevažne s indikatívnymi vetami, čo opäť nie je v súlade s praktickými požiadavkami uvedeného odboru.

si vlastné a nové učebné materiály. Celý výučbový proces sa tak pre vyučujúcich i žiakov stáva neprimerane náročným.

Hoci niektoré javy sú v učebnici pokryté nad rámec školského vzdelávacieho plánu, javy, ktoré si vyžadujú hlbšie a komplexnejšie vysvetlenie, v učebnici chýbajú. Príkladom môže byť vysvetlenie významového rozdielu medzi zhodným a nezhodným prívlastkom. Na niektorých miestach sú žiaci v cvičeniach pobádaní, aby menili zhodné prívlastky na nezhodné a naopak. V jednom z cvičení je napr. pri slovnom spojení *septum nasi* ako vhodný preklad uvedené *priehradka nosa* aj *nosová priehradka* – úlohou žiakov je v rámci tohto cvičenia uviesť podobné príklady.²³ K tomuto javu však chýba príslušný výklad. Zmena formy prívlastku z nezhodného na zhodný a naopak je síce v mnohých situáciách povolená, ale žiaci by mali vedieť aj to, že pri nej môže dôjsť k zmene významu slovného spojenia. Ilustrovať to môžeme na príklade dvojice termínov *facies linguae* (plocha jazyka) a *facies lingualis* (jazyková plocha), pričom prvé z nich reprezentuje štruktúru jazyka a druhé z nich štruktúru zubov. Za rovnako nedostatočné považujeme aj poznámky k slovosledu. Ak by žiaci čerpali informácie k tejto zložke odborných termínov iba z gramatického výkladu v učebnici, nedokázali by pri samostatnej práci správne zostaviť termín dlhší ako dve slová. Okrem toho aj v otázke slovosledu došlo s vydaním novej *Terminologia anatomica* k zmenám, o ktorých by učebnica mala informovať.

Problémy s učebným materiálom pri výučbe predmetu latinský jazyk sa prejavili aj počas nášho pôsobenia na stredných zdravotníckych školách. Už po prvých hodinách práce s učebnicou bolo zrejmé, že jej obsah je nevyhnutné prehodnotiť, a to najmä z hľadiska rozsahu. Zvládnutie gramatickej časti učiva v prezentovanom objeme a v tempe závislom od hodinovej dotácie bolo pre väčšinu žiakov príliš náročné a na konci školského roka boli ich gramatické, resp. terminologické vedomosti nedostatočné. V učebnici sa totiž všetky latinské deklinácie preberajú vcelku, takže s novým učivom dostane žiak novú sadu desiatich koncoviek (5 pádov, 2 čísla), ktoré na prvý pohľad vyzerajú

²³ Kábrt, *Latinský jazyk* (2010), s. 31.

všetky rovnako dôležité. Žiaci síce mnohokrát dostali upozornenie, že pre lekársku terminológiu sú najdôležitejšími pádmi nominatív a genitív, no v kombinácii s ostatnými pádmi sa v konečnom dôsledku pre konkrétnu koncovku rozhodovali skôr náhodným výberom. Preto sme v priebehu školského roka pristúpili k vynechávaniu neopodstatneného učiva, čo sa však tiež ukázalo ako pomerne problematický krok. Žiaci si aj napriek jasnej inštrukcii totiž často neboli istí, ktorá časť učiva je relevantná, a ktorú sme na hodine vynechali. Navyše, keďže učebnice boli už niekoľkokrát použité, žiaci rôznych odborov, ktorí mali rôznych vyučujúcich, si do učebníc pridávali nenápadné značky k vynechanému učivu, či už išlo o gramatiku, slovné spojenia, časti cvičení alebo slovíčka. Toto označovanie pôsobilo na žiakov mätúco, a zároveň skracovalo čas vyhradený na výučbu.

Keďže zložené a odvodené slová sú v učebnici až v jej úplnom závere, s väčšinou skupín sme sa im pri učení z učebnice nevenovali dostatočne, pretože tomu nebola prispôbená hodinová dotácia. Okrem toho zoskupenie všetkých predpôn, prípon a zložených slov latinského, gréckeho aj zmiešaného pôvodu do niekoľkých strán spôsobilo, že namiesto očakávaného prehľadu si mnohí žiaci vytvorili len ďalší chaos. To isté platilo aj pri dopĺňaní preberaných javov z iných zdrojov, či už v podobe zápisov do zošita, pracovných listov či iných doplnkových materiálov. Mnohým žiakom totiž robilo problém učiť sa z viacerých zdrojov, a to aj napriek dostatočnému priestoru, ktorý sme vyhradili na triedenie a systematizovanie materiálov. Prítomnosť učebnice sa tak stala významným faktorom znižovania motivácie učiť sa, keďže učivo žiakom pripadalo neúmerne rozsiahle a chaotické. Preto bolo pre nás nevyhnutné na učebnicu z väčšej časti rezignovať a pripravovať si vlastné materiály.

ZÁVER

Z komplexnej analýzy všetkých študijných odborov, rovnako ako z našich skúseností s výučbou latinského jazyka na stredných zdravotníckych školách, vyplynuli nasledujúce závery:

Ako prvým a nevyhnutným krokom v reforme predmetu latinský jazyk sa javí zostavenie nového učebného materiálu. Hoci učebnica Jana Kábrta *Latinský jazyk pre stredné zdravotnícke školy* zohrala v dejinách výučby latinského jazyka významnú úlohu, v súčasnej situácii už nezodpovedá potrebám stredných zdravotníckych škôl, keďže k latinčine nepristupuje ako k jazyku terminológie, ale ako k predmetu filologického štúdia, hoci s prihliadnutím na slovnú zásobu týkajúcu sa zdravotníckeho prostredia. Takýto prístup nezodpovedá zameraniu predmetu ani požiadavkám praxe, čo sa odráža aj vo výučbovom procese a v celkovej atmosfére vyučovacej hodiny. Preto je potrebné pripraviť učebný materiál, ktorý by reflektoval zameranie jednotlivých odborov, zohľadňoval predpísanú hodinovú dotáciu a využiteľnosť preberaných terminologických javov v praxi. Diferenciácia učebného materiálu v závislosti od konkrétneho študijného odboru by výučbu nielen zefektívnila, ale aj zatraktívnila, keďže žiaci sú motivovanejší, ak je preberaná látka už na prvý pohľad relevantná. Rovnako dôležité je zosúladiť obsah učebnice aj s najnovším vydaním korpusu *Terminologia anatomica 2* a s *Medzinárodnou klasifikáciou chorôb*, z ktorých by mala vychádzať relevantná použitá anatomická a klinická terminológia. V novej učebnici bude tiež potrebné rekonštruovať tematický celok slovtvorby tak, aby bol inherentnou súčasťou viacerých kapitol v priebehu roka. Jeho koncentrácia v závere roka má negatívny dopad na terminologické znalosti žiakov, a to najmä v rámci klinickej terminológie, ktorá je v profesijnej praxi nenahraditeľná.

Nová učebnica by mala priniesť nielen obsahové, ale aj metodické zmeny, pričom by mala vychádzať z konštruktivistického prístupu a obsahovať aktivizujúce metódy výučby. Takýto prístup zohľadňuje skutočnosť, že žiaci zdravotníckych škôl nie sú zameraní filologicky, ale

prakticky. Je preto vhodné, aby boli žiaci vedení k analýze jednotlivých termínov a k pochopeniu gramatických princípov, nie k memorovaniu deklinačných vzorov. Vďaka tomu by si žiaci na konci jazykového kurzu mohli odniesť nielen slovnú zásobu, ale aj istú zvnútornenú čiastku gramatického učiva, ktorá by im mohla pomôcť počas ďalších rokov štúdia.

Ďalším dôležitým krokom je aktualizácia štátneho vzdelávacieho programu pre predmet latinský jazyk, a to vo všetkých študijných odboroch. Ako už bolo spomenuté, keďže anatomická a klinická terminológia sú v závislosti od jednotlivých odborov rôzne, je dôležité, aby túto rôznosť reflektovali aj základné pedagogické dokumenty.

Nateraz posledným krokom, ktorý by prispel k lepšej a kvalitnejšej výučbe, je zmena názvu predmetu v súlade s jeho obsahovou náplňou. Ako vhodný názov, ktorý by lepšie odzrkadľoval náplň odborného predmetu a zvyšoval by motiváciu žiakov, sa javí názov Grécko-latinská terminológia, prípadne úplne špecificky pre každý odbor, napr. Grécko-latinská terminológia v odbore praktická sestra.

Vďaka silnej kultúrno-historickej tradícii, no najmä vďaka dôležitosti grécko-latinskej terminológie v zdravotníckych vedách, je predmet latinský jazyk pevnou súčasťou odbornej zložky vzdelávania žiakov na stredných zdravotníckych školách. Aby však aj naďalej plnil svoju funkciu, je potrebné pristúpiť k jeho reforme, a to aj prostredníctvom uvedených krokov.

BIBLIOGRAFIA

Andoková, Marcela – Babic, Marek – Eliášová Buzássyová, Ludmila – Rošková, Daniela – Valachovič, Pavol: *Bežný život starých Rimanov*. Bratislava: Iris, 2020, s. 574.

Hamar, Tomáš: *Anatomické názvoslovie v diele Caelia Aureliana*. In: 13. košický morfológický deň. „Anatomická nomenklatura včera, dnes a zajtra.“ Košice: Univerzita veterinárneho lekárstva a farmácie v Košiciach, 2010, s. 24 – 29.

Hamar, Tomáš: et al.: *The Latin Version of the Eleventh Revision of the International Classification of Diseases: The Process of Translation and its Pedagogical Implications*. In: Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis IV. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2024, s. 106 – 114. <https://doi.org/10.33542/HTS-0302-9-7>

Holomáňová, Anna – Brucknerová Ingrid: *Srdcovocievna sústava. Latinsko-anglicko-slovenský slovník*. Bratislava: Elán, 2000. 65 s.

Holomáňová, Anna – Brucknerová Ingrid: *Anatomické názvy I. Latinsko-anglicko-slovenský slovník*. Bratislava: Elán, 2001. 94 s.

Holomáňová, Anna – Brucknerová Ingrid: *Anatomické názvy II. Latinsko-anglicko-slovenský slovník*. Bratislava: Elán, 2002. 142 s.

Holomáňová, Anna – Brucknerová Ingrid: *Anatomické názvy III. Latinsko-anglicko-slovenský slovník*. Bratislava: Elán, 2003. 154 s.

Kábrt, Jan: *Latinský jazyk pre stredné zdravotnícke školy*. Martin: Osveta, 2010. 160 s.

Kábrt, Jan – Kucharský, Pavel: *Latinský jazyk*. Martin: Osveta, 1981. 438 s.

Kábrt, Jan – Valach, Vladislav: *Stručný lekárske slovník*. Martin: Osveta, 1992. 488 s.

Medzinárodná klasifikácia chorôb (2022) [online]. [cit. 2024-10-16]. Dostupné na internete: <https://icd.who.int/en>

Mráz, Peter: *Stručný prehľad historického vývoja anatómie*. In: *Anatómia ľudského tela 2*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2021, s. 433 – 461.

Obyšovská, Anabela: *Anatomická terminológia v stredovekej Salernskej škole*. In: 13. košický morfológický deň. „Anatomická nomenklatura včera, dnes a zajtra.“ Košice: Univerzita veterinárneho lekárstva a farmácie v Košiciach, 2010, s. 40 – 43.

Šimon, František: *Historia medicinae antiquae. Príspevky k dejinám antickej medicíny*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2009. 132 s.

Šimon, František: *Anatomická nomenklatura včera, dnes a zajtra*. In: 13. košický morfológický deň. „Anatomická nomenklatura včera, dnes a zajtra.“ Košice: Univerzita veterinárneho lekárstva a farmácie v Košiciach, 2010, s. 44 – 58.

Štátne vzdelávacie programy pre jednotlivé odbory [online]. [citované 2024-10-16]. Dostupné na: <https://www.health.gov.sk/?SVP-2023>

Štátny vzdelávací program pre odborné vzdelávanie na stredných zdravotníckych školách. Študijný odbor: 5361 M praktická sestra (2023) [online]. [cit. 2024-10-16]. Dostupné na internete: <https://www.health.gov.sk/?SVP-2023>

Terminologia anatomica (2019) [online]. [cit. 2024-10-16]. Dostupné na internete: <https://ta2viewer.openanatomy.org/>

Sieť stredných zdravotníckych škôl v Slovenskej republike, študijné odbory a učebný odbor pre školský rok 2024/2025 (2024) [online]. [cit. 2024-10-16]. Dostupné na internete: <https://www.health.gov.sk/?-siet-szs-v-slovenskej-republike>

Vasílová, Linda: *Anatómia hlavy v lexike Liber medicinalis*. In: *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis III*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2020, s. 289 – 296.

Zoznam stredných zdravotníckych škôl v Slovenskej republike [online]. [cit. 2024-10-16]. Dostupné na internete: <https://www.health.gov.sk/?zoznam-szs-v-sr-1>.

ÚDAJE O AUTORKÁCH

Mgr. Ema Pavláková, PhD.

Ústav lekárskej terminológie cudzích jazykov

Lekárska fakulta, Univerzita Komenského Bratislave

Moskovská 2, 811 08 Bratislava

ema.pavlakova@fmed.uniba.sk

Mgr. Mária Šibalová, PhD.

Ústav lekárskej terminológie cudzích jazykov

Lekárska fakulta, Univerzita Komenského Bratislave

Moskovská 2, 811 08 Bratislava

maria.sibalova@fmed.uniba.sk

Zoznam autorov

KATARÍNA KARABOVÁ

DOC. MGR. PETER FRAŇO, PHD.

Univerzita sv. Cyrila a Metoda

Filozofická fakulta

Katedra filozofie a aplikovanej filozofie

peter.frano@ucm.sk

DOC. MGR. ET MGR. MARCELA ANDOKOVÁ, MA, PHD.

Univerzita Komenského

Filozofická fakulta

Katedra klasickej semitskej filológie

marcela.andokova@uniba.sk

MGR. ET MGR. FREDERIK PACALA, PH.D.

Katedra klasickej semitskej filológie

Filozofická fakulta UK

Gondova ulica 2

811 02 Bratislava 1

Slovensko

frederik.pacala@uniba.sk

DOC. MGR. ET MGR. ANABELA KATRENIČOVÁ, PH.D.

Inštitút germanistiky romanistiky

Katedra romanistiky

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita Prešove

17. novembra č. 1, 080 01 Prešov

anabela.katrenicova@unipo.sk

MGR. LIC. VÍT HLINKA, PH.D.

Univerzita Palackého v Olomouci

Cyriľmetodějská teologická fakulta

Katedra církevních dějin dějin křesťanského umění

vit.hlinka@upol.cz

MGR. ET MGR. DANIELA ROŠKOVÁ, PHD.

Univerzita Komenského

Filozofická fakulta

Katedra všeobecných dějin

Gondova 2

811 02 Bratislava

daniela.roskova@uniba.sk

MGR. IVAN LÁBAJ, PHD.

Univerzita Komenského

Filozofická fakulta

Katedra klasickej a semitskej filológie

Gondova 2

811 02 Bratislava

ivan.labaj@uniba.sk

ZSÓFIA KÁDÁR PHD,

Universität Wien, Institut für Österreichische Geschichtsforschung

ORCID ID 0000-0002-4826-2179

kadarzsofiaklara@gmail.com

PHDR. HENRIETA ŽAŽOVÁ, PHD.

Ústav dejín Trnavskej univerzity

Trnavská univerzita

Hornopotočná 23

918 43 Trnava

henrieta.zazova@truni.sk

PROF. PHDR. FRANTIŠEK ŠIMON, CSC.
Katedra klasickej filológie
Filozofická fakulta
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika Košiciach
Moyzesova 9, 040 01 Košice
frantisek.simon@upjs.sk

MGR. ANGELA ŠKOVIEROVÁ, PHD.
Ústav lekárskej terminológie a cudzích jazykov
Lekárska fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Špitálska 24, 813 72 Bratislava
angela.skovierova@fmed.uniba.sk

MGR. MIRIAM PORIEZOVÁ, PHD.
Kabinet retrospektívnej bibliografie
Univerzitná knižnica
Univerzita Komenského v Bratislave
Michalská 1, 814 17 Bratislava
miriam1773@gmail.com

MGR. EMA PAVLÁKOVÁ, PHD.
Ústav lekárskej terminológie cudzích jazykov
Lekárska fakulta, Univerzita Komenského Bratislave
Moskovská 2, 811 08 Bratislava
ema.pavlakova@fmed.uniba.sk

MGR. MÁRIA ŠIBALOVÁ, PHD.
Ústav lekárskej terminológie cudzích jazykov
Lekárska fakulta, Univerzita Komenského Bratislave
Moskovská 2, 811 08 Bratislava
maria.sibalova@fmed.uniba.sk

